

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ARAP GAZETECİ SELİM FARİS'İN
HAYATI (1826-1908), FAALİYETLERİ VE SOSYAL ÇEVRESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Emine ŞAHİN

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Özlem ÇAYKENT

İSTANBUL

2018

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ARAP GAZETECİ SELİM FARİS'İN
HAYATI (1826-1908), FAALİYETLERİ VE SOSYAL ÇEVRESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Emine ŞAHİN

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Özlem ÇAYKENT

İSTANBUL
2018

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı'nda 010315YL02 numaralı Emine ŞAHİN'nin hazırladığı “*Arap Gazeteci Selim Faris'in Hayatı (1826-1908), Faaliyetleri ve Sosyal Çevresi*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 12/01/2018 günü (10:30 – 11:30) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Özlem ÇAYKENT

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Ali AKYILDIZ

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Tufan BUZPINAR

İstanbul Şehir Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Emine ŞAHİN

12.01.2018

ÖZ

Arap Gazeteci Selim Faris'in Hayatı (1826-1908), Faaliyetleri ve Sosyal Çevresi

Bu tezin konusu, II. Abdülhamid döneminde İstanbul, Kahire ve Avrupa'da faaliyet gösteren Arap gazeteci Selim Faris'tir (1826-1908). Faris'in gazeteleri, faaliyetleri ve sosyal çevresi onun on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında aktif olan çok kimlikli bir aydın olduğunu göstermektedir. İlk olarak 1870'lerde İstanbul'da, babası Ahmet Faris'in gazetesi *el-Cevâib*'in yöneticiliğini üstlenmiştir. Gazetesinin kapatılmasından sonra gittiği Kahire'de (1885-87) ise muhalifliği daha çok ortaya çıkmaya başlamıştır. Daha sonra Londra'da Sultan Abdülhamid karşıtı muhalefete devam etmiştir. *Hürriyet* (1894-97) gazetesi Londra'daki muhalif yayınların öncüsü olmuştur. Faris ve çevresindekiler Avrupa'da örgütlenmeye başlayan ilk dönem muhalif yapılanmalardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu çalışma Selim Faris'in entelektüel çevresi ve ilişkiler ağını da göz önüne alarak onu bütünüyle anlatmayı amaçlamıştır. Birçok çalışma Faris'in meşrutiyeti savunan ve II. Abdülhamid yönetimini eleştiren muhalif tarafının 1890'da Londra'da iken ortaya çıkmış olduğu üzerinde dursa da bu tez, onun Londra'dan evvel de Osmanlı hükümetine muhalif bazı yayın faaliyetleri ve çevrelerle ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Selim Faris, *el-Cevâib*, *Hürriyet*, Basın, Sultan Abdülhamid II, Kahire, Araplar, Jön Türk.

ABSTRACT

Life, Activities and Social Network of the Arab Journalist Selim Faris (1826-1908)

This thesis deals with the Arab journalist Selim Faris (1826-1908) who was active in Istanbul, Cairo and Europe during the reign of Abdülhamid II. Faris' newspapers, intellectual activities and social environment show that he was in the second half of the nineteenth century an intellectual of multiple identities. He first took over his father Ahmed Faris' newspaper *el-Cevâib* in Istanbul during the 1870s. After the closure of the newspaper by the government he went to Cairo (1885-1887) where his oppositional character started to emerge. Later, in London, he continued his opposition against Sultan Abdulhamid's reign. His newspaper, *Hürriyet* (1894-7), was the pioneer of dissident publications in London. Faris and his social circle in London is regarded now as one of the first Ottoman oppositional groups in Europe. This study aims to describe Selim Faris' activities within his social and intellectual network. Although current literature dwells on Faris' pro-constitutionalist opposition to Sultan Abdulhamid II. administration in London during 1890s, this study shows that he was involved in some oppositional publications and circles before these dates.

Key Words: Selim Faris, *el-Cevâib*, *Hürriyet*, Press, Sultan Abdulhamid II, Cairo, Arabs, Young Turks

ÖNSÖZ

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi'nde lisans eğitimimi tamamlayıp yine aynı üniversitede yüksek lisans yapmaya başladığımdan beri hem Ortadoğu tarihine hem de Osmanlı kültür ve entelektüel tarihine ilgi duyuyor ve bu alanda çalışma yapmak istiyordum. Nitekim 19. yüzyılın Arap entelektüellerinden biri olan Selim Faris'i çalışmaya karar verdim. Faris, Lübnanlı bir Osmanlı vatandaşı olmasının yanı sıra 19. yüzyılda Avrupa'da muhalif faaliyetler içerisinde bulunmuş çok yönlü bir gazetecidir. II. Abdülhamid'e muhalefet edenlerden biri olan Faris'in Londra'daki faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktaydı. Sultan Abdülhamid'in faaliyetlerini yakından takip ettiği ve kaleme aldığı yazılarının ülkeye girmemesi için sıkı güvenlik tedbirleri aldığı biri olan Selim Faris'in hayatı ve muhaliflik serüveni dönemin entelektüel çevresini tanımada önemli bilgiler sunmaktadır. Faris'in hayatı ve faaliyetlerinin bilinmesinin Avrupa'da örgütlenen ilk dönem muhalifleri anlamaya bir katkı sağlayacağı inancındayım.

Tez konumu belirlemede bana yardımcı olan Tufan Buzpınar'a müteşekkirim. Tezimin araştırma ve yazım safhalarında yardımcı olup desteğini esirgemeyen Ali Akyıldız'a şükranlarımı sunarım. Tezin bütün aşamalarında beraber çalıştığım ve her zaman yanımda olan danışman hocam Özlem Çaykent'e çok teşekkür ederim. Lisans ve yüksek lisans eğitimimi aldığım İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi'ndeki hocalarıma da teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalıştığım kurum olan Düzce Üniversitesi'nde tarih bölümündeki hocalara gösterdikleri özveriden ötürü müteşekkirim. Yüksek lisans eğitimim boyunca Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu TÜBİTAK'IN 2210-A yurt içi yüksek lisans bursiyeriydim. Verdikleri bu destekten dolayı TÜBİTAK'a çok teşekkür ederim.

Tezi yazarken İstanbul'un pek çok kütüphanesinde çalışma imkânı buldum. Boğaziçi Üniversitesi Abdullah Kuran Kütüphanesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kütüphanesi ve İslam Araştırmaları Merkezi olmak üzere bütün kütüphane çalışanlarına gösterdikleri ilgiden dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına da teşekkür ederim.

Tezin yazılması esnasında yardıma ihtiyaç duyduğum her anda yanımda olan başta Fatma Kılıç olmak üzere tüm arkadaşlarıma büyük bir minnet duyuyorum. Hayatımın geri kalanında da onların maddi ve manevi destekleriyle ilerlemeyi arzu ediyorum. İlim denem bu zorlu yolda beni her zaman cesaretlendiren ve ayaklarımın üzerinde sağlam durmamı sağlayan bir ailem var. Sabırla okullarımın bitmesini bekleyen ve aldığım kararlara her zaman saygı duyan anneme ve babama şükranlarımı sunarım.

Emine Şahin
İstanbul 2018

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN.....	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM.....	8
SELİM FARİS'İN HAYATI.....	8
1.1. Babası: Ahmed Faris Şıdyak.....	8
1.2. Doğumu ve Gençlik Yılları.....	12
1.3. İstanbul ve Kahire Yılları.....	13
1.4. Londra'daki Hayatı.....	14
1.5. Ailesi ve Mirası.....	18
2. BÖLÜM.....	21
İLK GAZETECİLİK YILLARI: İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLERİ.....	21
2.1. Dersaadet'te Bir Arapça Gazete: <i>el-Cevâib</i>	21
2.2. <i>el-Cevâib</i> 'in Ahmed Faris Müdürlüğündeki İlk Dönemi.....	23
2.3. <i>el-Cevâib</i> 'in Selim Faris Müdürlüğündeki İkinci Dönemi.....	25
2.3.1. <i>el-Cevâib</i> Matbaası'ndaki Faaliyetleri.....	28
2.3.2. İngiltere ve Fransa'nın Selim Faris ve <i>el-Cevâib</i> Gazetesine Karşı Tutumu.....	30
2.3.3. Selim Faris'in <i>el-Cevâib</i> Gazetesi Döneminde Babîâli ve Mısır Hidivi ile İlişkileri.....	33
2.4. <i>el-Cevâib</i> Gazetesi'nin Son Yılları ve Kapatılması.....	36
3. BÖLÜM.....	39
KAHİRE'DEKİ FAALİYETLERİ.....	39
3.1. 19. Yüzyıl'ın Sonlarında Mısır'daki Muhaliflerin Durumu ve Osmanlı Devleti.....	39
3.2. Selim Faris'in Kahire'deki Gazetecilik Faaliyetleri.....	42
3.3. Kahire Yıllarında Babîâli ile Münasebetleri.....	47

4. BÖLÜM.....	50
LONDRA YILLARI.....	50
4.1. Jön Türk Basını ve II. Abdülhamid.....	50
4.2. Selim Faris'in <i>The Decline of British Prestige in the East</i> Adlı Eseri.....	53
4.3. Selim Faris'in <i>Hürriyet</i> Gazetesi Öncesindeki Muhalif Faaliyetleri	58
4.3.1. <i>Cemiyet-i Cedide-i Osmaniye</i> Örgütü ile İlişkisi.....	60
4.3.2. İngiliz Basınında Yer Alan Yazıları	62
4.3.3. Londra'dayken Nüfuzlu Kişilerle Münasebetleri	63
4.4. <i>Hürriyet</i> Gazetesi Dönemi Faaliyetleri ve Çevresi	65
4.4.1. <i>Hürriyet Gazetesi</i> 'nin Yayınlanması ve Politikası	66
4.4.2. <i>Hürriyet Gazetesi</i> 'nin Çevresi ve Muhalif Örgütlerle İlişkileri	68
4.4.3. <i>Hürriyet Gazetesi</i> 'ne Karşı Osmanlı Devleti'nin Tutumu	72
4.5. Londra'daki Son Dönem Faaliyetleri.....	78
4.5.1. Selim Faris'in Necib Hindiye ve <i>Hilafet</i> Gazetesiyle Bağlantısı	78
4.5.2. Selim Faris'in Jön Türklük Hareketindeki Yeri	82
SONUÇ	88
BİBLİYOGRAFYA.....	91
EKLER.....	104
ÖZGEÇMİŞ	113

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
<i>DİA</i>	Diyamet İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
nr.	Numara
s.	Sayfa
<i>T.C.T.A.</i>	Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi
ty.	Basım tarihi yok

GİRİŞ

Bu tezin konusu Arap gazeteci Selim Faris (1826-1908)'in entelektüel hayatı ve faaliyetleridir. Faris'in İstanbul'dan başlayarak Kahire'ye ve oradan da Londra'ya kadar uzanan gazetecilik hikâyesi anlatılmaktadır. 1870'lerden itibaren İstanbul'da, babasının çıkardığı *el-Cevâib* gazetesi ve matbaasında çalışmaya başlayan Selim Faris, hayatının geri kalan kısmını da gazetecilik yaparak geçirmiştir. Siyasi olarak Faris'in tek bir çizgide ilerlediğini söylemek zordur. İstanbul'da bulunduğu yıllarda Sultan ve Osmanlı hükümeti yanlısı bir siyaset takip ederken merkezden uzaklaştıkça muhalifler arasında yer almıştır. Selim Faris'in bu dönüşümünü gazetelerinden izlemek mümkündür. Faris'in, gazeteciliği sürdürebilmek adına Osmanlı Devleti'nden ve İngiltere'den yardımlar alması ve kimi zaman da yayınlarını bazı imtiyazlara karşılık durdurması tarihçiler tarafından "çıkarıcı" olarak sıfatlandırılmasına sebep olmuştur.

Selim Faris'in hayatında sosyal ilişkilerinin önemli belirleyiciliği vardır. Bu çerçevede Faris bir tarafıyla 19. yüzyıl sonunda bir Arap aydınının hikâyesini gözler önüne sererken diğer taraftan da yaşadığı dönemde ekonomik ve siyasi sosyalleşmenin önemi ve yolları hakkında bir örnek sunmaktadır. Anlatının ana eksenini Selim Faris olsa da onunla birlikte sosyal çevresini oluşturan meslektaşları Necib Hindiye, Kazım Bey, Mustafa Zeki gibi şahsiyetler de tezin konusuna dahil olmaktadır. Bu tez, Selim Faris ile 19. yüzyılın entelektüel dünyasından bir örnek sunarak dönemin basın faaliyetlerini ve aydınların oluşturdukları sosyal ağa yer vermektedir. 19. yüzyıl aydınlarından biri olan Selim Faris de hayatını idame ettirebilmek için gazetecilik mesleği ile uğraşmış, çıkardığı gazeteler vasıtasıyla dönemin siyasi düşüncesinde yerini almıştır.

Basın faaliyetleri Avrupa'da on sekizinci yüzyılın ilk yarısında başlamıştır. Başlangıçta haftalık olarak çıkan gazeteler kısa zaman sonra günlük olarak yayınlanmışlardır. Gazeteler yerelden ve dünyadan haber alma ihtiyacını karşılamış, yeni çıkan edebi eserlerin yayınlanmasında rol almış ve entelektüel tartışmalara yer vermiştir. Gazetelerin daha geniş kitlelerin fikirlerini etkilemek için kullanılacak bir araç olarak görülmesi ise on dokuzuncu yüzyılda olmuştur. Avrupa'da basının kitleleri etkileme gücü fark edilmiş ve hem aydınlar hem de siyasi irade kendi fikirlerini yaymak

ve doğrulamak için gazeteyi kullanmıştır. Siyasi gazeteler “hükümdarın tebaanın lehine olan düzenlemeleri”ne yer vermişlerdir.¹ Osmanlı Devleti’nde ise basın on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında devreye girmiştir.

19. yüzyılda hem Avrupa’da hem de Osmanlı’da kamuoyu ve basın kavramları ön plana çıkmaya başlamıştır. *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü* adlı eserin yazarı olan Jürgen Habermas’a göre kamusal alanın nihai şeklini alışı modern devletin oluşumuyla gerçekleşmiş, kamu kendisini özel bir alandan ayrı olarak bu dönemde ortaya koymayı başarmıştır. Buna binaen de kimi zaman devlet organları, kimi zaman ise basın gibi medya unsurları kamusal organlardan sayılmışlardır.² Osmanlı’da da kamuoyu oluşumunda basın birinci derecede rol oynamıştır. Bu dönemde kamuoyu kavramı gazetelerde “ittihad-ı amme, mütâlâa-yı amme, umum-ı nassın rey ve hükmü” gibi tabirlerle ifade edilmiştir.³ Kamuoyu anlamındaki “efkâr-ı umumiye” terimi 1860’lardan önce Osmanlı’da önemli bir terim değilse de yüzyılın son yıllarında siyasi düşüncenin yeni bir ögesi olmuştur.⁴

Osmanlı Devleti’nde ilk gazete II. Mahmud (1808-1839)’un saltanatı yıllarında çıkmıştır. 1 Kasım 1831 tarihinde *Takvim-i Vekayi İstanbul*’da ilk Türkçe gazete olarak yayınlanmıştır.⁵ *Takvim-i Vekayi*’nin çıkarılma amacı, devletin görüşlerini ve icraatlarını hem halka hem de dış ülkelere anlatmak olmuştur. Batıda yaygın olarak kullanılmaya başlanan basından II. Mahmud tarafından da istifade edilmiştir.⁶ *Takvim-i Vekayi*’nin ardından çeşitli gazetelerle Osmanlı basını 19. yüzyılda yavaş yavaş şekillenmiştir. Bu dönemde Osmanlı’daki yönetici kesim basına karşı dikkatli bir yaklaşım sergilemiştir.

¹ Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), s. 59, 84.

² Habermas, *Yapısal Dönüşümü*, s. 85.

³ Orhan Koloğlu, *Osmanlı’da Kamuoyu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2010), s. 44-45.

⁴ Cengiz Kırılı, *Sultan ve Kamuoyu; Osmanlı Modernleşme Sürecinde “Havadis Jurnalleri” (1840- 1844)* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), s. 17.

⁵ Nesimi Yazıcı, “Takvîm-i Vekâyi,” *DİA*, XXXIX, s. 490.

⁶ Hamdi Özdiş, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877), Diyojen ve Çaylak Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: Libra Yayıncılık, 2010), s. 57.

Osmanlı basını 19. yüzyılın ikinci yarısında gelişme göstermiş, ilk dönemlere nazaran daha fazla gazete yayınlanmıştır. Bu dönemde basın *Takvim-i Vekayi*'nin yayınlandığı yıllardaki gibi sadece resmi bir hüviyet taşımamış, özel basın da devreye girmiştir. Devletten maddi destek almaksızın çıkarılan *Tercüman-ı Ahvâl* bu özelliğiyle ilk özel Türkçe gazete olmuştur. Şinasi ve Agah Efendi'nin 1860 yılında çıkarttığı bu gazeteye yine Şinasi tarafından 1862'de çıkarılan *Tasvir-i Efkâr* gazetesi eklenmiştir.⁷ Özel gazetelerin çıkmasıyla birlikte Osmanlı basını ve kamuoyu yeni bir ivme kazanmıştır.⁸

1870 yılında ise Osmanlı basınına Selim Faris de dahil olmuştur. Faris, basın faaliyetlerinin ilk dönemini Osmanlı hükümetinin merkezi Dersaadet'te yürütmüştür. İstanbul'da iken II. Abdülhamid yanlısı bir siyaset izlerken, Kahire ve ardından gittiği Londra'da ise meşrutiyet taraftarı olan, II. Abdülhamid'in yönetimine sert eleştirilerde bulunan bir muhalif olarak karşımıza çıkmıştır. Selim Faris'i anlatan eserlerde onun basın kanalıyla muhalif duruşunu gösterdiğine yer verilmiştir.

Selim Faris hakkında bilgi içeren literatürü iki grupta toplamak mümkündür. Faris'in siyasi yönüne vurgu yaparak onun Osmanlı Devleti'ne karşı muhalif faaliyetlerini ana eksen olarak alıp eserlerine ve hayatına değinenler ilk grubu oluştururken, sadece yayınladığı gazeteler ve eserlerden bahsedip eleştirel bir bakış açısı sergilemeyen betimsel eserler ikinci grubu teşkil etmektedir. İlk gruptaki eserler Selim Faris'in 1890'lardan sonraki faaliyetlerini ağırlıklı olarak ele alıp onu dönemin siyasi akımları arasında bir yere oturtmaya çalışmışlardır. Bu eserler, Selim Faris'i yer yer Jön Türk çatısı altında değerlendirmiştir.

İlk grupta yer alan eserlerden birinin yazarı Şükrü Hanioglu olup Jön Türk hareketini anlattığı kitaplarında ve makalelerinde Selim Faris'in 1890'lı yıllardan sonraki faaliyetlerine yer vermiştir. Avrupa'da Sultan II. Abdülhamid'den kaçıp muhalif bir yapılanma içerisine giren Jön Türklerin örgüt olma yolundaki çabalarında Selim Faris'in de payının olduğunu söyler. Bu yıllara denk gelen Selim Faris'in ilişkide olduğu *Osmanlı Meşrutiyet Fırkası* ve çıkardığı *Hürriyet* gazetesi bağlamında Faris'in

⁷ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi* (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2015), s. 43-46.

⁸ Koloğlu, *Osmanlı'da Kamuoyu*, s. 87.

faaliyetlerini ve Jön Türklerle ilişkilerini anlatmıştır. Hanioglu, Sultan Abdülhamid karşıtı ve meşrutiyet taraftarı olarak karşımıza çıkan Selim Faris'in zaman zaman çıkarları yüzünden saf değiştirmesi ve bunun sonucunda aldığı imtiyazlardan sıklıkla bahsetmektedir. Yazar, *The Young Turks in Opposition* adlı eserinde Selim Faris'in Londra ve Paris faaliyetlerini anlattıktan sonra onu Jön Türklerin içerisindeki belirli bir grubun altına yerleştirmemekte; Avrupa'da bulunan ve Sultan Abdülhamid karşıtı olan dağınık muhaliflerden biri olarak zikretmektedir.⁹

İlk grupta yer alan ve Selim Faris'in siyasi faaliyetleri hakkında bilgi veren eserlerden bir diğeri yazarı Şerif Mardin'dir. Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* adlı eserinde öncelikle Selim'in 1887'de yazdığı *The Decline of British Prestige in the East* [*Britanya'nın Doğudaki İtibarının Düşüşü*] adlı eserine değinir ve ardından Abdülhamid'e muhalif olduğu Londra yıllarını anlatır.¹⁰ O dönemde Avrupa'daki Abdülhamid karşıtı beş gruptan birini Selim Faris ve çevresindekilerin oluşturduğunu söyler.¹¹ Selim Faris hakkında ayrıntılı bilgi veren bir diğer yazar Hasan Kayalı'dır. Jön Türklerin 1878-1895 arasındaki ilk dönem yapılanmasında Selim Faris'in öne çıktığını ve muhaliflerin koordinasyonu için uğraştığını dile getirir. Kitapta 1895 sonrasında ise yine Faris'in adı geçmekte ve İstanbul'daki Abdülhamid'e muhalif olan gruplardan *Osmanlı Meşrutiyet Fırkası* ile birlikteliği sorgulanmaktadır.¹² Yukarıda zikredilen üç yazar da Selim Faris'in 1890'lardan sonraki faaliyetlerine yoğunlaşmaktadır. Faris'in Sultan Abdülhamid'e muhalif olduğu Londra yıllarından evvel de benzer faaliyetler içerisinde olduğundan bahsetmemişlerdir.

Selim Faris'in siyasi faaliyetlerine değinerek onu ilk dönem Arap aydınlarından biri olarak zikreden yazar ise Tufan Buzpınar'dır. Buzpınar, yayınladığı makalelerde Faris'in henüz *el-Cevâib* gazetesini çıkardığı 1880'li yıllarda İngiliz çıkarlarını

⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. M. Şükrü Hanioglu, *The Young Turks in Opposition* (New York: Oxford University, 1995); Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük: (1889-1902)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985); Hanioglu, "The Young Turks and the Arabs Before the Revolution of 1908." *The Origins of Arab Nationalism*, Ed. Rashid Halidi ve diğer., (New York: Columbia University, 1991), s. 31-49.

¹⁰ Selim Faris, *The Decline of British Prestige in the East* (London: T. Fisher Unwin, 1887).

¹¹ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992).

¹² Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar (1908-1918)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998).

savunduğunu, hatta o dönemden itibaren İngiliz yetkilileri ile görüştüğünü nakleder.¹³ Ayrıca İngiliz arşivlerinden yararlanarak Selim Faris'in Mısır yıllarında da İngiltere'den yardım aldığını tespit etmiştir.¹⁴

Selim Faris'in siyasi faaliyetlerine değinmeden daha çok çıkardığı gazetelerden bahseden ikinci grup eserlerden bir tanesi Cavit Orhan Tütengil'in *Yeni Osmanlılar'dan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği* adlı eseridir. Yazar, Selim Faris'in Londra'da yayınladığı *Hürriyet*, *Hamidiye* ve *Hilafet* gazetelerini anlattığı kitabında onun siyasi faaliyetleri hakkında bilgi vermez. Tütengil, sadece gazetelerin içeriğinden ve yayın politikasından bahsetmekle yetinir.¹⁵ İkinci gruptaki eserlerin yazarlarından biri Fahri Fındıkoğlu'dur. Cumhuriyet dönemi yazarlarından biri olan Fındıkoğlu Selim Faris'in çıkardığı *Hürriyet* gazetesini anlattığı bir makalesinde Ahmet Civanpir takma adlı kişinin kim olduğunun bilinmediğinden bahseder.¹⁶ Ancak gerek arşiv kaynaklarında gerekse ilk dönem Jön Türk aydınlarının da naklettiği bilgilere göre gazete sahibinin Selim Faris olduğu tespit edilmiştir. Fındıkoğlu bu bilgiye vakıf olmadığı için gazetenin takma adla çıkarıldığını söylemekle yetinmiştir. Selim Faris'in eserlerini anlatan bir diğer yazar Tarrazi'dir. Yazar, Faris'in 1885-1887 yılları arasında Kahire'de çıkardığı gazeteler hakkında en geniş bilgiyi vermiştir. Arap yazar *Tarihü's-Sıhafeti'l-Arabiyye* adlı eserinde *el-Kahire* ve *el-Kahire el-Hurre* gazetelerinin yayın faaliyetlerinin kısa sürmesini Selim Faris'in bölgeye uzak bir insan olmasına bağlamıştır.¹⁷

Yukarıda iki grupta toplanan eserler Selim Faris'in çoğunlukla Londra yıllarına odaklanmakta olup İstanbul ve Kahire'deki faaliyetlerine oldukça az değinmiştir. Selim Faris'in 1890'lı yıllarına yoğunlaşan eserler Faris'in ilk dönemdeki gazetecilik faaliyetleri hakkında bilgi vermemiştir. Ancak bir aydının siyasi duruşunun tam olarak

¹³ Ş. Tufan Buzpınar, "The Hijaz, Abdulhamid II and Amir Hussein's Secret Dealings with British, 1877-80," *Middle Eastern Studies* 31 (1995): s. 111.

¹⁴ Ş. Tufan Buzpınar, "The Use of Constitutionalism As a Means of Opposition to Abdulhamid II's Regime: Constitutionalism Among The Syrians," *Civil Academy: Journal of Social Scienses* 8/1 (2010): s. 1-10; Buzpınar, "Suriyelilerin Meşrutiyet Algılamaları Üzerine Notlar," *Yüzüncü Yılında İkinci Meşrutiyet Milletlerarası Kongre Tebliğleri*, Ed. Halit Eren (İstanbul: IRCICA, 2012), s. 69-78; Buzpınar, "Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde Gelişim Süreci," *Osmanlı*, II, s. 168-178.

¹⁵ Cavit Orhan Tütengil, *Yeni Osmanlılar'dan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği (1867-1967)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1969), s. 74-79, 84-87.

¹⁶ Fahri Fındıkoğlu, "İkinci "Hürriyet" e Dair," *Yıllık* 1 (1960): s. 44-48.

¹⁷ Filib di Tarrazi, *Tarihü's-Sıhafeti'l-Arabiyye* (Beyrut: Matbaatü'l-Edebiyye, 1913), I-IV.

nasıl şekillendiğini anlamak için tarihsel alt yapısına da bakmak gerekmektedir. Bu tezde Selim Faris'in İstanbul yıllarından itibaren yavaş yavaş muhalif olma serüveni anlatılmış ve İstanbul'daki yaşantısından itibaren entelektüel faaliyetleri incelenmiştir.

Selim Faris'in gazetecilik ve yayın faaliyetlerinin ele alındığı bu çalışmada çıkardığı kitap ve gazeteler incelenerek siyasi duruşu gösterilmiştir. Faris uzun yıllar Londra'da yaşadığı için İngiliz basınına da konu olmuştur, bu yüzden dönemin İngiliz basınından da yararlanılmıştır. Ayrıca bu tezde birinci el kaynakların başında gelen Osmanlı arşiv belgelerine başvurulmuştur. Sultan Abdülhamid'e karşı gerek Avrupa basınında yazılar yazması gerekse gazeteler çıkarması yüzünden uzun süre Londra elçiliği tarafından yakından takip edilmesi onun hakkında arşivde pek çok belge bulunmasına sebep olmuştur.

Tez toplam dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Selim Faris'in hayat hikâyesi anlatılmış ve bu bağlamda babası Ahmed Faris ve aile yaşantısına değinilmiştir. Faris'in ilk gençlik dönemiyle ilgili bulunan az sayıda bilgi burada yer almıştır. Tezin ikinci bölümü Selim Faris'in ilk gazetecilik yıllarını geçirdiği İstanbul'a ayrılmıştır. Faris'in İstanbul'da çıkarılan *el-Cevâib* gazetesi yıllarındaki faaliyetleri bu bölümün ağırlıklı konusunu teşkil etmiştir. Ayrıca *el-Cevâib* gazetesinin sarayla ve Mısır hidivleriyle ilişkileri irdelenerek, gazetenin 19. yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda nasıl bir siyaset takip ettiğinden bahsedilmiştir. Tezin üçüncü bölümü Selim Faris'in *el-Cevâib* matbaası kapandıktan sonra gittiği Kahire yıllarına ayrılmıştır. Bu bölümde Mısır meselesi üzerinden İngiltere ve Osmanlı ilişkilerine değinilmiş ve bu bölgenin nasıl muhalif basına öncülük ettiği anlatılmıştır. Ayrıca Selim Faris'in burada çıkarmış olduğu *el-Kahire* ve *el-Kahire el-Hurre* gazeteleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın son kısmı ise Selim Faris'in Londra yıllarına ayrılmıştır. Faris'in Mısır'daki gazeteyi bir başkasına devrederek İngiltere'ye gitmesiyle birlikte burada yoğun faaliyetler içerisinde olduğu görülmektedir. Faris'in İngiltere'de yayınladığı yazıları ve yayınları üzerinde durulmakta; bilhassa *Hürriyet* gazetesi detaylıca incelenmektedir. Ayrıca bu bölümde Selim Faris'in, başta Necib Hindiye olmak üzere kimlerle ilişkide olduğu ve ne tür bağlantılarla Avrupa'daki yaşantısını sürdürdüğü üzerinde durulmaktadır. Bunun yanı sıra bu bölümde, Osmanlı hükümeti karşıtlarının toplanma yeri olan İngiltere ve Fransa'da bulunan Halil Halid ve Mizancı Murad gibi

muhaliflerin Selim Faris hakkındaki ithamlarına değinilmiş ve Faris'in bu ithamlara karşı nasıl bir tutum sergilediği anlatılmıştır.

1. BÖLÜM

SELİM FARİS'İN HAYATI

Lübnanlı Marûni bir aileden gelen Selim Faris hem Osmanlı tebaasından sayılmış hem de Malta'da doğduğu için İngiliz vatandaşı olmuş çift kimlikli bir aydındır. Selim Faris'in muhalif olmadığı dönemdeki hayatıyla ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu bölüm Faris'in birinci ve ikinci el kaynaklarda sınırlı miktarda verilen bilgiler ışığında hayat hikayesine yer vermektedir. Malta'dan İstanbul ve Londra'ya kadar uzanan yaşamında nasıl bir çevrede büyüdüğü ve yetiştiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Selim Faris'i anlamak için, ilmi alt yapısından ve kültürel çevresinden her zaman istifade ettiği babasının yaşantısına bakmakta fayda vardır.

1.1. Babası: Ahmed Faris Şidyak

Selim Faris'in hayatına yön veren en etkili kişi babası Ahmed Faris Şidyak'tır (1801-1887). Ahmed Faris 19. yüzyıl Arap dili alanında çalışma yapmış önemli isimlerden birisi olarak kabul edilir. Yazarın hayatı hakkında pek çok eser kaleme alınmış olup, çoğunluğu Arapça olan bu eserlerle birlikte kendisinin otobiyografik bir eseri de mevcuttur.¹⁸ Ahmed Faris 1801 yılında Cebel-i Lübnan'ın Aşküt şehrinde Hıristiyan Marunî bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir.¹⁹ Arap tarihçi Tannus'un da kardeşi olan Şidyak'ın ailesi ilim ile uğraşmış, bu yüzden küçüklüğünden itibaren kendisi de ilim ile meşgul olmuştur.²⁰ Ahmed Faris'in babası Yusuf b. Mansur b. Cafer Lübnan'da vergi toplama memuru olarak çalışmıştır. Annesi ise Aşküt'teki soylu ailelerden birine

¹⁸ Bkz. Ahmed Faris, *es-Sak ales 's Sak fi ma Hüve'l Fâryak: Eyyam ve 'ş-şuhur ve A 'vam fi Acemi'l-Arab ve'l A'cam* (Paris: Benjamin Duprat, Libraire de'l Institut, de la Bibliotheque Nationale, 1887).

¹⁹ Atilla Çetin, "Faris eş-Şidyak," *DİA*, XII, s. 168; Edib Muruvve, *es-Sahafetü'l-Arabiyye Neşetüha ve Tatavvuruhâ* (Beyrut: Daru Mektebeti'l-Hayat, 1961), s. 160.

²⁰ Albert Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age* (London: Cambridge Library 1983), s. 97.

mensup olan Yusuf Ziyade Mesad'ın kızıdır.²¹ Ahmed Faris'in abisi Esad'ın Marunî rahipler tarafından işkence sonucu öldürülmesi kendisinde büyük izler bırakmış, bu yüzden Katolik din adamlarını her zaman eleştirmiştir. Hatta yaşanan bu elim hadise Ahmed Faris'in Protestanlığı seçmesine neden olmuştur.²²

Ahmed Faris, ilim öğrenmek ve bir takım ilmi çalışmaların içerisinde bulunmak gayesiyle hayatı boyunca pek çok seyahat gerçekleştirmiştir. Bu seyahatlerin ilki Lübnan'dan Mısır'a olmuştur. Ahmed Faris, iyi bir eğitim almak için Kahire'ye gitmiş, şehrin önemli ilim merkezlerinden biri olan Ezher'deki hocalarla münasebet kurmuş; onlardan Arap dili alanında bazı dersler almıştır.²³ Mısır'da bulunduğu 1824 senesinde Suriyeli Marunî bir ailenin kızıyla evlenmiş ve bu evlilikten iki oğlu dünyaya gelmiştir. Oğullarından biri Selim Faris'dir. Selim'in annesi hakkında kaynaklarda başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.²⁴ Ahmed Faris'in bu hanımla evlenebilmek için Protestanlıktan Katolikliğe geçtiği iddia edilmektedir.²⁵ Ahmed Faris bir yandan Arap dili alanında önemli ders halkalarında bulunurken, diğer yandan da gazetenin yazı işleri müdürü olan Abdurrahman Sami Paşa'nın yardımıyla *Vaka-i Mısriyye*'de çalışmaya başlamıştır.²⁶ Ahmed Faris'in Sami Paşa ve ailesiyle olan yakınlığı sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Yazar, Mısır'daki eğitimini tamamladıktan sonra misyoner ve Protestan Amerikalı rahiplerin daveti üzerine 1826 yılında Malta'ya gitmiştir.²⁷ Yaklaşık on altı senesini geçirdiği Malta'da İncil çevirilerinde çalışmış ve okullarda öğretmenlik yapmıştır. Ardından Avrupa'daki Protestan misyonerlerden aldığı davet üzerine Londra'ya geçmiş ve burada Yeni Ahit'in Arapça çevirisi çalışmalarında bulunmuştur.²⁸ Kimi zaman Paris'te, kimi zaman ise Londra'da geçirdiği yaşantısında maddi sıkıntılar

²¹ Yakup Civelek, "Ahmed Faris eş-Şidyak: Edebi Şahsiyeti ve *el-Cevâib* Gazetesi." (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997), s. 49, 51.

²² Çetin, "Faris eş-Şidyak," s. 168; Hourani, *Arabic Thought*, s. 98.

²³ Ahmed Hasan Zeyyat, *Tarihü'l-Edebi'l Arabî* (Kahire: Darü'l-Nahdati'l Mısır, t.y.), s. 470.

²⁴ A.G. Karam, "Faris al-Shidyak," *EI* (Eng), II, s. 801.

²⁵ Civelek, "Ahmed Faris," s. 76.

²⁶ Civelek, "Ahmed Faris," s. 73-75.

²⁷ İbrahim Abduh, *Alamü's-Sihafeti'l-Arabiyye* (Kahire: Mektebetü'l-Adab, 1944), s. 51.

²⁸ Çetin, "Faris eş-Şidyak," s. 168; Hourani, *Arabic Thought*, s. 98; Civelek, "Ahmed Faris," s. 78.

çekmiş, buradan başka yerlere gidebilmenin yollarını aramıştır. Bu esnada İngiltere’de Müslüman olduktan sonra Safiye ismini alacak olan İngiliz bir kadınla ikinci evliliğini gerçekleştirmiştir.²⁹

Ahmed Faris, ayrılmayı düşündüğü sıralarda Londra’da Tunuslu vezirlerle yakınlık kurmuştur. 1846 yılında Tunus’un ileri gelenlerinden biri olan Hüseyin et-Tunusî Londra’da iken Ahmed Faris ile görüşmüş ve kendisini Tunus’a davet etmiştir.³⁰ Faris, Tunusî’nin davetlisi olarak Tunus’a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. 1850’li yılların sonlarına doğru ise Ahmed Faris, oğlu ve ikinci eşiyle birlikte Tunus’a yerleşmiştir. Tunus’ta iken İslam dinine ısınmış ve 60 yaşlarında İngiliz eşi ve oğlu Selim’le birlikte İslamiyet’i seçmiştir.³¹ Bir rivayete göre Ahmed Faris burada bir matbaada çalışmış ve Tunus’un önemli bir basın yayın organı olan *el-Raid el-Tunusî* gazetesinin idaresinde görev almıştır.³²

Ahmed Faris, İngiltere’de iken Kırım Savaşı yıllarında Sultan Abdülmecid’e ithafen bir kaside yazmış ve bütün Müslümanları halifenin yanında olmaya davet etmiştir. Bunun üzerine yazar İstanbul’a davet edilmiştir. Ancak bilinmeyen nedenlerden ötürü bu davete icabet etmediği görülmektedir.³³ Daha sonra Tunus’ta iken yeniden bir davet almış ve bu sefer 1858 yılında İstanbul’a gitmiştir.³⁴ Önce Matbaa-i Amire’de musahhah olarak çalışmaya başlamıştır. Burada çalışmasını Maarif-i Umumiye Nazırı olan Sami Paşa sağlamıştır.³⁵

Ahmed Faris İstanbul’da matbaada çalıştığı sıralarda bir Arapça gazete çıkarmayı da düşünmüştür. Bu dönemde tartışılan en önemli hususlardan bir tanesi

²⁹ Muhammed el-Hadi Matvi, *Ahmed Faris Şidyak* (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1989), I, s. 134-135; Ahmed Faris’in eşi Safiye Faris, 23 Haziran 1915 yılında Londra’da vefat etmiştir. Vefat haberi *The Times* gazetesinde yayınlanmıştır. Bkz. *The Times*, nr. 40888, 23 Haziran 1915, s. 11.

³⁰ Matvi, *Ahmed Faris*, I, s. 131.

³¹ Matvi, *Ahmed Faris*, I, s. 137.

³² Selim Faris’in Tunus’ta ikamet edip burada bir vazifesi olduğu bilinmektedir. Ancak bu görevin gazetenin idaresi olup olmadığı ihtilaflıdır. Bkz. Matvi, *Ahmed Faris*, I, s. 159; Abduh, *Şhafeti’l-Arabiyye*, s. 54.

³³ Atilla Çetin, “el-Cevâib,” *DİA*, VIII, s. 435-436; Çetin, “*el-Cevâib* Gazetesi ve Yayını,” *İ.Ü.E.F Tarih Dergisi* 3:(1984) s. 476-477; Çetin, “Fâris eş-Şidyâk,” s. 168-170.

³⁴ Civelek, “Ahmed Faris,” s. 92-93; Çetin, “Faris eş-Şidyak,” s. 169; Karam, “Faris eş-Şidyak,” s. 801.

³⁵ Civelek, “Ahmed Faris,” s. 73-75.

halifelik müessesidir. İngiltere'nin Osmanlı sultanlarının halifeliğinin meşruluğunu tartıştığı bir dönemde Osmanlı da hilafet makamına daha fazla nasıl vurgu yapılacağına planlarını yapmaktadır. Dönemin Sadrazamı olan Fuat Paşa halifelik kurumuna daha fazla vurgu yapıp halk nezdinde etkili olması için basından yardım alınmasını teklif etmiştir.³⁶ Fuad Paşa Arap halkın Osmanlı sultanına bağlılığının pekiştirilmesini düşünmüş; bölgeye ve Avrupa devletlerine karşı İmparatorluğu savunacak bir gazete yayınının gerekli olduğunu görmüştür.³⁷ Bu sıralarda Ahmed Faris'in Arapça gazete çıkarma isteği bilinmektedir. Basını, imparatorluğun politikasını yaymada önemli bir araç olarak gören Fuad Paşa, bu konuda Ahmed Faris'e destek olmuştur.³⁸

Ahmed Faris, *el-Cevâib* adını verdiği gazetesini 31 Mayıs 1861 (21 Zilkade 1277) tarihinde yayınlamıştır. Elimizde gazetenin ilk sayısı mevcuttur.³⁹ Bir arşiv belgesinde Ahmed Faris'in devlete bağlı olan Takvimhane'de çalıştığı ve oradan aldığı maaşın bir kısmını Arapça gazetenin masrafları için harcayacağı belirtilmektedir.⁴⁰

el-Cevâib gazetesi ve sahibi Ahmed Faris Şidyak, Arap uyanış hareketinin en önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilir. Gazetesinde İslam'ı ve doğu medeniyetini savunan Ahmed Faris, aynı zamanda İslam medeniyetinin üstünlüklerini göstermek için de uğraşmıştır. Ahmed Faris, Batı maddi olarak üstün olsa da gerçek mutluluğun kültürde ve ahlakta olduğunu ve bunlara da İslam medeniyetinin sahip olduğunu söylemiştir. Batı toplumuyla bir kıyas yaparak her zaman doğuyu ve

³⁶ Wilfred S. Blunt, *İslamın Geleceği*, Çev. M. Fatih Karakaya (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011), s. 48-49.

³⁷ Hüseyin Gazi Topdemir, İbrahim Edhem Polat, "Türk Matbaacılığının Gelişiminde Bir Sayfa; el-Cevâib Matbaası," *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 14 (2004): s. 90; 1860 yılında Arap coğrafyasında görev yapan Fuad Paşa, oradaki basın faaliyetlerine yakından tanıklık etmiş, İstanbul'a dönünce Arapça bir gazetenin çıkarılması gerekliliği üzerinde durmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Osman F. Köprülü, "Keçecizade Fuad Paşa," *DİA*, XIII, s. 202-205.

³⁸ Hamed b. Abdullah Hammad, *Matbaatü'l-el-Cevâib: Neş'etuha Târîhuha Matbuatuha* (Riyad: Dârü'l-Faysal li's-Sekâfe, 2002), s.20.

³⁹ Matvi, *Ahmed Faris*, I, s. 150; Çetin, "el-Cevâib," s. 435; *el-Cevâib*'in 1860 yılında çıkarıldığını düşünen yazarlar vardır. Arap tarihçi Tarrazi *el-Cevâib*'in 1860 yılında yayınlanmaya başladığını söyledikten sonra bazı tarihçiler de bu görüşü tekrarlamışlardır. Bunlardan bazıları için Bkz. Tarrazi, *Şihafeti'l Arabiyye*, I, s. 61; Abduh, *Şihafeti'l-Arabiyye*, s. 52; Edib Mürüvve, *Sahafeti'l-Arabiyye*, s. 152; Sir Hamilton Alexander R. Gibb, *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, Çev. Kadir Durak (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991), s. 265; Hourani, *Arabic Thought*, s. 98.

⁴⁰ BOA, A.MKT.NZD, 356/93, 1 Haziran 1861 (22 Zilkade 1277).

Osmanlı'yı savunmuştur.⁴¹ Ahmed Faris'in de içerisinde bulunduğu Arap uyanış hareketi olan Nahda'ya paralel olarak, Suriye vilayeti başta olmak üzere İslam dünyası içerisinde Arap dili ve edebiyatında bir canlanma meydana gelmiştir.⁴² Arap dili alanında önemli çalışmaları olan Ahmed Faris de fikirlerini *el-Cevâib* gazetesi yoluyla aktarmıştır. Bu açıdan da Ahmed Faris ve *el-Cevâib* Arap dünyasında saygın bir yere sahip olmuştur.

Ahmed Faris uzun yıllar yaşadığı İstanbul'da *el-Cevâib* gazetesini çıkarmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nden gazeteyi çıkarmak için maddi yardım da almıştır. 1887 yılında ise Kadıköy'de vefat etmiştir. Vasiyeti gereği cenazesi Lübnan'a götürülmüştür. Ahmed Faris için hem İstanbul'da hem de doğduğu topraklar olan Cebel-i Lübnan'da resmi cenaze törenleri düzenlenmiş, bu törenlere devletin ileri gelenleri ile gazeteci ve yazarlar katılmıştır.⁴³

1.2. Doğumu ve Gençlik Yılları

Selim Faris babası Ahmed Faris Şıdyak'ın İncil çevirileri yapmak için bulunduğu Malta'da 1826 yılında dünyaya gelmiştir.⁴⁴ Hayatının ilk dönemleriyle ilgili bilgiler oldukça azdır. Yaklaşık kırk yaşına kadar olan yaşantısıyla ilgili malumat babası Ahmed Faris'in anlatıldığı ikinci el eserlerden öğrenilebilmektedir. Bu kaynaklara ek olarak Selim Faris'in kızı olup Londra'da yaşayan Rosalinda Legge'den de Selim Faris'in ilk dönem hayatıyla ilgili bilgi edinilebilmektedir.⁴⁵

⁴¹ Ernest Dawn, "From Ottomanism to Arabism: The Origin of an Ideology," *The Modern Middle East: A Reader*, Ed. Albert Hourani ve diğer. (London: I.B. Tauris, 1993), s. 381.

⁴² James Jankowski, "Egypt and Early Arab Nationalism," *The Origins of Arab Nationalism*, Ed. Rashid Khalidi ve diğer. (New York: Columbia University, 1991), s. 243.

⁴³ Civelek, "Ahmed Faris," s. 96-98.

⁴⁴ Kaynakların birçoğunda doğum yılı olarak 1826 zikredilmiş olsa da Matvi çeşitli deliller öne sürerek bu tarihin doğru olmadığını ve doğum yılının 1841 olduğunu zikretmektedir. Ayrıca vefat yılı olarak da farklı bir tarih vererek 1910 olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Matvi, *Ahmed Faris*, I, s. 100-101; Selim Faris'in kızı olan Rosalinda Legge ise babasının 1826 yılında doğduğunu söylemiştir. Bkz. *Abardeen Press and Journal*, 6 Şubat 1924, 4.

⁴⁵ Rosalinda Legge'in mahkeme kayıtları için Bkz. *Abardeen Press and Journal*, 6 Şubat 1924, 4; *The Times*, nr. 43568, 6 Şubat 1924, 5.

Ahmed Faris'in Malta'dan Avrupa'ya uzanan seyahatlerinde Selim Faris de yanındadır. Ahmed Faris'in Paris'te iken eşini ve oğlunu 1850'li yıllarda İstanbul'a Sami Paşa'nın oğlu Subhi Paşa'nın yanına göndermesi, Selim'in Avrupa'da babasının yanında olduğunu göstermektedir. Selim'in annesi rahatsızlanınca babası ikisini birlikte İstanbul'a yollamıştır. Dersaadet'de Subhi Paşa bu aileyi himayesi altına almıştır.⁴⁶ Bir süre İstanbul'da kalan Selim Faris'in 1860'lı yıllarda Tunus'ta yaşadığı görülmektedir. Hayatının bu kısmı ile ilgili bilgiler oldukça az ve parçalıdır. Faris'in burada İslam dinini seçip Müslüman olduğu bilinmektedir. Ayrıca Faris, Tunus'ta mühendislik eğitimi almıştır.⁴⁷ Bunun yanı sıra İngiliz gazetesi *Pall Mall Gazette* Selim Faris'in 1868 yılında Tunus'ta tercüman olarak çalıştığını belirtmektedir.⁴⁸ Faris'in hayatıyla ilgili bilgiler İstanbul'a gelmesiyle artmıştır.

1.3. İstanbul ve Kahire Yılları

Selim Faris, *el-Cevâib* gazetesinde çalışmak üzere Tunus'tan ayrılarak İstanbul'a gitmiştir.⁴⁹ 1870'li yıllardan itibaren Faris'in gazetede ağırlıklı söz sahibi olduğu görülmektedir. Babasının geri planda kaldığı bu yıllarda gazetenin yayın siyasetini belirlediğini söylemek mümkündür. Ancak Faris Osmanlı hükümeti ile birkaç kez ters düşmüş ve nihayetinde *el-Cevâib* gazetesi 1884 yılında kapatılmıştır. Selim Faris bunun üzerine *el-Cevâib*'in basımında kullanılan matbaa materyallerini ve hurufatı da yanına alarak Mısır'a gitmiştir.⁵⁰

⁴⁶ Civelek, "Ahmed Faris," s.87; Subhi Paşa, Mısır'da eğitim alıp Mehmed Ali Paşa'nın yanında yetişmiş, bir dönem Encümen-i Daniş'te görev almış ve daha sonra Paris elçiliğine kadar yükselmiş bir devlet adamıdır. Subhi Paşa hakkında yapılan ayrıntılı bir çalışma için Bkz. Kübra Tolak, "Abdüllatif Subhi Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1818-1886)," (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2015).

⁴⁷ Matvi, *Ahmed Faris*, II, s. 891.

⁴⁸ *Pall Mall Gazette*, 7 Şubat 1868, 3.

⁴⁹ Selim Faris'in Tunus'u tam olarak hangi yıl terk edip İstanbul'a gittiği bilinmemektedir.

⁵⁰ Civelek, "Ahmed Faris," s. 381-382.

Selim Faris, Mısır'a gitmeden evvel İngiliz hükümetinden yardım talebinde bulunmuştur. Gazeteci, İngiltere'nin menfaatine olabilecek bir yayın yapabileceğini söyleyerek İngiliz yetkililerle yazışmış ve kendilerinden para istemiştir. İngiliz arşivlerindeki belgelere göre Faris'e para yardımında bulunulması teklifini İngiltere'nin Hindistan ofisinde çalışan George Birdwood sunmuştur. Birdwood, Mısır'da böyle bir gazetenin yayınlanmasının Britanya'nın yararına olacağını söylemiştir.⁵¹ Faris'in Mısır yıllarının anlatıldığı tezin üçüncü bölümünde bu bilgiler ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Selim Faris, Mısır'da 1885 yılında *el-Kahire* ve ertesi yıl *el-Kahire el-Hurre* adlı gazeteleri çıkarmıştır. Arap dünyasının önemli yazarlarından biri olan Tarrazi'ye göre Selim Faris, gazetelerinde çok sert bir politika izlemektense Abdülhamid ile uzlaşmacı bir siyaset gütmüştür. İngiltere'nin işgaliyle Osmanlı karşıtlarının toplanma yeri olan Mısır'da Faris'in de Abdülhamid karşıtı bir tavır sergilemesi beklenirken görünen o ki o hemen bu yolu seçmemiştir. Mısır'da çıkarılan *el-Kahire* ve *el-Kahire el-Hurre* gazetelerinde Suriyeli ve Mısırlı aydınlar yazılar yazmışlardır. Tarrazi, Selim Faris'in Osmanlı ile Mısır Hidivleri arasında kaynaştırma siyaseti izlediğini ancak bu gazetelerle de istediği etkiyi elde edemediğini iddia eder.⁵²

1.4. Londra'daki Hayatı

Selim Faris, Kahire'deki yayınlarında *el-Cevâib*'teki gibi bir başarı elde edemeyince gazeteyi Muhammed Arif Mardini'ye devrederek 1887 yılında İngiltere'ye gitmiştir. Kahire'deyken ılımlı bir muhalif olarak görülen Faris, Londra'da Abdülhamid'in siyasetini eleştiren ve meşrutiyet taraftarı biri olarak görünmektedir. Faris'in tavrındaki değişim Osmanlı Devleti yönetiminden uzaklaşmasına bağlanabilir. Kahire'de Osmanlı hükümetine karşı temkinli bir tutum takınan Faris, 1890'lı yılların başından itibaren istibdat rejiminin kötülüğünden bahsederek meşrutî bir yönetim tarzına geçilmesi gerektiğini savunmaya başlamıştır. Bu dönemde Avrupa gazetelerine müstear adla

⁵¹ Buzpınar, "The Use of Constitutionalism," s. 4-5.

⁵² Tarrazi, *Sihafeti'l-Arabiyye*, III, s. 26-28; BOA, MB, 97/34, 21 Ocak 1863 (1 Şaban 1279).

yazdığı bazı yazılardan bahsedilir. Osmanlı hükümeti bu yazıların sahibinin Selim Faris olduğunu tespit etmiştir.⁵³ Ayrıca Faris, 1890'lı yılların başında *Le Parti Constitutionnel en Turquie*'yi (Osmanlı Meşrutiyet Fırkası) kurarak faaliyetlerini bu çatının altında sürdürmüştür.⁵⁴

Selim Faris 1890'dan itibaren gerçekleştirdiği muhalif faaliyetlerine 1894'de bir yenisini ekler ve Londra'da *Hürriyet* gazetesini yayınlar.⁵⁵ Gazetenin ilk sayısı 1 Şubat 1894 (25 Receb 1311) tarihinde yayınlanır. Faris gazetenin sahibi olarak kendi adını kullanmayıp Ahmet Civanpir takma adını kullanmıştır. Bazı sorunlar nedeniyle zaman zaman yayınlanamamış olsa da 1897 yılına kadar çıkarılmış olan *Hürriyet* gazetesi hem Osmanlı İstanbul'undan hem de dünya basınından edinilen bilgilere yer vermiş, özellikle Suriye'de yaşanan isyanlar ve karışıklıklara dair haberler aktarmıştır. *Hürriyet*, Osmanlı hükümeti tarafından yakından takip edilmiş ve Dersaadet'te bir yankı uyandırmayı başarmıştır. Ancak bir saray darbesi yapacak kadar İstanbul'daki muhalifleri etkisini altına alamamış ve bu yüzden istenilen başarıya ulaşamamıştır.⁵⁶

Selim Faris, *Hürriyet* gazetesini çıkardığı dönemde yalnız değildir. Siyasi bağlantılarını her zaman kullanmış, üst düzey yöneticilerle arasını iyi tutmuş ve İstanbul'da yüksek rütbeli askerlerle görüşmüştür. Bunun üzerine Sultan Abdülhamid, bir saray darbesi yapmasından kuşkulananarak güvenlik tedbirlerini daha da yükseltmiş ve Selim Faris'in İstanbul'da bağlantıda olduğu kişileri tevkif ettirmiş; kimisi Tripoli ve Bingazi gibi uzak vilayetlere sürgüne gönderilmiştir.⁵⁷ Avukat Acem İzzet haricinde bu kişilerin kim olduğu bilinmemektedir.

Osmanlı hükümeti, *Hürriyet* gazetesindeki çalışanları işlerini bırakmaları için bir baskı oluşturmuştur. Gazetenin hükümet aleyhine yaptığı yayınların önüne geçebilmek için bir diğer hamle olarak Selim Faris'e para teklifinde bulunmuştur. İngilizlerin de bu anlaşmaya sıcak bakıp araya girmesiyle Faris, Beyrut su imtiyazını 40 yıllığına

⁵³ Bu konuyla ilgili pek çok belge bulunmaktadır. Tezin dördüncü bölümünde bu belgeler ayrıntılı olarak verilecektir.

⁵⁴ Hanioglu, *The Young Turks*, s. 41.

⁵⁵ Hanioglu, *The Young Turks*, s. 42.

⁵⁶ Tütengil, *Türk Gazeteciliği*, s. 74-79.

⁵⁷ Hanioglu, *The Young Turks*, s. 43.

devralarak *Hürriyet* gazetesini kapatmış ve bir daha sultana karşı muhalif faaliyetlerde bulunmayacağına dair söz vermiştir.⁵⁸ O dönemin önemli şahsiyetlerinden *Yıldız'da Bir Papaz* adlı eserin sahibi olan Sabuncuzade Louis'e göre Selim bu imtiyazı tehdit ve şantaj ile sultandan almayı başarmıştır. Ancak bu tehdit ve şantajın ne olduğundan bahsetmemiştir. Louis ayrıca Selim'in, zamanında *Hürriyet*'i beraber çıkarmayı teklif ettiğini ama bu teklifi kendisinin kabul etmediğini dile getirmiştir.⁵⁹ Nihayetinde Selim Faris *Hürriyet*'i 1897 yılında kapatmış ve bir süre muhalif faaliyetlerin içerisinde bulunmamıştır.⁶⁰

Selim Faris, Londra'da yaşadığı yıllarda Osmanlı hükümeti tarafından yakından takip edilmiştir. Hükümet, İngiltere'de bulunan bazı şahıslardan bilgiler alarak Faris'i gözetim altında tutmaya çalışmıştır. Dönemin İngiliz ve Avrupa'daki bazı diğer gazetelerde de muhabirlik yapan Edward John Fairman saraya Selim Faris'in Londra'da olduğunu bildirmiştir.⁶¹ Osmanlı'nın Londra elçiliğinde çalışan hafiyeye memurları sürekli Faris'i takip etmiş ve nerede kimlerle buluştuğunu tespit etmeye çalışmıştır. Kendisinin nerede ikamet ettiği ve hangi faaliyet içerisinde olduğu o dönemde Londra sefaretinde katiplik yapan Abdülhak Hamid'e de sorulmuştur. Abdülhak Hamid, Osmanlı hükümetiyle yaptığı yazışmalarda birkaç kez Selim Faris'le görüştüğünü ama kaldığı yeri kendisine hiç söylemediğini belirtmiştir. Faris'in yerini öğrendiği zaman bu bilgiyi Osmanlı hükümeti yetkilileriyle muhakkak paylaşacağını söylemiştir.⁶² Abdülhak Hamid'in Selim Faris ile ilgili olumsuz kanaatleri ise şu şekildedir:

Londra'da bir de Suriyeli Selim Faris türemişti. *el- Cevâib* gazetesinin nâşiri fuzâladan Ahmed Faris Efendi'nin bu hayırsız mahdumuna hiçbir veçhile pederine şebih yani el-veledü sırrı ebihi denilemezdi. Gerçekten yalandan mühtedi idi. Selim Faris denilen bu şahıs hasis ve hâris pederinin gazetesi olan *el-Cevâib*'in neşrinde devama isyankâr bir lisana

⁵⁸ Hanioglu, *The Young Turks*, s. 43-44.

⁵⁹ Sabuncuzade Louis Alberi, *Yıldız Sarayında Bir Papaz 1350/1931*, Haz. Mehmet Kuzu (İstanbul: Selis Kitaplar, 2007), s. 178-179.

⁶⁰ Hanioglu, *The Young Turks*, s. 43.

⁶¹ BOA, HR.SFR.3, 366/36, 12 Kasım 1890 (29 Rebiulevvel 1308).

⁶² İhsan Sâfi, *Altın Suyuna Batırılmış Bir Hayat; Abdülhak Hamid Tarhan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006), s. 193-194.

tahavvül ettiği için ruhsat-yâb olamamış ve *Hürriyet* namıyla Londra’da bir hortlak çıkarmaya fırsat-yâb olmuştu. Maksudı sabık *Hürriyet*’e lâhika yapmak değil, şantaj tarikiyle padişaktan para kapmak olduğu cümlenin malumu idi. Selim Faris beni muâriz gördükçe “ne yapayım? *el-Cevâib*’i kapattılar, beni altı bin lira mutazarrır ettiler. Onu istirdad için elimden geleni yapmak mecburiyetindeyim. Ustamın adı Hızır elimden gelen budur.⁶³

Selim Faris’in Beyrut su imtiyazını aldıktan sonra muhalif faaliyetler içerisinde bulunmayacağı düşünülmesine rağmen yine de Osmanlı Devleti tarafından takip edilmiştir. Faris’in Necib Hindiye’nin 1899 yılında Londra’da *Hilafet* gazetesini çıkarması işinde yardım ettiği düşünülmektedir. Şükrü Hanioglu, Abdülhamid karşıtı olan bu gazetenin yayınlanmasında Selim Faris’in dahil olduğu kanaatindedir.⁶⁴

Osmanlı hükümeti *Hilafet*’i sakıncalı bir yayın olarak görmüştür. Bu yüzden Osmanlı topraklarına girişi devlet tarafından yasaklanmış ve bunun için pek çok önlem de alınmaya çalışılmıştır. Gazetenin Necip Hindiye’nin kardeşleri tarafından Mısır’da basılıp Londra’ya postalandığı anlaşıldıktan sonra Mısır komiserliğine de yazı gönderilip gerekli olan önlemlerin alınması ve gazetenin çıkarılmaması için emirler verilmiştir.⁶⁵ Necib Hindiye Osmanlı Devleti tarafından firari, kaçak ve vatana ihanetten yargılanmış ve idam cezası almıştır.⁶⁶

Selim Faris’in *Hilafet* gazetesinden sonraki faaliyetleri hakkında yeterli bir bilgi yoktur. Hanioglu, 1901 yılında Halil Halid ile birlikte *Hürriyet* gazetesini tekrar çıkarma çabaları içinde olduklarını ancak bunda bir başarı elde edemediklerini iddia etmektedir.⁶⁷ Ancak arşiv belgeleri, Selim’in 1900’lü yıllarda Avrupa’da olduğunu ama herhangi bir muhalif faaliyet içerisinde olmayıp Osmanlı devletinden yardım aldığını

⁶³ İnci Enginün, *Abdülhak Hâmid’in Hatıraları* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1994), s. 205-206.

⁶⁴ Hanioglu, *Jön Türklük*, s. 103.

⁶⁵ BOA, BEO, 1387/103996, 18 Ekim 1899 (12 Cemaziyelahir 1317); BOA, BEO, 1858/139287, 12 Haziran 1902 (5 Rebiülevvel 1320); BOA, BEO, 1875/140582, 22 Haziran 1902 (15 Rebiülevvel 1320); BOA, DH.MKT, 2257/26, 6 Ekim 1899 (9 Cemaziyelahir 1317).

⁶⁶ BOA, HR.SFR.3, 520/47, 31 Aralık 1902 (30 Ramazan 1320); BOA, HR.SYS, 1763/11, 9 Eylül 1900 (5 Cemaziyelevvel 1318).

⁶⁷ Hanioglu, *Jön Türklük*, s. 101.

göstermektedir. Hatta buna dair Faris'in Sultan Abdülhamid'e yazdığı bir teşekkür metni bile bulunmaktadır.⁶⁸

1.5. Ailesi ve Mirası

Selim Faris'in ailevi yaşantısıyla ilgili bilgi oldukça azdır. Kendisinin İstanbul'dayken Çerkez bir kadınla evlilik gerçekleştirip bu evlilikten de Gül Fatıma adlı bir kızı olduğu bilinmektedir.⁶⁹ Faris'in bundan başka bir çocuğu olduğu kayıtlarda görülmemektedir. Londra'da yaşadığı yıllarda kızı da yanında bulunmuştur. İleriki yıllarda bir İngiliz zabitiyle evlenen ve İngiltere'de yaşamaya devam eden kızının boşanma davası İngiliz basınında yer almıştır.⁷⁰ Bayan Legge'in boşanma davasında verdiği ifadelerde babasıyla ilgili oldukça önemli bilgiler bulunmaktadır.⁷¹ Legge, babası Selim Faris ve dedesi Ahmet Faris'in Müslüman dünyasında saygın insanlar olduğunu söylemiştir. Kendisinin her zaman iyi şartlarda yaşadığını ve rahat bir hayat sürdüğünü belirtmiştir. Ayrıca Ahmed Faris'in tek torunu, Selim Faris'in de tek çocuğu olduğunu dile getirmiştir.⁷²

Selim Faris, Ocak 1908 yılında Fransa'da vefat etmiştir.⁷³ Vefatının ardından terekesiyle ilgili bir tartışma meydana gelmiş ve İngiltere hükümeti kendi tebaasından olan Selim Faris'in mirasına müdahalede bulunmak istemiştir. Bunun üzerine Fransız hükümeti Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmiş ve Selim Faris'in hangi milletten olduğunu öğrenmek istemiştir. Osmanlı Tabiiyet Kalemi Müdüriyeti'ne Fransa

⁶⁸ BOA, HR.SFR.3, 486/16, 5 Şubat 1900 (4 Şevval 1317); BOA, HR.SFR.3, 493/1, 8 Ocak 1900 (27 Şaban 1317).

⁶⁹ BOA, HR. TO., 377/9, 24 Haziran 1909 (6 Cemaziyelevvel 1327). Ayrıca kızı Rosalinda Legge'in mahkeme esnasında verdiği ifade aynı bilgiler yer almaktadır. Bkz. *The Times*, nr. 43568, 6 Şubat 1924, 5; *Leeds Mercury*, nr. 26290, 6 Şubat Çarşamba 1924.

⁷⁰ Selim Faris'in kızı Gül Fatıma'nın ismi evlendikten sonra Rosalinda Legge olarak karşımıza çıkmıştır.

⁷¹ *Leeds Mercury*, nr. 26290, 6 Şubat Çarşamba 1924, 8.

⁷² *The Times*, nr. 43568, 6 Şubat 1924, 5; *Leeds Mercury*, nr. 26290, 6 Şubat Çarşamba 1924, 8.

⁷³ *The Times*, nr. 43568, 6 Şubat 1924, 5; *Leeds Mercury*, nr. 26290, 6 Şubat Çarşamba 1924, 8; *The Courier*, 13 Şubat Çarşamba 1924, 2; *Abardeen Press and Journal*, 6 Şubat 1924, 4; *The Evening Telegraph*, 6 Şubat Çarşamba 1924, 6.

hükümeti tarafından yapılan müracaat üzerine Selim Faris'in kimliği araştırılmış ve gerekli bilgiler Fransa'ya iletilmiştir. Selim Faris'in Lübnanlı olup emlak ve buna benzer resmi işlemlerde Osmanlı tebaası olarak bilindiği dile getirilmiştir. Merhumun mirasçısı olarak da İngiltere'de yaşayan kızı gösterilmiştir.⁷⁴ Selim Faris'in İstanbul'daki terekesi bulunmuş ve yayınlanmıştır. Buna göre, Sirkeci'de Ananyadi Hanı'nın üst katında bir bürosu bulunan Selim Faris'in İstanbul'da kalan mallarını devredecek biri bulunamadığından dolayı buradaki eşyaları Beytülmal Müdürlüğü tarafından kaydedilerek satılmış; elde edilen gelir hazineye intikal etmiştir. 1911 yılında tespit edilen mal varlığı 29.613 kuruştur. Bu meblağın 450 kuruşluk kısmı Selim Faris'in kitaplarının satışından temin edilmiştir. Bir mirasçısı çıkıncaya kadar terekenin hazinede muhafaza edilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁵ Faris'in kitaplarının sahaflar çarşısında haftanın belirli günlerinde satışa çıkarıldığı da bilinmektedir.⁷⁶

Hayatının bir kısmını İstanbul'da, çoğunluğunu ise Avrupa'da geçiren Selim Faris İngilizceyi oldukça akıcı konuşmuş ve Avrupa'da geçirdiği uzun yılların da etkisiyle, dış görünüşü, konuşması ve davranışlarıyla görenlerde Batılı bir aydın portresi çizmiştir. Onunla bizzat tanışan Yahudi İngiliz gazetecisi Lucien Wolf, Selim Faris'i gizemli bir şahsiyet olarak tanımlamıştır. Faris'in safkan bir Arap olmasına rağmen kafasında melon şapkası ve gösterişli edasıyla adeta doğu Londralı bir beyefendi gibi görüldüğünü söylemiştir.⁷⁷ Ardında yüklü miktarda bir servet bırakan Selim Faris'in

⁷⁴ Bu belge Selim Faris'in hayat hikayesinin de bir özeti şeklindedir. Belgede, Faris'in Lübnanlı olup Malta'da doğduğu, bir süre Tunus'ta yaşadığı, Çerkez bir hanımla evlenip Gül Fatıma adlı bir kızı olduğu ve 15-20 sene İngiltere'de yaşadığından bahsedilir. Bkz. BOA, HR.TO., 24 Haziran 1909 (6 Cemaziyelahir 1327).

⁷⁵ Mustafa Birol Ülker, "Gazeteci ve Matbaacı Selim Faris Şidyak'ın Terekesi," *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan*, Haz. Hatice Aynur ve diğer. (İstanbul: Ülke Yayınları, 2014), I. s. 1133-1153. Selim Faris'in Londra'da yaşayan kızı Rosalinda Legge'in bu terekeyi sonraki yıllarda hazineye başvurarak alıp almadığı bilinmemektedir. Ancak İngiltere'deki mahkemede verdiği ifadede babasının kendisine 40 bin liralık bir miras bıraktığını söylemiştir. Bu mirasın içerisinde İstanbul'daki hazinede bulunan malların da olup olmadığı malum değildir. Bkz. *The Times*, nr. 43568, 6 Şubat 1924, 5; *Leeds Mercury*, nr. 26290, 6 Şubat Çarşamba 1924.

⁷⁶ İsmail Erünsal, "İstanbul Sahafları." *Osmanlı İstanbulu: Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu I*. Editörler: Feridun M. Emecen ve Emrah Safa Gürkan (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2013), s. 406.

⁷⁷ *The Graphic*, 1 Ağustos 1908, 136.

genel olarak rahat bir hayat sürmüş olduğu düşünölebilir. Sultan Abdülhamid'in İstanbul davetini geri çevirmiş ve ölünceye kadar Avrupa'da yaşamayı tercih etmiştir.⁷⁸

⁷⁸ BOA, HR.SFR.3, 722/31; 16 Mayıs 1898 (24 Zilhicce 1315); BOA, HR.SFR.3, 722/36; 01 Ekim 1898 (15 Cemaziyelevvel 1316).

2. BÖLÜM

İLK GAZETECİLİK YILLARI: İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLERİ

Selim Faris'in gazetecilik mesleğini öğrendiği İstanbul yılları önemlidir. Tunus'tan ayrılarak babasının sahibi olduğu *el-Cevâib* gazetesinde çalışmak üzere İstanbul'a gelir ve babasının saygın bir yere getirdiği *el-Cevâib*'i devralarak gazetenin siyasetini kendisi belirlemeye başlar. Selim Faris'in Sultan Abdülhamid yanlısı olduğu Dersaadet'teki ilk gazetecilik yıllarına bakmak fikirlerinde ve siyasi duruşunda nasıl bir dönüşüm gerçekleştirdiğini görmek açısından önemlidir.

2.1. Dersaadet'te Bir Arapça Gazete: *el-Cevâib*

İstanbul'daki ilk Arapça gazete olan *el-Cevâib* gazetesi yayınlanmadan evvel Arap dünyasındaki gelişmelere bakmak gerekir. 19. yüzyılda Arap dünyasında bir uyanış gerçekleşmiş, bölgede pek çok yaygın faaliyeti başlatmıştır. Eğitimli elitler küçük gruplar halinde yeni kültürel projeler başlatmışlardır. Bu dönemde kitaplar basılmış, kitap okuma salonları açılmış ve basın-yayın konusunda büyük mesafeler kat edilmiştir. Özellikle Beyrut ve Şam'da kültürel olarak büyük bir canlanma yaşanmıştır.⁷⁹ Bu bölgede bulunan aydınlar, klasik pek çok Arapça eserin basılmasına öncülük edip Arap edebiyatının canlanmasına katkı sağlamışlardır.⁸⁰ Basın yayın faaliyetlerinin de geliştiği bu dönemde ilk resmî gazete 1828 yılında Kahire'de *Vekâyi-i Mısriye* adıyla yayınlanmış ve yarısı Arapça, yarısı Türkçe olarak basılmıştır.⁸¹ İlk özel gazete ise 1858 yılında Beyrut'ta haftalık olarak çıkan *Hadikatü'l-Ahbâr* olmuş, gazete Şam'da ve

⁷⁹ Ami Ayalon, "The Syrian Educated Elite and Literary Nahda," *Ottoman Reform and Muslim Regeneration: Studies in Honour of Butrus Abu-Manneh*, Ed. Itzhak Weismann ve Fruma Zachs (London: I.B.Tauris, 2005), s. 127.

⁸⁰ Bernard Lewis, *The Arabs in History* (London: Hutchinson University Library, 1962), s. 172-173.

⁸¹ Koloğlu, *Basın Tarihi*, s. 24.

Halep'te bürolar açarak kısa sürede Arapça konuşulan Osmanlı topraklarındaki vilayetlerde yayılmayı başarmıştır.⁸² Bu gazeteden sonra devreye Ahmed Faris'in *el-Cevâib*'i girmiştir.

el-Cevâib gazetesi araştırmacılar tarafından Arapça basındaki en önemli gazetelerden biri sayılmıştır. Gazetenin takip ettiği siyaseti görebilmek için araştırmacıların yaptıkları gazete tasniflerine bakmakta yarar vardır. *el-Cevâib*'in Osmanlı Devleti'ni destekleyen bir yayın olduğu genel kabul gören görüştür. Türk araştırmacılarından Yakup Civelek Arapça yayın yapan gazeteleri üç kategoride tasnif ederek *Bercis-i Baris*, *el-Muktataf* ve *el-Mukattam*'ın Osmanlı'ya karşı bir faaliyet içinde olduklarını, *el-Liva*, *et-Takaddüm* ve *el-Muktebes* gibi gazetelerin Arap milliyetçiliği taraftarlığı yaptıklarını, *el-Cevâib* ve *el-Müeyyed* gibi gazetelerin ise İslamiyet'i ve Osmanlı Devleti'ni güçlü bir şekilde savunduklarını iddia etmiştir. Civelek, Arapça gazetelerin Osmanlı'ya karşı tutumlarını belirlemede etkili olan unsurlarda farklılık olduğunu, siyasi, sosyal ve dini gerekçelerin yanı sıra çeşitli menfaatlerin de etkili olduğunu ifade etmiştir.⁸³

Arapça gazetelerin farklı bir tasnifine, Hartman, Philip Hitti, B. Lewis gibi önemli yazar kadrosuna sahip olan *el-Ceride ve's-Sahafe indel'l-Müslimin* adlı eserde rastlıyoruz. Bu çalışmada da yayınlar üç başlık altında toplanmış, İslam'ı yücelten, Türk hükümetini destekleyen ve diğer amaçlarla yayın yapan gazeteler şeklinde bir tasnif yapılmıştır. *el-Cevâib* gazetesi de bu kategorilerden hem İslam'ı hem de Türk hükümetini savunan yayınlardan biri olarak zikredilmiştir. *el-Cevâib* gazetesinin ilk büyük Arapça gazete olduğunu ve çok geniş kapsamlı bir yayın yaptığını söylemişlerdir. Ayrıca gazetenin, Türk hükümetinden yardım gördüğünü söyleyen yazarlar, *el-Cevâib*'in geniş bir okuyucu grubu tarafından okunduğuna da dikkat çekmişlerdir.⁸⁴

⁸² Ayalon, "The Syrian Educated Elite," s. 130.

⁸³ Yakup Civelek, "Osmanlı Dönemindeki Arap Gazetelerinin Osmanlı Devleti'ne Karşı Tutumları," XV. *Türk Tarih Kongresi; Kongreye Sunulan Bildiriler IV/I* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010), s. 1207-1208.

⁸⁴ İ'dad Martin Hartmann ve diğer, *el-Ceride ve es-Sahafe inde'l-Müslimin*, Çev. İbrahim Hurşid ve diğer. (Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Lübni, 1984), s. 18, 30.

2.2. *el-Cevâib*'in Ahmed Faris Müdürlüğündeki İlk Dönemi

el-Cevâib gazetesinin yönetimini 1861 yılından 1870'e kadar Ahmed Faris üstlenmiştir. 1870'den sonra ise oğlu Selim Faris hem gazetenin hem de matbaanın müdürü ve muharriri olmuştur. Bu yüzden *el-Cevâib*'i iki bölümde anlatmak doğru olacaktır. Ahmed Faris başkanlığındaki gazetenin ilk dönemi, Selim Faris'in babasından nasıl bir miras olarak yola devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir. *el-Cevâib*'in ikinci dönemi ise Selim Faris müdürlüğünde gazetede yaşanan dönüşümleri ve Faris'in gazetenin siyasetini belirlemede birinci kişi olduğunu kanıtlamaktadır.

el-Cevâib gazetesi İstanbul'da "Haftada bir defa Türkçeden ve Batı dillerinden tercüme edilerek yayınlanır ve İstanbul için fiyatı 150 kuruştur" ibaresi ile yayın faaliyetlerine başlamıştır.⁸⁵ Haftalık olarak çıkan gazete genellikle dört sayfa olarak basılmış, yoğun siyasi olayların yaşandığı dönemlerde hacmi sekiz sayfaya kadar çıkmıştır. İlk yıllarda herhangi bir yazar adına rastlanmamaktadır. Yalnızca gazetenin sahibi olan Ahmed Faris'in adı gazetenin son sayfasında yer almıştır.⁸⁶ 1864 yılında yürürlüğe giren *Matbuat Nizamnamesi* gazetelerde gazete sahibinin adının yer almasını zorunlu kılmış ve gazetelerin çıkarılması hükümetin iznine tabi kılınarak her gazetenin bir mesul müdürünün olması şartı getirilmiştir. İsimli yazılardan gazetenin müdürü sorumlu olduğu gibi, imzasız yazılardan da yine gazete yönetimi mesul tutulmuştur.⁸⁷

el-Cevâib gazetesinde dahili, harici ve muhtelif meseleler başlıkları altında siyasi ve sosyal haberlere yer verilmiştir. Dahili haberler kısmında Osmanlı Devleti'nde yaşanan pek çok hadise anlatılmıştır. Harici haberler kısmında ise Avrupa'da ve dünyada yaşanan olaylara yer verilmiştir. Çoğu zaman *The Times* ve *The Levant Herald* gibi yabancı gazetelerden alıntılar yaparak bilgiler veren *el-Cevâib*'in Avrupa basınına yakından takip ettiği görülmektedir.

el-Cevâib gazetesinin "muhtelif haberler" başlıklı bölümünde ise kimi zaman bilimsel kimi zaman ise kültürel konulara değinilmiştir. Mesela gazetenin 33. sayısında

⁸⁵*el-Cevâib*, nr. 1, 31 Mayıs 1861 (21 Zilkade 1277), 1.

⁸⁶*el-Cevâib*, nr. 81, 7 Ocak 1863 (16 Receb 1279), 1.

⁸⁷ Server İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri* (İstanbul: Ülkü Matbaası, 1939), s. 19-20.

İngiltere'deki hayvan haklarından bahsedilmiş ve İslamiyet'te de yeri olmayan hayvana yapılan eziyete İngiltere'de nasıl ağır cezalar verildiğine vurgu yapılmıştır. İleriki bölümlerde değinilecek olan *el-Cevâib* gazetesinin İngiliz yanlısı yaklaşımı, siyasi haberlerin dışında bu şekilde sosyal haberlere bile yansımış, İngiltere'nin liberal ve özgürlükçü bir ülke olduğu sık sık vurgulanmıştır.⁸⁸

Ahmed Faris, *el-Cevâib*'in yayın hayatına başlamasından kısa bir süre sonra gazetenin Türkçesinin de yayınlanması için Osmanlı hükümetine bir talepte bulunmuştur.⁸⁹ Nitekim Faris'in bu girişimine izin verilmiş ve *el-Cevâib*'in Türkçe nüshası da yayınlanmıştır.⁹⁰ Gazetenin tirajının yükselmesi için çıkarılan *Tercüme-i el-Cevâib*'te Arapça sayıdaki haberlerin Türkçe tercümeleri yer almıştır. Türkçe tercümesi sadece dört sayı (33-36) basılabilmektedir.⁹¹ Gazete maddi sıkıntılar yüzünden 36. sayıda iflasını açıklamıştır. Türkçe nüshasında iflası “Havadis tab' ederken taze taze vah biçare, *el-Cevâib* kendinin iflasını neşr eyliyor el-ân” ibaresi ile duyurmuştur.⁹² *el-Cevâib*'in durdurulma nedeni Ahmed Faris'in geçirdiği maddi sıkıntılardır.⁹³ 1862'de yayını durdurmak zorunda kalan gazeteye Osmanlı Devleti yardım etmiş ve irade-i seniyye ile gazetenin çıkarılması için maddi destek sağlamıştır.⁹⁴ Ahmed Faris'in gazeteyi çıkarması için aldığı yardım yıllık beş yüz lira olmuştur.⁹⁵ Bu dönemde gazetelerin gelir kaynakları arasında ilanların olduğunu söylemek oldukça güçtür. *el-Cevâib*'te de genel olarak ilan kısımları az bir yer teşkil etmiş ve çoğunlukla edebi eserler hakkında bilgiler verilmiştir. Nitekim gazetenin reklam gelirleri yüksek olmadığı

⁸⁸ *el-Cevâib*, nr. 33, 10 Ocak 1862 (9 Receb 1278), 3.

⁸⁹ BOA, İ.DH, 483/32515, 14 Cemaziyelahir 1278 (17 Aralık 1861); BOA, A.MKT.NZD, 386/95, 22 Aralık 1861 (19 Cemaziyelahir 1278).

⁹⁰ *el-Cevâib*, nr. 33, 10 Ocak 1862 (9 Receb 1278).

⁹¹ *Tercüme-i el-Cevâib*'in ilk sayısı: nr. 33, 10 Ocak 1862 (9 Receb 1278); son sayısı ise: nr.36, 1 Nisan 1862 (1 Şevval 1278).

⁹² *el-Cevâib*, nr. 36, 1 Nisan 1862 (1 Şevval 1278), 2.

⁹³ Matvi, *Ahmed Faris*, I, s. 163.

⁹⁴ BOA, A.MKT.NZD, 397/93, 06 Şubat 1862 (06 Şaban 1278).

⁹⁵ Tarrazi, *Sihafeti'l Arabiyye*, I, s. 61; Mürüvve, *Sahafetü'l Arabiyye*, s. 152; Abduh, *Sihafeti'l-Arabiyye*, s. 53.

için yayın faaliyetlerini devletten aldığı destekle sürdürebilmiştir.⁹⁶ *el-Cevâib*, yeniden yayına başladığı 37. sayısında devletin ileri gelenlerine desteklerinden ötürü teşekkür etmiş ve gazetenin özellikle Devlet-i Aliyye'nin yardımıyla yayınlarına devam edebildiğini vurgulamıştır.⁹⁷ Bunun yanı sıra bir diğer girişim ise *Veledü'l- Cevâib* olmuş, bu gazete Filib Efendi'nin önderliğinde çıkarılmıştır.⁹⁸ Filib Efendi *Veledü'l- Cevâib*'i 1867 senesinde yayınlamış, ancak bu yayın kısa zamanda kapanmıştır.⁹⁹ Ahmed Faris *el-Cevâib* gazetesini 1860'lı yılların sonuna kadar yönetmiştir. Selim Faris bu tarihlerde Tunus'ta bulunduğu için o bölgenin muhabirliğini üstlenmiştir. Ancak 1870'te gazetenin ikinci dönemi başlamış ve Selim Faris yönetimi babasından devralmıştır.

2.3. *el-Cevâib*'in Selim Faris Müdürlüğündeki İkinci Dönemi

Selim Faris, 1870 senesinin ilk aylarından itibaren gazetede ağırlığını hissettirmeye başlamıştır. Faris'in ismi *el-Cevâib* gazetesinin 425. sayısında gazeteyle yapılacak her türlü yazışmanın ve bedelinin Selim Faris adına gönderilmesi gerektiği şeklinde zikredilmiştir. Ayrıca bu sayıda Selim Faris için "*el-Cevâib* gazetesinin müdürünün oğlu" ifadesi kullanılmıştır.¹⁰⁰ 461. sayıda Arapça'da oğul anlamına gelen "ibn" lafzı

⁹⁶ *el-Cevâib*, nr. 423, 9 Mart 1870 (6 Zilhicce 1286), 4; *el-Cevâib*, nr. 571, 7 Mart 1872 (27 Zilkade 1288), 4.

⁹⁷ *el-Cevâib*, nr. 37, 15 Nisan 1862 (15 Şevval 1278), 1.

⁹⁸ Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği 1831-1931* (İstanbul: İstanbul Matbuat Cemiyeti, 1931), s. 44; Çetin, "el-Cevâib Gazetesi," s. 481. Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşı olan Filib Efendi, İstanbul'da çıkarılan ilk gazetelerden biri olan *Ceride-i Havadis*'te işe başlamış ve kısa zamanda yükselerek Osmanlı basınının önemli şahsiyetlerinden olmuştur. Bkz. Belkıs Ulusoy Nalcioğlu, *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu 1828-1878* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2013), s. 244.

⁹⁹ Bkz. Nalcioğlu, *Muhalif Basının Doğuşu*, s. 244.

¹⁰⁰ *el-Cevâib* gazetesinin Zabtiye'ye yakın Beyoğlu'nda bir dükkanının olduğu söylenmiştir (*el-Cevâib*, nr. 425, 23 Mart 1870/20 Zilhicce 1286, 1) 470. sayısında gazetenin mahall-i ikametgâhının değiştiği görülmektedir. Bu kez yer olarak Süleyman Paşa Hanı gösterilmiştir. *el-Cevâib* gazetesini Beyoğlu'ndan, Süleyman Paşa Hanı'na taşınmıştır (*el-Cevâib*, nr. 470, 18 Ekim 1870/22 Receb 1287, 1) Gazetenin 530. sayısında ise adres olarak Babıâli'de Aziziye caddesindeki dükkan gösterilmiştir (*el-Cevâib*, nr. 530, 19 Temmuz 1871/1 Cemâziyelevvel 1288, 1).

kaldırılarak sadece Selim Faris'in ismi gazetenin müdürü ve muharriri olarak zikredilmiştir. Bu tarihten sonra gazetede en yetkili kişi Faris olmuştur.¹⁰¹

Selim Faris *el-Cevâib* gazetesinde kendi imzasıyla yazılar yayınlamıştır. 1877 yılında gazetenin içerisinde zaman zaman üç haberin altında Selim Faris'in imzası görülmektedir. Haberlerin yazarı olarak kimi zaman açık bir şekilde Selim Faris ismi zikredilirken kimi zaman ise Arapça isminin baş harfleri olan *sin* ve *fe* harfleri yazılmıştır.¹⁰² *el-Cevâib*'te Arapça "Ahvâlu'l-Hâzıra" olarak adlandırılan ve "Güncel Durumlar (Haberler)" olarak tercüme edilebilecek olan bölümlerin altında siyasi haberleri ihtiva eden yazılar kaleme almıştır. 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmelerin konu edildiği bu bölümdeki yazılara bakıldığında Selim Faris'in *el-Cevâib* gazetesinde nasıl bir siyaset izlediğini de görmek mümkündür.¹⁰³

Selim Faris "Güncel Durumlar" başlığı altında hem Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan olaylardan hem de Osmanlı ile dış devletler arasında vuku bulan hadiselerden bahsetmiştir. *el-Cevâib*'in 845. sayısında Selim Faris, Efkâr-ı Umumiye'nin bir müddetten beri Midhat Paşa'nın uzaklaştırılmasını konuştuğunu söylemektedir. Yabancı ajanslarda da Midhat Paşa'nın uzaklaştırılmasının yankılarının sürdüğü; Almanya, İtalya, İngiltere ve Fransa gazetelerindeki haberlerde paşanın uzaklaştırılmasının şaşkınlıkla karşılandığı söylenmiştir.¹⁰⁴ Selim Faris, *el-Cevâib*'in bir başka sayısında 1877-78 yıllarında Rusya ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen 93 Harbi'nin gidişatı hakkında bilgi vermiş, Rusların Anadolu içlerindeki ilerleyişini okuyuculara aktarmıştır. Faris, Rusların İstanbul'a doğru ilerlerken Balkanlardaki Müslümanları katlettiğini ve halka büyük zulümler yaptığını söylemiştir.¹⁰⁵ Rusların Müslüman köylerini istila edip

¹⁰¹ *el-Cevâib*, nr. 461, 15 Eylül 1870 (18 Cemaziyelahir 1287), 1.

¹⁰² *el-Cevâib*, nr. 853, 26 Nisan 1877 (12 Rebiulahir 1294), 4.

¹⁰³ Bazı haber örnekleri için Bkz. *el-Cevâib*, nr. 844, 23 Şubat 1877 (9 Safer 1294), 8; *el-Cevâib*, nr. 845, 2 Mart 1877 (16 Safer 1294), 3-4; *el-Cevâib*, nr. 852, 19 Nisan 1877 (5 Rebiulahir 1294), 3-4; *el-Cevâib*, nr. 853, 27 Nisan 1877 (13 Rebiulahir 1294), 3-4; *el-Cevâib*, nr. 857, 10 Mayıs 1877 (26 Rebiulahir 1294), 4; *el-Cevâib*, nr. 865, 7 Haziran 1877 (25 Cemâziyelevvel 1294), 3-4; *el-Cevâib*, nr. 878, 22 Temmuz 1877 (11 Receb 1294), 3; *el-Cevâib*, nr. 881, 2 Ağustos 1877 (22 Receb 1294), 1; *el-Cevâib*, nr. 903, 20 Aralık 1877 (14 Zilhicce 1294), 5.

¹⁰⁴ *el-Cevâib*, nr. 845, 2 Mart 1877 (16 Safer 1294), 3-4.

¹⁰⁵ *el-Cevâib*, nr. 844, 6 Mart 1876 (9 Safer 1293), 8.

yakıp yıkmalarından Bulgarlarla ittifak yapıp türlü vahşilikler yaptıklarından da bahsetmiştir. Ayrıca Faris, Müslüman halkın evlatlarını öldürüp kadınların ırzına geçtiklerini hatta kadınları çocuklarını nehre atmaya zorladıklarını da söylemiştir.¹⁰⁶

93 Harbi esnasında Avrupalı devletlerin nasıl bir tutum içerisine gireceği de kamuoyunda tartışılan meseleler arasında olmuştur. Selim Faris bu mevzuyu “Güncel Durumlar” adlı köşesinde “İngiltere’nin Harp Hazırlığı” başlıklı yazısında değinmiştir. Osmanlı ile Rusya arasında yaşanan savaş iki ülke arasında münhasır olarak mı kalacak yoksa umumi bir savaşa mı dönüşecek tartışmalarını aktaran yazıda Selim Faris’e göre harb artık iki ülke arasında gerçekleşen bir mesele olmaktan çıkmış, “şark meselesi”ne dönüşmüştür. Bu yüzden Avrupalı devletlerin de bu harbe katılmaları kaçınılmaz olmuştur.¹⁰⁷

el-Cevâib Ruslarla yapılan savaş esnasında Osmanlı’da genel bir seferberlik hali hâkim olduğu için halktan yardım toplamıştır. Selim Faris de *el-Cevâib* gazetesinde bu yardımlara genişçe yer vermiş, gazetenin son sayfalarında uzun uzadıya yardımlardan ve bu yardımların vilayetlerdeki temsilciliklerinden bahsetmiştir. 879. sayıda Selim Faris, “Kim Allah’ın huzuruna bir iyilikle gelirse artık onun on misli onundur.”¹⁰⁸ mealindeki bir ayet ile 93 Harbi’nde yaralanan askerlere yapılacak olan yardımın ne kadar önemli olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca Sultan Abdülhamid başkanlığında yapılan yardım kampanyasında şimdiye kadar *el-Cevâib*’e ulaşan yardımın 32 bin İngiliz lirası olduğunu da söylemiştir.¹⁰⁹

Selim Faris, *el-Cevâib* gazetesinin bir Arapça gazete olmasından ve Arap topraklarında dağıtımı yapılmasından dolayı Arap dünyasıyla ilgili haberleri sıkça sütunlarına taşımıştır. Bu haberleri genellikle buralardaki gazetelerden yararlanarak oluşturmuştur. Tunus’tan yaptığı haberleri *Raidû’d-Tunûsi* gazetesinden, Mısır’dan yaptığı haberleri ise *Vekâyi-i Mısriyye*’den alıntılarla aktarmıştır.¹¹⁰ Mesela 638. sayısında *Vekâyi-i Mısriyye* gazetesinden bir haber aktarmıştır. Burada mecliste geçen

¹⁰⁶ *el-Cevâib*, nr. 878, 22 Temmuz 1877 (11 Receb 1294), 1.

¹⁰⁷ *el-Cevâib*, nr. 857, 10 Mayıs 1877 (26 Rebiulahir 1294), 4.

¹⁰⁸ Enâm Suresi 6/160.

¹⁰⁹ *el-Cevâib*, nr. 879, 26 Temmuz 1877 (15 Receb 1294), 2.

¹¹⁰ *el-Cevâib*, nr. 839, 18 Ocak 1877 (3 Muharrem 1294), 4.

bir görüşmeye yer vermiştir.¹¹¹ Gazetenin 887. sayısında ise “Ahbâr-ı Tunus” başlığı altında *Raidû'd-Tunûsi* gazetesinden yapılan bir alıntıyla devlet görevlilerinin atamalarında yapılan değişiklikten bahsetmiş, yeni atanan kişilerin bir listesini vermiştir.¹¹²

el-Cevâib gazetesinin dünyanın farklı yerlerinde okunduğuna kanıt olarak 1870’de Orta Arabistan’a seyahat eden gezgin Charles M. Doughty’nin aktardıklarını göstermek mümkündür. Seyyaha göre bu gazete Necidli tüccarların Bombay’daki evlerinde bile mevcuttu.¹¹³ *el-Cevâib* gazetesinin, zamanın ulaşım şartlarının da iyileşme göstermesiyle birlikte farklı vilayetlerde dağıtım yapılmıştır. Selim Faris’in müdürlüğünü üstlendiği 1870 senesinde *el-Cevâib*’in ulaştığı yerler bir hayli artmış, gazetenin 628. sayısında “*el-Cevâib*’in Vekillerinin Listesi” başlığı altında Trablusgarp’tan Şam’a kadar pek çok yerdeki temsilciliklerin adı gazetede zikredilmiştir. Mısır’daki temsilcisinin Ahmed Efendi, Beyrut’taki temsilcisinin Beşşare Şıdyak, Halep’teki temsilcisinin ise es-Seyyid Muhammed Haşim olduğu söylenerek gazeteyi almak isteyenlerin bu kişilerle irtibata geçmeleri gerektiği belirtilmiştir.¹¹⁴ Osmanlı hükümeti, *el-Cevâib* gazetesinin halkın çoğunluğunun Arapça konuştuğu İmparatorluğa bağlı vilayetler olan Hicaz, Suriye, Trablusgarp’ta okutulması için harekete geçmiştir. Bu vilayetlere gönderilmek üzere gazetenin bazı nüshaları satın alınmıştır.¹¹⁵

2.3.1. el-Cevâib Matbaası’ndaki Faaliyetleri

el-Cevâib gazetesi 1861’den itibaren Matbaa-i Âmire’de basılmış ve yaklaşık on yıl süre ile buradan dağıtım yapılmıştır. 1870 yılında ise gazeteyle aynı adı taşıyan el-

¹¹¹ *el-Cevâib*, nr. 638, 22 Mayıs 1873 (24 Rebiulevvel 1290), 2.

¹¹² *el-Cevâib*, nr. 887, 31 Ağustos 1877 (21 Şaban 1294), 3.

¹¹³ Hourani, *Arabic Thought*, s.99; Charles M. Doughty, *Travels in Arabia Deserta* (Cambridge: Cambridge University Press, 1888), s. 371.

¹¹⁴ *el-Cevâib*, nr. 628, 23 Mart 1870 (13 Muharrem 1289), 8.

¹¹⁵ BOA, İ.DH, 903 /71757, 06 Aralık 1883 (5 Safer 1301); BOA, DH.MKT, 1343/8, 27 Aralık 1883 (26 Safer 1301).

Cevâib matbaası kurulmuş ve gazete kendi matbaasında çıkarılmıştır.¹¹⁶ Arap dili alanındaki bazı önemli çalışmalar da matbaada basılmıştır.¹¹⁷

el-Cevâib matbaası Arapça makaleler külliyyatını yayınlamıştır. Bunlar arasında; İbn Hayyan et-Tevhidi'nin toplamda iki risaleden oluşan *Risaletan* adlı eseri, felsefe ve tıp alanında eserler veren İbn Sina'nın *Mecmu'atu Tisa Resail fi'l Hikme ve't Tabiiyyat* gibi toplama makaleleri ihtiva eden eserler vardır. Ayrıca klasik Arap edebiyatındaki dil konularına değinen Ebu'l Kasım b. Sellam'ın *Emsalû ibn Sellam alâ Hurufi'l-Mucem* adlı eseri ile Celaladdin es-Suyuti'nin Arap dilinin gramerini anlatan *Sebebu Vaz'i İlmi'l-Arabiyye* adlı eseri matbaada basılmıştır.¹¹⁸ Böylelikle el-Cevâib matbaası Arap uyanış hareketi olan Nahda'nın öncülüğünü yaptığı klasik eserlerin yeniden tercüme edilmesi hareketinde önemli kurumlardan biri olmuştur.

Selim Faris, el-Cevâib matbaasında basılacak olan eserlerin izinlerini Osmanlı hükümetinden almıştır. Faris, *Levatü's-Saki, Talimü'l-Müteallim ve Itbakü'z-Zeheb* gibi eserlerin el-Cevâib matbaasında basılması için müracaatta bulunmuş, Babiâli de bu talebi kabul etmiş ve eserler bir defaya mahsus olmak şartıyla basılmıştır.¹¹⁹ Sonraki yıllarda ise *Nezl-i Ebrâr* adlı eserin basımını talep etmiş ve yine bu isteği kabul edilmiştir.¹²⁰ Bu izinlerin yanı sıra el-Cevâib matbaasında basılan iki eserin editörü olarak Selim Faris gözükmektedir. Bu eserlerden ilki sultanların albümleridir. Fransızca ismi *Album des Souverains Ottomans* olan eserin yayın yılı bilinmemektedir. Eserde Osman Gazi'den II. Abdülhamid'e kadar olan sultanların portreleri yer almaktadır. Portrelerin alt kısmında sultanların doğum yılları ve tahtta kaldıkları tarihler verilmiştir.¹²¹ Bir diğer eser ise *Kenzü'r-ragaib fi Müntehabati'l-el-Cevâib*'dir. Eser, Selim Faris'in, Ahmed Faris'in *el-Cevâib* gazetesinde yazdığı makalelerin büyük bir

¹¹⁶ Topdemir, "el-Cevâib Matbaası," s. 90; Orhan Koloğlu, "Osmanlı'daki Türkçe Dışı Basın," *Kebikeç* 2 (1995): s. 130; Matbaada basılan ilk sayı: *el-Cevâib*, nr. 430, 25 Nisan 1870 (23 Muharrem 1287), 4.

¹¹⁷ Hammad, *Matbaatü'l-el-Cevâib*, s. 23-24.

¹¹⁸ Topdemir ve Polat, "el-Cevâib Matbaası," s. 92-93.

¹¹⁹ BOA, MF.MKT, 29/50, 23 Haziran 1875 (19 Cemaziyelevvel 1292).

¹²⁰ BOA, MF.VRK, 2/312,31 Ocak 1884 (2 Rebiulahir 1301).

¹²¹ Selim Faris, *İbdau Ma kane fi Suver Selâtîn-i Âli Osman* (İstanbul: el-Cevâib Matbaası, t.y).

kısmını toplamasıyla oluşmuştur. 1871 yılından itibaren yayınlanmaya başlanan eser peyderpey olarak toplamda beş cilt basılmıştır.¹²²

2.3.2. İngiltere ve Fransa'nın Selim Faris ve *el-Cevâib* Gazetesine Karşı Tutumu

Selim Faris'in babasının uzun yıllardır sürdürdüğü yazarlık ve gazetecilik yaşamında kurduğu ilişkiler onun da hayatını devam ettirmesine yardımcı olmuştur.¹²³ *el-Cevâib* gazetesinin müdürü iken büyük devlet adamlarıyla iyi ilişkiler içerisinde olmaya çalışmıştır. İngiliz diplomat Layard, İstanbul'da bulunduğu sıralarda Selim Faris ile görüşerek gazete hakkında bilgi almıştır. *el-Cevâib*'in Mısır, Cezayir, Hindistan ve Orta Asya'nın en uzak mesafelerine kadar yayılıp okunduğunu öğrenmiştir. Ayrıca İngiltere hükümeti gazetenin dünyanın farklı yerlerindeki Müslümanları nasıl etkilediğini gözlemlemiştir. İngiliz devlet adamı Salisbury'nin, İstanbul konferansına geldiğinde *el-Cevâib*'e parasal bir yardımda bulunarak İngiliz yanlısı bir yayın politikası gerçekleştirmesini istemiştir.¹²⁴

Britanya hükümeti, Osmanlı'nın Müslüman nüfusun ağırlıkta olduğu ve kendilerinin sömürgelerinin bulunduğu bölgelerde İngilizlerin prestijine zarar vermek için bir siyaset güdeceğini düşünmüştür. Bu minvalde İngiliz diplomatı Sir Edward Malet İngiliz hükümetine bir teklifte bulunmuştur. Layard, bu konuda basının önemine

¹²² Selim Faris, *Kenzü'r-Ragaib fî Münthâbâtî'l-el-Cevâib* (İstanbul: Matbaatü'l-el-Cevâib, 1288), I-V; Hartman, *el-Ceride ve's Sahafe*, s. 18.

¹²³ Fransa Devleti, Selim Faris'in babası Ahmed Faris'e Britanya destekçisi olduğuna dair çeşitli ithamlarda bulunmuştur. Ahmed Faris'in hayatını yazan İmad Salih'e göre dönemin şartları İngiliz yanlısı bir siyaseti zorunlu kılmaktadır. Yazara göre, 19. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere siyasetini takip eden herkes, Avrupaî akımlar karşısında İngiltere'nin Osmanlı müttefiki olduğunu görmektedir. Bu durumda bir Osmanlı gazetesinin de devletin maslahatını ve siyasetini gözetmesi gerekmektedir. Nitekim Ahmed Faris de İngiltere yanlısı bir siyaset takip etmiştir. Dönemin önemli düşünürlerinden biri olan Muhammed Abduh'a göre ise Ahmed Faris, *el-Cevâib*'in yayımlandığı yaklaşık yirmi yıl boyunca İngiltere'ye hizmet etmiştir. Bkz. Salih, *Ahmed Faris*, s. 123.

¹²⁴ Cezmi Erarslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği: Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti: 1856-1908* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1992) s. 150-151; Erarslan, bu bilgileri Ram Lan Shukla'nın eserinden aktarmaktadır. Eserde ayrıca İngiltere'nin Rusya'ya karşı bir Anglo İslam cephesi düzenlemeye yönelik çabalarından bahsedilir. Bunun için de İstanbul'daki bazı gazetelerden yararlanılmıştır. Bunların başında da *el-Cevâib* gelir. İngilizlerin doğu politikasını destekler mahiyette yayımlar yapan gazetenin yüz kopyasını İngiltere satın alarak Hindistan'a göndermiştir. Bkz. Ram Lakhan Shukla, *Britain, India and the Turkish Empire 1853-1882* (New Delhi: People's Publishing House, 1973), s. 129-130.

odaklanarak İngiltere hakkında olumsuz intibaya Osmanlı basınına parasal yardımda bulunularak engel olunabileceğini ileri sürmüştür. Bunun üzerine Britanya hükümeti Hindistan ofisi ile bağlantılı olarak *el-Cevâib*'e parasal yardımda bulunmuştur.¹²⁵

el-Cevâib'te yayınlanan haberlere baktığımızda İngiltere'ye dair olumlu bir tavır açıkça görülmektedir. Selim Faris, *el-Cevâib* gazetesinde İngiltere'nin Devlet-i Aliyye'nin menfaatine yönelik bir siyaset izlediğine dair yazıları sık sık yayınlamıştır. 93 Harbi esnasında gazetede Ruslara karşı açık bir şekilde olumsuz tavır sergilenirken, İngilizlerin Osmanlı'nın ve Müslümanların dostu olduğu vurgulanmıştır.¹²⁶ Faris, 1877 yılında İngiltere ile ilgili bir yazı kaleme almıştır. Bu yazının başlığı oldukça dikkat çekicidir. "İngiltere Bizim İlk Halifemiz mi" başlığı altında Müslümanların bilmesi gereken en önemli şeyin İngiltere'yle bir iş birliği içerisinde olmaları gerektiği fikrini öne sürmüştür. Ona göre, İngiltere geçmiş zamanlarda olduğu gibi Devlet-i Aliyye'nin ve İslam devletlerinin halifesi, yani hamisidir. Nitekim burada Selim Faris'in halife olarak kastettiği şey, İngiltere'nin Osmanlı'nın siyasi haklarını koruması, selametini ve şerefini savunmasıdır.¹²⁷

Selim Faris, İngiliz hükümetiyle iyi ilişkiler içerisinde olduğu, dönemin İngiliz gazetelerinin de dikkatini çekmiştir. İngiliz basınında Selim Faris'in gazetede takip ettiği siyasetin Osmanlı yanlısı olduğu söylenmiştir.¹²⁸ Buna binâen *el-Cevâib*'in Türkiye'deki idari reform konusunda basının öncülüğünü yaptığı da dile getirilmiştir.¹²⁹ Selim Faris'in *el-Cevâib* gazetesi ile takip ettiği İngiliz yanlısı tutum da aktarılmış, yayın organının İngiltere'ye düşman bir dil kullanmadığı söylenmiştir. Buna örnek olması açısından da *el-Cevâib*'te yer alan İngiltere'nin 1882'deki Mısır'a müdahalesiyle

¹²⁵ Buzpınar, "The Hijaz, Abdulhamid II," s. 111.

¹²⁶ *el-Cevâib*, nr. 878, 22 Temmuz 1877 (11 Receb 1294), 1.

¹²⁷ *el-Cevâib*, nr. 853, 27 Nisan 1877 (13 Rebîulahir 1294), 3-4; Aynı dönem yazarlarından biri olan Blunt'a göre de Britanya her zaman Avrupa haçlı ittifakına karşı İslam'ı savunucu bir politika takip etmiştir. İslam'ı yok etme gibi bir gayesi olmayıp ancak onun koruyucusu ve hamisi olmuştur. Bkz. Blunt, *İslamın Geleceği*, s. 109.

¹²⁸ *The Times*, nr. 30396, 5 Ocak 1882, 5; *Pall Mall Gazette*, 5 Nisan 1871.

¹²⁹ *Pall Mall Gazette*, 9 Haziran 1876.

ilgili haber verilmiştir. Bu yazıda *el-Cevâib*'in bozulan Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin iyileşebileceği kanaatini vurguladığı anlatılmıştır.¹³⁰

İngiliz basını *el-Cevâib*'le ilgili bazı haberler yayınladığı gibi gazetenin müdürü olan Selim Faris ile ilgili de haberler aktarmıştır. *Le Courier d'Orient*'ten naklen yayınlanan 11 Ağustos 1874 tarihli habere göre, Selim Faris, yayınladığı bir haberden ötürü karakola götürülmüştür. Haberin devamında, Zabtiye memurlarınca çalışma bürosunda alıkonan Selim Faris'i kurtarmak için babası Ahmed Faris'in harekete geçtiği ve sadrazama giderek belirli bir sebep gösterilmeden oğlunun tutulmasının hukuka aykırı olduğunu dile getirdiği aktarılmıştır. Selim Faris İngiliz pasaportunu kullanarak hapis cezasından kurtulmuş ve kısa bir süre içinde serbest bırakılmıştır.¹³¹

Selim Faris *el-Cevâib* gazetesi kapanıncaya kadar İngiltere hükümetiyle görüşmelere devam etmiştir. Gazetenin kapanmasına yakın bir tarih olan 1883 yılında Faris, İngiliz devlet adamlarıyla görüşmek üzere Londra'da bulunmuştur. İngiliz basınında yer alan habere göre Selim Faris yaklaşık yedi hafta kaldığı Londra'da birçok bakan ve önde gelen siyasetçi ile görüşerek Osmanlı'ya yönelik fikirleri hakkında bilgi toplamıştır. Gazeteye göre Selim Faris'in öğrendiği bu bilgiler Osmanlı'nın dış politikasında yarar sağlayacaktı.¹³²

İngiltere, *el-Cevâib* gazetesine maddi bir destek sağlayıp gazetenin okunması için bazı girişimlerde bulunmasına karşın Fransa aynı şekilde müsbet bir yaklaşım sergilememiştir. *el-Cevâib* 19. yüzyılda Tunus ve Cezayir gibi Arap topraklarında okunmaktadır. *el-Cevâib* gazetesindeki özellikle Tunus'la ilgili yazılar Fransa'yı rahatsız etmiş; gazetenin bölgedeki Müslümanları ayaklanmaları için bazı mesajlar verdiğini iddia etmiştir.¹³³ Sonuç olarak da Fransa hükümeti bu bölgeyi isyana teşvik edecek yayınlar yaptığı gerekçesiyle *el-Cevâib*'in bir dönem Cezayir'de okutulmasını

¹³⁰ *Sheffield and Rotherham Independent*, 4 Ocak 1883.

¹³¹ *Pall Mall Gazette*, 8 Ağustos 1874; *Grenock Telegraph and Clyde Shipping Gazette*, 11 Ağustos 1874.

¹³² *The Western Daily Press*, 12 Eylül 1883.

¹³³ BOA, HR.TO, 80/81, 11 Mart 1882 (29 Rebiulahir 1299).

yasaklamış ve ayrıca Sultan Abdülhamid'e bildirerek gazete hakkında gereğinin yapılması talebinde bulunmuştur.¹³⁴

2.3.3. Selim Faris'in *el-Cevâib* Gazetesi Döneminde Babîâli ve Mısır Hidivi ile İlişkileri

Selim Faris'in siyasi çevresini oluşturan önemli şahsiyetlerden biri de Mısır hidivleri idi. Faris, *el-Cevâib* gazetesinin yayınlandığı yıllarda Mısır hidivlerinden maddi destek görmüştür.¹³⁵ Hidivlerle kurulan bu yakınlık gazetenin yayın politikasını da etkilemiş, onların aleyhinde olacak bir haber gazetede yer almamıştır.¹³⁶ Ayrıca Selim Faris, her zaman Hidiv ile Sultan arasında aracı pozisyonunda kalmış; ilişkilerin iyi olması için uğraşmıştır.¹³⁷ Selim Faris Mısır'da yaşanan hadiselerle *el-Cevâib*'te yer vermiş, bölgedeki ıslahatlar hakkında bilgi vererek Mısır'ın gelişmekte ve ilerlemekte olduğunu iddia etmiştir.¹³⁸ 1877 yılında Osmanlı Rusya ile bir savaşa girdiğinde Hidiv İsmail, telgraf yollayarak padişaha her türlü yardıma hazır olduklarını bildirmiştir. Selim Faris bu habere kendi köşesinde yer vermiştir. *el-Cevâib*'in 25 Cemaziyelevvel 1294 tarihli 865. sayısında "Muazzam Hidiv'in Devlet-i Aliyye'ye Yardımı" başlıklı Selim Faris kaleminden çıkan bir yazı yayınlanmıştır. Yazıda, Hidiv İsmail'in Sultan Abdülhamid'e her konuda yardıma hazır olduklarını bildirmesi yer almıştır. Ayrıca Hidiv'in yüce gönüllü ve cömert olduğu da haberde vurgulanmıştır.¹³⁹

Selim Faris'in parasal olarak da destek gördüğü Mısır Hidivi hakkında gazetesinde övücü yazılar yayınlaması ve hatta Osmanlı hükümeti ile Mısır arasında

¹³⁴ Erarslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*, s. 151.

¹³⁵ Yakup Civelek bu maddi yardımı Mısır Maliye Bakanlığı'nın 1883 yılı bütçe defterlerindeki kayıtlardan öğrenmektedir. Bu yıla kadar *el-Cevâib* gazetesi için 300 Cüneyh ödenmiş, 1884 yılında *-el-Cevâib*'in kapatıldığı yıl- yardımın kesildiği görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Civelek, "Ahmed Faris," s. 375.

¹³⁶ Abduh, *Sihafeti'l-Arabiyye*, s. 55.

¹³⁷ Salih, *Ahmed Faris*, s. 122; Abduh, *Sihafeti'l-Arabiyye*, s. 55.

¹³⁸ *el-Cevâib*, nr. 657, 28 Ağustos 1873 (4 Receb 1290), 2.

¹³⁹ *el-Cevâib*, nr. 865, 7 Haziran 1877 (25 Cemaziyelevvel 1294), 3.

ilişkilerin kötü olduğu dönemde bile aleyhinde yazı yazmaktan kaçınması kamuoyunda tepkiye yol açmıştır. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi 1879 yılında Mısır Hidivi hakkında bir yazı kaleme almış, bunun üzerine Babıâli, Hidivi eleştiren Arapça bir haberin de yapılması için *el-Cevâib*'e bu konuda bir emir vermiştir.¹⁴⁰ Ancak gazete yönetimi böyle bir yazı yazmaktan kaçınmıştır. Nihayetinde Devlet-i Aliyye *el-Cevâib*'in yayın faaliyetlerini altı ay süreyle durdurmuştur.¹⁴¹

Selim Faris ile *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi yönetimi arasında da 1879 yılında Mısır Hidivi yüzünden bir müddet devam eden bir gerilim yaşanmıştır. *Tercümân-ı Hakikat* 317. sayısında “Zavallı Selim Faris” başlıklı bir yazıda Selim Faris’i ağır bir şekilde eleştirerek onun bir zihin hastalığına yakalandığını söylemiştir. *el-Cevâib*'in yayın faaliyetlerinin durdurulması üzerine Almanya’ya giden Selim Faris’in hastalığından kurtulmak için bu ülkede tedavi olması gerektiği zikredilmiştir. Burada kastedilen hastalık elbette akıl rahatsızlığıdır. Selim Faris, Hidiv İsmail’in görevinden alınmasına neden olan amillerden biri olarak *Tercümân-ı Hakikat* gazetesini göstermiştir. Gazete yönetimi ise bunu reddederek Selim Faris’in yanlış bir çıkarımda bulunduğunu dile getirmiştir. Nitekim *Tercümân-ı Hakikat* gazetesine göre böyle bir düşünce tamamen bir “deli saçması”dır. “*Tercümân-ı Hakikat* devlet ve milletine kudreti yettiği kadar hüsn-i hıdmete sâlik bir gazete olduğu müddet-i intişarından beri idare eylediği efkâr ve lisaniyla sabit olmuştur. İmdi devletlü İsmail Paşa hazretleri hakkında Devlet-i Aliyye ve millet-i Osmaniye’nin bir su-i niyeti olmadığı”ni ifade etmiştir. Gazete, Selim Faris’in çıktığı Avrupa seyahatinden sağlıklı bir akılla dönmesini ümit ederek *el-Cevâib* gazetesinin yeniden basılabilmesini istediğini söylemiştir. Ayrıca *Tercümân-ı Hakikat* Hidiv İsmail ile bir düşmanlıklarının olmadığını dile getirmiştir. Gazete son olarak “Meğer ki Selim Faris Efendi gibi *Tercümân-ı Hakikat* sahibi dahi bir zihin hastalığına uğramış olsun” diyerek Selim Faris tarafından yapılan ithamları tamamen yalanlamıştır.¹⁴²

¹⁴⁰ Matvi, *Ahmed Faris*, I, s. 165; Civelek, “Ahmed Faris,” s. 379; Abduh, *Şhafeti’l-Arabiyye*, s. 57-58.

¹⁴¹ Matvi, *Ahmed Faris*, I, s. 165; Civelek, “Ahmed Faris,” s. 379; Şemseddin Rifai, *Tarihü’s-Sahafeti’s-Suriyye: es-Sahafeti’s-Suriyye fi’l-Ahdi’l-Osmani* (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1969), I, s. 117; Necdet Ekinci, “Türk Basın Tarihinden Kesitler,” *Türkler*, XIV, s. 117-118.

¹⁴² *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 317, 9 Temmuz 1879 (19 Receb 1296), 1-2.

Selim Faris, *el-Cevâib* gazetesinde Osmanlı hükümetinin politikasını destekler mahiyette yazılar yayınlamıştır. Nitekim *el-Cevâib* 1878-1881 yılları arasında Beyrut ve Şam gibi Suriye vilayetinin önemli şehirlerinde yaşanan olaylara karşı Osmanlı hükümetinin lehine olan bir siyaset izlemiştir. Ancak bu dönemlerde Araplar arasında Osmanlı yönetimine karşı bazı söylemler neşet etmeye başlamıştır. Beyrut sokaklarında Osmanlı Devleti'nin Arap vilayetlerine gerekli olan ıslahatları yapmadığı iddiasının yer aldığı ilanlar asılmıştır.¹⁴³ Bu süreçte bazı gizli Arap cemiyetleri de oluşmaya başlamış ve bu cemiyetlerde Osmanlı yönetimi karşıtı fikirler ön plana çıkmıştır.¹⁴⁴ Bu devrede Selim Faris yaşanan bu hadiseler karşısında gazetede mahalli halkın durumdan rahatsız olduğunu ve bu görüşleri benimsemediklerini aktarmıştır. *el-Cevâib*'e göre ilanlarla birlikte oluşan Osmanlı karşıtı durum Arap halkını tedirgin etmektedir. Nitekim halkın, bu faaliyetler içerisinde olanların bir an önce yakalanmaları isteğinde bulduklarını *Suriye, el-Asru'l-Cedid* ve *el-Misbah* gibi bölgenin mahalli yayınlarından aktarmıştır. *el-Cevâib*, Beyrut halkının sokaklara asılan ilanlardan duydukları üzüntüyü dile getiren yazılar yayınlamıştır.¹⁴⁵ Bu haberlerden de anlaşılacağı üzere Arap muhalefetinin başladığı dönemde Selim Faris *el-Cevâib*'te Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü savunan haberlere yer vermiştir.

Selim Faris'in *el-Cevâib* gazetesi vasıtasıyla Osmanlı hükümetinin yanında yer aldığı bir diğer hadise Urabi Paşa ayaklanmasıdır. Fellaah bir aileden gelen Urabi Paşa'nın Mısır'daki toplumsal sınıflaşmaya karşı çıktığı iddia edilmiştir.¹⁴⁶ II Abdülhamid, Hidiv Tefvik'e karşı bir sempati duymamasına rağmen Urabi'nin başlattığı isyanın imparatorluğun başka yerlerine yayılması fikri onu daha tehlikeli bulmasına neden olmuştur. Nitekim Urabi, imparatorluğun önemli bölgesi olarak gördüğü Arap vilayetleri için tehlikeli bir örnek teşkil etmekteydi.¹⁴⁷ Ayrıca paşanın

¹⁴³ Tufan Buzpınar, "Osmanlı Suriye'sinde Türk Aleyhtarı İlanlar ve Bunlara Karşı Tepkiler," *İSAM 2* (1998): s. 75-76; Ali Bilgenoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri* (Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2007), s. 58.

¹⁴⁴ Buzpınar, "Türk Aleyhtarı İlanlar," s. 80-85.

¹⁴⁵ Buzpınar, "Türk Aleyhtarı İlanlar," s. 87.

¹⁴⁶ Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali; Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)* (İstanbul: Tarih Vakfı, 2010), s. 136-137.

¹⁴⁷ Selim Deringil, "The Ottoman Response to the Egyptian Crisis of 1881-82" *Middle Eastern Studies* 24 (1988): s. 4, 19.

Avrupa karşıtı gösterilerinden de şüphe duyulmaktaydı.¹⁴⁸ Nihayetinde Sultan Abdülhamid Urabi'yi asi ilan etmiştir. *el-Cevâib* gazetesi de bu durumu sütunlarına taşımıştır. İngiliz basını ise *el-Cevâib*'in bu haberi yayımlayarak bir nevi devletin sözcülüğünü yaptığını söylemiştir.¹⁴⁹ Aynı dönemde *The Times* gazetesi, *el-Cevâib*'ten naklen bir haber yayımlayarak Urabi Paşa'nın Mısır'ın önde gelen elit kesimine karşı kötü davrandığını ve ülkenin önemli şahıslarını hapse attırıldığını iddia etmiştir.¹⁵⁰

Sultan II. Abdülhamid, Selim Faris'i hizmetlerinden ötürü nişan ve rütbelere ile ödüllendirmiştir.¹⁵¹ 1879 yılında üçüncü rütbe ve 1882 yılında ise ikinci rütbe tevcih edilmiştir.¹⁵² *el-Cevâib* müdürünün Sultan Abdülhamid tarafından bu şekilde taltif edilmesi İngiliz basınında yer almış, özellikle Hindistan Müslümanları hakkında yaptığı yayınlardan dolayı Selim Faris'in saraya davet edilerek ödüllendirildiğine dikkat çekilmiştir.¹⁵³

2.4. *el-Cevâib* Gazetesi'nin Son Yılları ve Kapatılması

Sudan'daki Mehdi ayaklanmasıyla ilgili haberlerin *el-Cevâib*'te yer alması gazetenin kapatılmasına neden olmuştur. 1881 yılında Muhammed el-Mehdî'nin Sudan'da başlattığı Mehdi ayaklanması, mevcut iktidar aleyhine gerçekleşen bir başkaldırı hareketidir. Muhammed Mehdi, Sudan'da dini temele dayanan bir devlet tesis etmek gayesiyle yola çıktığını iddia etmiştir.¹⁵⁴ Mehdi, Allah tarafından kurtarıcı olarak seçildiğini söyleyerek kısa sürede taraftar toplamaya başlamış, Hartum ve Faşuda gibi

¹⁴⁸ F. A. K. Yasemee, "The Ottoman Empire, The Sudan and the Red Sea Coast 1883-1889," *Studies on Ottoman Diplomatic History*, Ed. Sinan Kuneralp (İstanbul: İsis Yayıncılık, 1987), V, s. 89.

¹⁴⁹ *St. James's Gazette*, 12 Eylül 1882; *South Wales Daily News*, 13 Eylül 1882; *Hemel Hempstead Gazette* 9 Eylül 1882.

¹⁵⁰ *The Times*, nr. 30590, 19 Ağustos 1882, 8.

¹⁵¹ Çetin, "el-Cevâib Gazetesi," s. 481.

¹⁵² BOA, İ.DH, 781/63525, 21 Şubat 1879 (28 Safer 1296); BOA, İ.DH, 781/63548, 26 Şubat 1879 (4 Rebiülevvel 1296); BOA, İ.DH, 840/67573, 22 Kasım 1881 (9 Muharrem 1299); BOA, İ.DH, 857/68698, 6 Temmuz 1882 (19 Şaban 1299); BOA, İ.DH, 865/69220, 6 Kasım 1882 (24 Zilhicce 1299).

¹⁵³ *The Leeds Mercury*, 24 Mayıs Cuma 1878; *The Pall Mall Gazette*, 23 Mayıs 1878.

¹⁵⁴ Veysel Akdoğan, "Sudan Mehdisi'nin İsyanına Dair Bazı Osmanlı Vesikaları (1881-1885)," (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü, 1993), s. 30.

bölgelerde güçlenmiştir.¹⁵⁵ Urabi'nin taraftarı olan kişilerin Sudan'a kaçıp Mehdi'yi desteklediği düşünülmüştür. Bu isyan hareketinde İngilizlerin bir Arap devletinin kurulması fikrini bölgede yaygınlaştırmasının da etkili olduğu iddialar arasında yer almıştır.¹⁵⁶ İngiltere hükümeti bölgeye Gordon Paşa'yı göndermiştir. 1884 yılında genel vali olarak Gordon Paşa, Sudan Hartum'a gitmiştir.¹⁵⁷ Paşa, bölgede bulunduğu sırada, Sudan'a asker sevkine II. Abdülhamid'in izin verdiğini ve kendisinin ise harp durumunu men ile vazifeli olduğunu söylemiştir. Ancak böyle bir izin söz konusu olmamış ve Gordon Paşa'nın bu sözleri Osmanlı Devleti'ni oldukça rahatsız etmiştir. Osmanlı, diplomatik yollara girişerek yapılan bu yanlışın düzeltilmesini İngiltere hükümetinden talep etmiştir.¹⁵⁸

Ayrıca Osmanlı Matbuat İdaresi bu konunun araştırılıp yazılmasını basın ve yayında yasaklamıştır. Fakat Selim Faris bu talimata uymayarak *el-Cevâib*'te Mehdi isyanı ile ilgili haberler yayınlamıştır.¹⁵⁹ Bunun yanısıra *el-Cevâib*'in *The Times* gazetesinde yer alan bir haberi nakletmesi kapatılma sürecini daha da hızlandırmıştır. *The Times*, Gordon Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin izni ve isteği ile Sudan'da görev aldığını söylemiştir. Selim Faris de *el-Cevâib*'de bu haberi yayınlamıştır. Ancak Osmanlı Devleti, yukarıda da geçtiği üzere bu bilgiyi yalanlamış ve *el-Cevâib*'i devlete ve millete muhalif ve zarar verici bir yayın yapmaktan ötürü 1884 yılında kapatmıştır.¹⁶⁰

el-Cevâib'in kapatılması ile ilgili Selim Faris bir yazı yayınlayarak, Araplarla ilgili önemli bir meseleyi *el-Cevâib*'in yayınlamamasının mümkün olmadığını söylemiştir. “Bu konuda susmamız gerekiyorsa eğer, gazetenin kapanması bu haberleri yazmaksızın yayınlanmasından daha iyidir” diyerek bir açıklamada bulunmuştur.¹⁶¹

¹⁵⁵ Eymen Fuad es-Seyyid, “Mehdiler,” *DİA*, XXVIII, s. 380-381.

¹⁵⁶ Yasemee, “The Sudan and the Red Sea Coast,” s. 88-89.

¹⁵⁷ P. M. Holt, *A Modern History of the Sudan: From the Funj Sultanate to the Present Day* (London: Weindenfeld and Nicolson, 1961), s. 85.

¹⁵⁸ Akdoğan, “Sudan Mehdisi”, s. 30'dan aktardığına göre; BOA, Y.A, HUS. 176/110.

¹⁵⁹ Salih, *Ahmed Faris*, s. 124; Civelek, “Ahmed Faris,” s. 380-381; Matvi, *Ahmed Faris*, I, s. 165-166.

¹⁶⁰ *el-Cevâib*'in *The Times*'tan naklettiğini söylediği bu haberi devlet yetkilileri de araştırmış ve böyle bir habere rastlanmadıklarını dile getirmişlerdir (BOA, İ,MTZ.(05), 24/1151, 24 Şubat 1884 (29 Rebûlahir 1301)).

¹⁶¹ Salih, *Ahmed Faris*, s. 124; Civelek, “Ahmed Faris,” s. 380-381.

Selim Faris'in Osmanlı yönetimine karşı daha sert bir dil kullandığı ve bu siyasetinin de gazetenin kapatılmasına neden olduğu söylenebilir.¹⁶² Faris Arap dünyasında önemli bir yer edinen *el-Cevâib*'e alternatif olması için başka gazeteler çıkarsa da hiçbir zaman bu gazete kadar uzun ömürlü olamamıştır.

¹⁶² Salih, *Ahmed Faris*, s. 124; Tarrazi, *Sihafeti'l Arabiyye*, I, s. 63.

3. BÖLÜM

KAHİRE'DEKİ FAALİYETLERİ

Selim Faris, İstanbul'da yayın faaliyetlerini sürdüremeyeceğini anlayınca 1884 yılında matbaa malzemelerini yanına alarak Kahire'ye gider. Faris burada basın faaliyetlerine kaldığı yerden devam eder ve iki gazete çıkarır. Osmanlı, Kahire'deki Faris'i kendi saflarında tutmak için ona çeşitli nişan ve rütbeler verir. Selim Faris'in Kahire'deki faaliyetlerini anlatırken, aynı zamanda bölgede yaşanan Osmanlı karşıtlığına ve muhalif basının yükselişine de değinmek gerekir. Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere arasındaki doğu mücadelesinde Mısır'ın 19. yüzyıl sonlarındaki durumu Faris üzerinden örneklenebilir.

3.1. 19. Yüzyıl'ın Sonlarında Mısır'daki Muhaliflerin Durumu ve Osmanlı Devleti

Mısır, 19. yüzyılın sonlarında İmparatorluk içinde hem Arap basını hem de Osmanlı Hükümeti muhaliflerinin toplanma merkezi olmuştur. Beyrut ve Şam'da gazetecilik faaliyetleri gerçekleştiren Arapların Mısır'a gitmesiyle birlikte bölge, muhaliflerin faaliyet gösterdiği önemli bir yer olur. Mısır'ın yükselen konumunun Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmesinin nedeni ise 1880'lerden itibaren oluşmaya başlayan Osmanlı ve hilafet karşıtı söylemlerin buradan yayılmasıdır. İngiltere, Osmanlı hilafetine karşın Arap hilafetini öne sürüp bu yönde olan fikirleri desteklemiştir.¹⁶³ Buna karşın Sultan II. Abdülhamid de imparatorluk içerisinde kalabalık nüfusu oluşturan Arapların halifeye bağlılıklarının devam etmesi için uğraşmıştır. İslam dini Osmanlı Devleti'ni güçlendirebilecek bir unsur olarak görülürken, hilafetin Osmanlı sultanlarında olmasından dolayı bu gücün odak noktası olarak da halife kabul edilmiştir.

¹⁶³ İngiltere'de gerçekleşen Osmanlı hilafeti tartışmaları için bkz. Azmi Özcan, "İngiltere'de Hilafet Tartışmaları," *İslam Araştırmaları Dergisi* 2 (1998): s. 49-71.

Bu yüzden de halifeye ve dolayısıyla da sultana şartsız itaat her zaman vurgulanmıştır.¹⁶⁴

19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda en kalabalık Müslüman nüfusu Araplar oluşturmaktadır. II. Abdülhamid döneminde Araplara devletin pek çok kademesinde muhtelif görevler verilerek imparatorluğa bağlılıkları pekiştirilmeye çalışılmıştır. Çünkü Abdülhamid, Arap topraklarının Osmanlı İmparatorluğu çatısı altında kalması için Arapların Osmanlı sistemine entegre olmalarını, bu yüzden de yönetimde görev almalarını önemsemiştir. Sultan, İslami bağlar üzerinde durarak Arap halklarının kendisine karşı sadakatlerinin devam etmesini sağlamaya çalışmıştır.¹⁶⁵ Bir bakıma da Arapları yakınında tutmaya özen göstermiştir. Uzun yıllar Sultan'ın en yakınında bulunan Araplardan biri İzzet el-Abid Paşa olmuştur. Paşa, Hicaz demiryolu gibi pek çok önemli projenin de sorumluluğunu üstlenmiştir.¹⁶⁶ Diğer bir örnek ise Arap asıllı Melhame ailesidir. Orman, Maden ve Tarım Nazırı Selim Melhame ve padişahın gayri resmi polis başkanı gibi çalışan Necib Melhame devletin üst kademelerinde yerlerini almışlardır.¹⁶⁷

Arap vilayetlerinde, 20. yüzyıl başına kadar toplu bir ulusal uyanış hareketi gerçekleşmemiştir.¹⁶⁸ Arap ulusal bilinci altında ortaya çıkan ilk grupların Beyrut'ta neşvünema bulduğu görülmektedir. Beyrut'ta oluşan bu ulusal bilinç hareketlerinin birçoğunun ülkede faaliyet gösteren misyoner okullarında yetişen kişiler tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir.¹⁶⁹ Beyrut'tan kısa bir süre sonra Mısır'da bir uyanış hareketi ortaya çıkmış ve Mısır Arap edebiyatının merkezi haline gelerek buradan

¹⁶⁴ Tufan Buzpınar, "II. Abdülhamid, İslam ve Araplar," *Hilafet ve Saltanat* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2016), s. 22-23.

¹⁶⁵ William Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008), s. 1368.

¹⁶⁶ Engin Akarlı, "Abdulhamid II's Attempts to Integrate Arabs into the Ottoman System," *Palestine in the Late Ottoman Period: Political, Social and Economic Transformation*, Ed. David Kushner (Jerusalem: Yad Izhak Ben-Zvi, 1986), s. 75, 77-78.

¹⁶⁷ Tufan Buzpınar, "İslam ve Araplar," s. 37.

¹⁶⁸ Kemal Karpaz "Introduction to Political and Social Thought in the Arab Countries of the Middle East," *Political and Social Thought in the Contemporary Middle East*, Ed. Kemal Karpaz (London: Pall Mall Press, 1968), s. 21.

¹⁶⁹ Kayalı, *Jöntürkler ve Araplar*, s. 25.

dünyaya eserler ve düşünceler yayılmıştır.¹⁷⁰ Mısır'da yaşanan muhalif hareketlerden en önemlisi İngiltere'nin de işgaliyle sonuçlanacak olan ve yukarıda da bahsi geçen Urabi Paşa ayaklanmasıdır. Milliyetçilik bağlamında bu ayaklanmayı biraz daha detaylandırmak faydalı olacaktır.

Urabi Paşa Mısır'ın yerlilerinden olan fellah bir ailenin çocuğudur.¹⁷¹ Urabi Paşa, orduda görev yapan bir subaydır ve Mısır ordusu içerisinde Çerkez-Türk subaylar yüksek rütbelerde iken fellah kökenliler bu rütbelerde bulunamamaktadır. Urabi Paşa'nın amacının ordu içerisinde yaşanan bu haksız rekabeti sonlandırıp fellahların haklarını savunduğu iddia edilmiştir.¹⁷²

Kemal Karpat Urabi hareketini Batı karşıtı milliyetçilik olarak tanımlamıştır.¹⁷³ Urabi, hareketin amacını ülkeyi hem ağır vergilerden hem de yabancılardan kurtarmak ve Mısır'da Hıristiyan egemenliğine son vermek olduğunu iddia etmiştir.¹⁷⁴ Proto-milliyetçi bir söylem olan "Mısır Mısırlılarıdır" savı bu ayaklanmanın sloganıdır.¹⁷⁵ Ancak bu isyana daha önce zikredilen birtakım hususlardan ötürü şüpheyle yaklaşmıştır.

¹⁷⁰ Kemal Karpat, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Millet ve Milliyetçilik," *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, Çev. Recep Boztemur (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), s. 192.

¹⁷¹ Abdurrahman Rafii, *es-Sevretü'l-Urabiyye ve'l İhtilalü'l-İngilizi* (Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1949), s. 77.

¹⁷² Kızıltoprak, *İngiliz İşgali*, s. 114-115.

¹⁷³ Karpat, "Arab Countries of the Middle East," s. 26.

¹⁷⁴ Robert L. Tignor, *Modernization and British Colonial Rule in Egypt, 1882-1914* (New Jersey: Princeton University Press, 1966), s. 15, 17.

¹⁷⁵ M.W. Daly (ed.), *The Cambridge History of Egypt: Modern Egypt, From 1517 to The End of The Twentieth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), II, s. 218. Ancak bu sloganın yerli olmadığını düşünenler de vardır. Edward Dicey'e göre hiçbir Mısırlı kendisini bir Mısırlı olarak tanımlanamaz, Arap, Türk, Kıpti ya da Ermeni olarak tanımlarlardı. Bu kavramın karşılığı tam olarak Mısır'da bulunmuyordu. Avrupa gazetelerinde yer alması haricinde başka bir yerde kullanılmıyordu. Dicey'e göre Mısırlı kavramının Batılı bir yönü vardır. Avrupa'dan ithal edilen bir kavramla böyle bir söylem gerçekleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Edward Dicey, *The Story of The Khedivate* (London: Rivingtons, 1902), s. 262.

İngiltere, Mısır'daki karışıklıkları ve Urabi Paşa ayaklanmasını ülkenin işgali için gerekçe göstermiştir.¹⁷⁶ Mısır'da asayişli sağlamak ve sınırlarda gerekli güvenlik tedbirlerini almak bahanesiyle ülkeyi işgal etmiştir.¹⁷⁷ Eylül 1882'de gerçekleşen işgal Mısır'ın komşularından ayrılmasına sebep olmuş olsa da Osmanlı Devleti, bölgeyi tamamen terk etmemiştir. Gelişmeleri yakından takip etmek için Sultan II. Abdülhamid, 24 Ekim 1885 tarihinde Mısır'a Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı fevkalâde komiser olarak tayin etmiştir.¹⁷⁸ Paşa'nın ülkedeki görevi sadece siyasi bir komiserlik değildir. Gazi Paşa, Mısır'da sultanın egemenlik haklarının savucusu olmuş ve orada olan biteni hemen İstanbul'a bildirmiştir.¹⁷⁹

3.2. Selim Faris'in Kahire'deki Gazetecilik Faaliyetleri

Selim Faris'in İstanbul'dan sonra hayatını devam ettirmek ve gazetecilik faaliyetlerini sürdürebilmek için Mısır'ı tercih etmesinin sebepleri arasında yukarıda bahsi geçen İngiliz işgaliyle Osmanlı'ya muhalif olanların fikirlerini daha rahat söyleyebilecekleri özgür bir ortamın oluşması gelmektedir. Bir diğer sebep ise *el-Cevâib*'in yayınlandığı yıllarda Selim Faris'in Mısır hidivleriyle kurduğu yakınlıktır. Buna binaen Ahmed Faris, 1884 yılında Selim'in gazete çıkarabilmesi için Mısır'a gidip Hidiv ailesiyle görüşmüştür.¹⁸⁰ Bu görüşmenin olumlu neticelenmesinden dolayı Selim o yıl içerisinde Mısır'daki gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Selim Faris'in Kahire'de çıkardığı gazetelere *el-Cevâib*'in devamı gözüyle bakılabilir ve hatta Tarrazi, Kahire'deki gazeteleri *el-Cevâib*'in halefi olarak nitelemiştir.¹⁸¹

19. yüzyılda gazetecilerin maddi destek olmadan yayınlarını devam ettirebilmesi oldukça güçtür. Tirajlarının çok yüksek olmaması ve gazetede yer alan reklamların

¹⁷⁶ Kızıltoprak, *İngiliz İşgali*, s. 63.

¹⁷⁷ Rifat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa 1839-1919; Askeri ve Siyasi Hayatı* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989), s. 167.

¹⁷⁸ Uçarol, *Gazi Ahmet*, s. 164.

¹⁷⁹ Uçarol, *Gazi Ahmet*, s. 201.

¹⁸⁰ Abduh, *Sıhâfeti'l-Arabiyye*, s. 59; Matvi, *Ahmed Faris*, I, s. 172.

¹⁸¹ Matvi, *Ahmed Faris*, I, s. 172; Tarrazi, *Sıhâfeti'l-Arabiyye*, I, s. 63.

yüksek bir gelir getirmemesinden dolayı gazetecilerin bir hamiye ihtiyaç duydukları gözlemlenmektedir. Selim Faris, daha önce destek aldığı İngiltere'den para yardımı talebinde bulunmuştur. Kendisine maddi bir destek sağlandığı takdirde Kahire'de çıkaracağı gazetede, İngiliz menfaatlerini gözeterek yayın yapabileceğini söylemiştir. Bu yardım talebine İngiltere kayıtsız kalmamış ve Selim Faris'e gazetelerini yayınlaması için para yardımında bulunmuştur. Gazeteciye bu konuda yardım yapılmasında aracılık yapan kişi, Arap hilafetini destekleyip Osmanlı'nın hilafetinin gayrimeşru olduğunu savunan George Birdwood olmuştur. Birdwood, Mısır'da İngiliz yanlısı bir gazetenin yayınlarını gerçekleştirmesinin İngiltere için doğru bir hamle olacağını savunmuştur. Hatta bu destek verilmediği takdirde Selim Faris'in Fransız ve Ruslara yakınlaşabileceğini söylemiştir. Neticede İngiltere Faris'i kendi saflarında tutmak için talebine olumlu bir yanıt vermeyi doğru bulmuştur.¹⁸²

Faris'in İngiliz hükümeti lehine yayın yaptığı ile ilgili bir başka bilgi o dönemde Kahire'de bulunan Beşşare Takla'dan gelmektedir. Takla, Mısır'dan gönderdiği mektuplarla sultanı sık sık bilgilendirmiş ve bu yolla onun güvenini de kazanarak bazı ihsanlar elde etmiştir. Rütbe ve nişanların verildiği Beşşare Takla Mısır'da İngilizler'in Osmanlı aleyhine ne tür faaliyetler içerisine girdiğini ve onlarla kimlerin iş birliği yaptığını Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir.¹⁸³ Takla, bu mektupların birinde Selim Faris'ten de bahsetmiştir. Faris'in, babası Ahmed Faris'le birlikte Mısır'a gelerek *el-Kahire* gazetesini çıkarmaya teşebbüs etmesini anlattığı bir mektubunda Selim Faris'in Mısır'da gazete çıkarmak için İngiliz konsolosundan yardım aldığını ve Britanya'nın savunuculuğunu yaparak bu yayını çıkarabildiğini söylemiştir. Ayrıca Mısır'da Osmanlı vatandaşı olan birinin böyle bir yola girmesinin oldukça şaşkınlıkla karşılandığını dile getirmiştir. Selim Faris'in araştırılması ve tehlikeli biri olduğu için yakından takip edilmesi hususunda da Osmanlı Devleti'ni uyardı; Faris'i menfaatlerini önceleyen çıkarıcı biri olarak tanımlamıştır.¹⁸⁴ Yine bir başka belgede Mısır'daki gazetelerden

¹⁸² Buzpınar, "The Use of Constitutionalism," s. 4-5.

¹⁸³ Civelek, "Arap Gazeteleri," s. 1227.

¹⁸⁴ BOA, Y.E.E, 38/13, 12 Kasım 1886 (14 Safer 1304).

bahsedilirken Selim Faris'in İngilizlere hizmet eden bir politikasının olduğu vurgulanmıştır.¹⁸⁵

Selim Faris'in Mısır'daki gazetecilik faaliyetleri hakkında fazla bilgi olmamasına karşın en ayrıntılı bilgiyi veren, Arap yazar Tarrazi olmuş; yazar, Faris'in gazetelerinin Kahire'de başarılı bir grafik sürdüremeyip kısa zamanda kapandığına değinmiştir. İlk gazete *el-Kahire*, 23 Kasım 1885 yılında haftada iki kez olmak üzere yayına başlamış kısa bir süre sonra ise günlük olarak yayın faaliyetlerine devam etmiştir.¹⁸⁶ Tarrazi'ye göre *el-Kahire* gazetesi, Osmanlı sultanı ile Mısır hidivi arasında bir köprü vazifesi görerek ılımlı bir tutum içerisinde olmuştur. Selim Faris, oluşacak düşmanlık yerine dostluğu devam ettirmeye çalışmıştır. Mısır'ın Osmanlı karşıtlığı havasından etkilenerken Selim Faris'in de muhalif yayınlar yapması beklenirken, görünen o ki o ilk dönemlerde bu yolu seçmemiştir.¹⁸⁷ Ancak bu iddialar Tarrazi tarafından öne sürölmektedir. Selim Faris'in Kahire'de çıkardığı gazetelere ulaşılamadığı için yayının nasıl bir politika takip ettiği birebir tespit edilemedi.

Selim Faris kısa süreli bir İstanbul seyahati için *el-Kahire*'nin yönetimini *el-Cevâib* gazetesinde de mesai arkadaşı olan Necib Hindiye'ye bırakır. Ancak Necib Hindiye kısa süre içinde Aleksan Sarrafyan ile bir ortaklık kurarak Selim Faris'i idareden men etmişlerdir. Gazete *el-Kahire* adıyla çıkarılmaya devam etse de Faris'in gazetesini oluşturan çıkarmış, yeni bir *el-Kahire* gazetesi olmuştur. Bunun üzerine Selim Faris Kahire'ye dönerek her ikisini de mahkemeye vermiştir.¹⁸⁸ Osmanlı hükümeti, Mısır fevkalade komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan kanaat bildirmesini istemiştir. Paşa'nın gönderdiği bilgiler ışığında Hindiye'nin Aleksan Sarrafyan tarafından kandırıldığı kanaati oluşmuştur. Sarrafyan *el-Kahire* öncesinde bir dönem Dersaadet'te *İbret* gazetesini çıkarmış sonra gazetesini devrederek Kahire'ye gitmiş ve burada *ez-*

¹⁸⁵ BOA, Y.PRK.AZJ, 15/ 97, 26 Ağustos (29 Zilhicce 1306).

¹⁸⁶ İdad Yusuf Kazma Huri, *Müdevvenetü's-Sahafeti'l-Arabiyye: Mısır* (Beyrut: Mahedü'l-İnmai'l-Arabî, 1985), I, s. 334.

¹⁸⁷ Tarrazi, *Sıhafeti'l-Arabiyye*, III, s. 26-27.

¹⁸⁸ BOA, DH.MDK, 2/46, 30 Aralık 1886 (3 Rebiulahir 1304).

Zaman gazetesini yayınlamaya başlamıştır.¹⁸⁹ Ancak Sarrafyan'ın İngilizler için çalışıp onların parasal desteği ile gazete çıkardığı Osmanlı Devleti tarafından tespit edilmiş ve *ez-Zaman* gazetesi kapatılmıştır.¹⁹⁰ Gazetenin yeniden neşredilmesi için Mısır'da bulunan İngiliz komiseri devreye girmiş olsa da Gazi Ahmet Paşa'yla görüşmeler bir sonuç vermemiştir.¹⁹¹ Bunun üzerine yayın faaliyetlerine son verilen Sarrafyan, Necib Hindiyeye ile *el-Kahire* gazetesi için anlaşmıştır. Ancak Selim Faris davasında sonra Osmanlı Devleti Sarrafyan'ı İngiliz devletine karşı yakınlığı olmasından dolayı *el-Kahire* gazetesini kapatmaya karar vermiştir. *el-Kahire* kapatılırken Selim Faris'in Mısır'da bulunan matbaası da kapatılmak istenmiştir. Ancak Faris'in İngiliz vatandaşı olması yine ona yardım etmiş ve matbaa kapatılamamıştır.¹⁹²

Selim Faris, *el-Kahire* gazetesinin kapatıldığı aynı yıl içerisinde özgür Kahire anlamına gelen *el-Kahire el-Hurre* adlı bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Gazetenin muharriri olarak yine Necib Hindiyeye görülmektedir.¹⁹³ Hindiyeye ile Faris'in arası Aleksan Sarrafyan yüzünden açılmış olsa da görünen o ki Osmanlı Devleti gibi Selim Faris de Hindiyeye'nin kandırıldığını düşünerek onunla çalışmaya devam etmiştir. *el-Kahire el-Hurre*'de çalışan bir diğer isim ise Şeyh Ali Yusuf (1863-1913) olmuştur.

Şeyh Yusuf, basın faaliyetlerini milliyetçi düşünceyi geliştirmek ve yabancı varlığına karşı popüler muhalefet yaratmak için kullanmıştır. Buradaki iş birliği Selim Faris'in Kahire'deki entelektüel çevresiyle ilgili de fikir vermektedir. Ortadoğu'daki

¹⁸⁹ BOA, DH.MDK, 2/46, 30 Aralık 1886 (3 Rebiulahir 1304); 1870-73 yılları arasında İstanbul'da çıkarılan siyasi bir gazete olan *İbret*'in imtiyazı Aleksan Sarrafyan'a ait olmuştur. 17 Rebiülevvel 1287 (16 Haziran 1870) tarihinden itibaren yayınlanmaya başlanan gazeteye okuyucu tarafından yeterli ilgi gösterilmemiştir. Bunun üzerine Sarrafyan gazeteyi devrederek Kahire'ye gitmiştir. Bkz. Nesimi Yazıcı, "İbret," *DİA*, XXI, s. 368.

¹⁹⁰ Mısır fevkaledde komiseri Gazi Ahmet Muhtar Paşa Mısır'dan bir mektup yazarak Sarrafyan hakkındaki kanaatlerini saraya bildirmiştir. Mektupta geçen ifadelerden bir kısmı şöyledir. "*ez-Zaman* namı altında ve Aleksan Sarrafyan imzası üzerinde çıkan gazetenin müdürü ve sahib-i imtiyazı Aleksan fi'l-asl Dersaadetli olup vaktiyle *İbret* gazetesinin imtiyazını alan ve siyâk-ı halime nazaran her nasılsa bir aralık buraya savuşmuş olan bir Ermeni'dir. Bu adam zaten fesad-ı ahlak ile me'lûf olmağla beraber kullandığı münasebetsiz lisan halkın bâdi-i nefreti olmuş ve nazarı rağbet ammeden düşmüş ise de İngilizlerin iâne ve yardımıyla çıkmakta bulmuştur" (BOA, YPRK.MK 2/28, 18 Mart 1886/12 Cemaziyelahir 1303).

¹⁹¹ BOA, Y.EE. 130/60, 1 Eylül 1886 (2 Zilhicce 1303).

¹⁹² BOA, DH.MDK 2/46, 30 Aralık 1886 (3 Rebiulahir 1304). Selim Faris'in Mısır'da açmış olduğu davadan ötürü Necib Emin Efendi'nin ifadesinin alınmasıyla ilgili Bkz. BOA, DH.MKT 1416/5, 24 Haziran 1887 (2 Şevval 1304).

¹⁹³ Tarrazi, *Sıhâfeti'l-Arabiyye*, III, s. 27-28.

basın faaliyetlerini inceleyen Ami Ayalon, Şeyh Yusuf'un bir dönem Selim Faris'in gazetesinde editörlük görevinde bulunduğunu söylemiştir. Gazeteci sonraki yıllarda Mısır ulusal hareketinin önemli bir organı olan *el-Müeyyed* gazetesinin de sahibi olmuştur.¹⁹⁴ Necib Hindiye'nin ve Şeyh Yusuf'un başını çektiği gazeteci kadrosuyla *el-Kahire el-Hurre* gazetesi 1886 yılında yayın faaliyetlerine başladığı dönemde Selim Faris'in gazeteyle aynı adı taşıyan bir matbaası da bulunmaktadır. Bu matbaada Mısır'ın yakın tarihi ve siyasi durumu ile ilgili kitapların basıldığı görülmektedir.¹⁹⁵ Ancak bu gazete de uzun soluklu olamamıştır, buna en büyük etken ise Tarrazi'ye göre Mısır'ın gazetenin sahibi ve yazarlarına uygun bir ortam olmamasıdır.

Süleyman Kızıltoprak *el-Kahire* gazetesinin Osmanlı Devleti'ni destekleyen yayınlar yaptığını iddia eder. Ona göre, *el-Kahire* gazetesi Mısır üzerinde yegâne söz sahibinin Osmanlı Devleti olduğunu, bölgeye sevk edilen Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın da görevini en iyi şekilde yerine getirdiğini söylemiştir. Ayrıca Mısır ordusunun yeniden düzenlenmesinde Osmanlı askerleri görev almalıdır. Çünkü uzun yıllardır bölgede çalışan ve halkı tanıyan onlardır.¹⁹⁶ *el-Kahire* gazetesi, İngiltere'nin Mısır'da bir düzen oluşturabilmesi için Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmesi gerektiğini söylemiştir. Bu yüzden İngiltere'nin Osmanlı'nın Mısır hakkında sunduğu tekliflere olumlu bir cevap vermelidir.¹⁹⁷ Nihayetinde Selim Faris Kahire'deyken Osmanlı Devleti ile uzlaşmacı ve ılımlı bir siyaset takip etmiştir. Ancak Selim Faris İngiltere'den yana olduğunu da göstererek, İngiltere'nin Mısır'ı terk etmesi değil, Osmanlı ile uzlaşarak bir sonuca gitmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Selim Faris, *el-Kahire el-Hurre*'nin yönetimini yaklaşık bir sene yürüttükten sonra gazeteyi İstanbul'dan gelen Muhammed Arif Mardini'ye devrederek Londra'ya gitmiştir.¹⁹⁸ Gazeteyi devralan Muhammed Arif ise bir müddet bu görevi yerine

¹⁹⁴ Ayalon, *The Press*, s. 234.

¹⁹⁵ *el-Kahire el-Hurre* matbaasında basılan eserlerden bir tanesi 1887 yılında Mısır'da yaşananların anlatıldığı *Kitabu Tarihu Amm*'dir. Bkz. Yusuf Asaf, *Kitabu Tarihu Amm* (Kahire: el-Kahire el-Hurre Matbaası, 1887).

¹⁹⁶ Kızıltoprak, *İngiliz İşgali*, s. 209.

¹⁹⁷ Kızıltoprak, *İngiliz İşgali*, s. 209.

¹⁹⁸ Tarrazi, *Sihafeti'l-Arabiyye*, III, s. 27-28.

getirdikten sonra Dersaadet'e geri dönmüş ve devletten bir iş talebinde bulunmuştur.¹⁹⁹ 1891 yılında Dersaadet'te bulunan Muhammed Arif yaklaşık üç sene boyunca *el-Kahire el-Hurre*'yi Mısır'da yayınlamaya devam etmiştir. Yapılan araştırmalarda gazetenin 1888 yılına ait nüshalarına ulaşılmıştır. Gazetenin bu tarihe kadar devam ettiği ve kendi matbaasında basılıp Muhammed Arif tarafından yayımlandığı görülmektedir.²⁰⁰ Ancak bu tarihten evvelki nüshalarına ulaşamamıştır.

3.3. Kahire Yıllarında Babîâli ile Münasebetleri

Mısır'da Sultan Abdülhamid'e karşı oluşan muhalif basın faaliyetleri yakından takip edilmiştir. Sultan, bölgede İngilizlerin destek verdiği Osmanlı karşıtı yayınların durdurulması yönünde çalışmaların yapılmasını emretmiştir. Öncelikle Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya Mısır gazetelerine abone olmasını emrederek bölgede yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir.²⁰¹ Aleyhte yazılar yazan gazeteciler de Gazi Ahmet Paşa vasıtasıyla saraya bildirilmiştir. Haklarında soruşturma açılan gazetelerin kapatılması için Mısır'daki yönetime de baskı yapılmıştır.²⁰²

Osmanlı Devleti'nin yakın takibinde olan Selim Faris'e, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın da teşviki ile nişan verilmiştir. Selim Faris'e nişan verilmesi ve rütbesinin yükseltilmesi için Muhtar Paşa'nın talepte bulunduğu mektupta; "Mısır'da tab' ve neşr edilmekte bulunan *el-Kahire* gazetesinin müdürü ve muharriri Selim Faris Efendi'nin ibraz etmekte olduğu müesser-i sadakat ve hamiyete mükâfaten" diyerek Selim Faris'i övücü ifadeler kullanmıştır.²⁰³ Ancak Sultan Abdülhamid zamanla Selim'in faaliyetlerinden şüphelenmiş ve onu yakınında tutmak için İstanbul'a davet etmiştir.²⁰⁴

¹⁹⁹ BOA, DH.MKT 1819/47, 17 Mart 1891 (06 Şaban 1308).

²⁰⁰ BOA, Y.E.E. 38/39, 19 Eylül 1888 (13 Muharrem 1306).

²⁰¹ Arslan, *II. Abdülhamid*, s. 292-293.

²⁰² BOA, Y.PRK.MK, 2/28, 17 Şubat 1886 (12 Cemaziyelevvel 1303); BOA Y.A.HUS, 180/81, 4 Ocak 1885 (17 Rebûilevvel 1302); BOA, İ.MTZ,(05)TAL. 4/259, 31 Temmuz 1886 (8 Zilkade 1303); BOA, İ.DH, 946/74871, 19 Mart 1885 (2 Cemaziyelahir 1302).

²⁰³ BOA, İ.DH, 995/ 78629, 08 Temmuz 1886 (06 Şevval 1303).

²⁰⁴ BOA, İ.DH, 26 Aralık 1885 (19 Rebiulevvel 1303).

Hatta bir dönem *el-Kahire* gazetesi Osmanlı Devleti tarafından sakıncalı bir yayın olarak görülmüş ve gazetenin Suriye, Trablusgarp ve Bingazi vilayetlerine girişi yasaklanmıştır. Vilayetlere giriş yapmış olan gazetenin ele geçirilen nüshalarının da imha edilmesi istenmiştir.²⁰⁵

Selim Faris Kahire’de bulunduğu ilk yıllarında Sultan Abdülhamid’in menfaatine olan bazı girişimlerde bulunmuştur. Buna örnek olarak gösterilecek bir hadise Nisan 1886 yılında yaşanmıştır. Selim Faris, Mısır’da yayınlanan *Mirâtû’ş-Şark* gazetesinin kapanmasına neden olmuştur. Faris gazetenin, Sultan Abdülhamid ve Osmanlı Devleti karşıtı olduğunu iddia ederek Babîâli’ye bu durumu haber vermiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Mısır’daki yetkililere gazeteyi kapatmaları için baskı yapmış ve bu baskılar neticesinde gazete kapatılmıştır.²⁰⁶ Selim Faris’in, Osmanlı İmparatorluğu’nun maslahatını düşündüğü için mi yoksa bir menfaat elde etmek için mi bunu yaptığı bilinmemektedir. Ayrıca Faris’in *Mirâtû’ş-Şark* gazetesi sahipleri ile arasında bir husumet olup onların yayınıni susturmak için de gazeteyi ihbar etmiş olması ihtimal dâhilindedir. Gazeteciler arasında 19. ve 20. yüzyılda bu tarz rekabetlerin olduğu malumdur.

Selim Faris, Osmanlı Devleti’nin menfaatine çalıştığını göstermeye çalışsa da durum Sultan II. Abdülhamid tarafından o şekilde görülmemiş, Faris hakkında olumsuz intibalar devam etmiştir. Sonuç olarak Osmanlı Devleti, 1886 yılında Selim Faris’in muhalif faaliyetler içerisinde olmasına engel olmak için Dersaadet’e naklini istemiştir. Bu konuyla ilgili bir iradede Selim Faris’in başında bulunduğu gazetenin ve matbaanın İstanbul’a taşınarak Kahire’de yayın yapmasına engel olunmasının devletin menfaatine olacağı vurgulanmış ve onun İstanbul’a gelmesi için gerekli olan tahsisatın da yapılması gerektiği söylenmiştir.²⁰⁷ Ancak görünen o ki bu istek gerçekleşmemiş ve Selim Faris bir süre daha Kahire’de kalmıştır.

²⁰⁵ BOA, DH.MDK, 2/18, 12 Cemaziyelahir 1304 (8 Mart 1887). Ancak bu yasak sonradan Gazi Ahmet Paşa’nın gazetenin sakıncalı olmadığını öne sürerek kalkmıştır. Yasağın kalkmış olduğu yıl Selim Faris gazetenin müdürü değildi (BOA, DH. MDK, 1600/94, 3 Mart 1889/1 Receb 1306).

²⁰⁶ Tarrazi, *Sıhâfeti’l-Arabiyye*, III, s. 17.

²⁰⁷ BOA, İ.DH, 977 /77139, 25 Ocak 1886 (19 Rebûlahir 1303).

1886 yılında *el-İtidal* gazetesi 137. sayısında Mısır'da basılmakta olan *el-Kahire* gazetesinin muharrirleri Necib Emin Efendi ve Selim Faris hakkında bazı bilgiler vereceğini söylemiştir.²⁰⁸ Bunun üzerine Selim Faris gazetede kendisi hakkında olumsuz iddialar öne süreceğini ima eden *el-İtidal* gazetesinin uyarılması için Matbuat dairesine başvuruda bulunmuştur. Osmanlı Devleti Selim Faris'in her ne kadar Sultan'a ve İslam'a bağlılığından kuşku duysa da *el-İtidal* gazetesine bir ihtar göndererek Faris hakkında olumsuz sözler söylememesi için uyarıda bulunmuştur.²⁰⁹ Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Selim Faris'in "ürkütülmemesinin" devletin menfaatine olacağını dile getirmiştir. Yukarıda da zikredildiği üzere Faris'in olası muhalefeti Osmanlı Devleti tarafından kendisine karşı ılımlı bir siyaset izlenerek önlenmeye çalışılmıştır.²¹⁰ Neticede yaşanan bu gelişmeler, Kahire'deki Selim Faris ile Osmanlı hükümeti arasındaki ilişkilerin istikrarlı bir çizgide devam etmediğini göstermektedir.

²⁰⁸ *el-İtidal* gazetesi Dersaadet'te Ahmet Kadri tarafından Arapça olarak basılan bir yayındır. Gazetenin çıkarılma sebebi olarak Arapların yoğun olarak yaşadığı vilayetlerde Osmanlı aleyhine Arapça yayın yapılmasına karşı bu gazetenin de Osmanlı Devleti'ni savunması ve icraatlarını neşretmesi gösterilmiştir. *el-İtidal* gazetesinin daha evvelden buna benzer sebeplerden ötürü üç ay müddetle yayın faaliyetleri durdurulmuştur. BOA, DH. MDK, 1/440, 25 Aralık 1884 (7 Rebiulevvel 1302).

²⁰⁹ BOA, DH. MDK, 2/11, 27 Aralık 1886 (9 Rebiulahir 1304).

²¹⁰ BOA, DH. MDK, 2/46, 30 Aralık 1886 (3 Rebiulahir 1304).

4. BÖLÜM

LONDRA YILLARI

Selim Faris, üç yıl kaldığı Kahire'den ayrılarak Londra'ya gider. 1890 yılından sonra Faris'in ismi Sultan Abdülhamid karşıtı cephede sıklıkla geçmeye başlar. Osmanlı hükümetini eleştirdiği risaleler kaleme alır ve onları Osmanlı topraklarına sokmaya çalışır. İstanbul'daki muhaliflerle irtibat kurmak için birtakım girişimleri olur. 1894 yılı itibariyle de Faris'in Sultan Abdülhamid yönetimine karşı olup meşrutiyeti savunduğu *Hürriyet* gazetesi yılları başlar. Selim Faris'in bu dönemdeki faaliyetlerini ve hakkında yapılan tespitleri anlamamız için dönemin Jön Türk faaliyetlerine ve buna karşın Osmanlı'nın basın politikasına kısaca bakmak yararlı olacaktır.

4.1. Jön Türk Basını ve II. Abdülhamid

Saltanatı, otuz üç yıllık uzunca bir dönemi kapsayan II. Abdülhamid, devleti ayakta tutabilmenin tek yolunun sadece top ve tüfek olmadığını fark etmiş, bu mücadelenin aynı zamanda fikirler, biçimler ve imgelerle de ilgili olduğunu anlamıştır.²¹¹ Siyasetin önemli bir yönünün de olumlu bir imaj yaratma olduğu anlaşılmıştır.²¹² 19. yüzyılın son çeyreğinde dünyanın başka bir köşesinde olan bir olayın haberi diğer köşesine hızla ulaşabilmekteydi. Osmanlı da giderek küçülen bu dünyada imajın önemini kavramış ve batının karşısında onun anlayacağı bir dille durmaya çalışmıştır.²¹³ Bu yüzden Sultan II. Abdülhamid, özellikle 1890'lı yıllardan itibaren imaj politikasına oldukça önem vermeye başlamış, dünya kamuoyunda Osmanlılar hakkında oluşacak olumsuz fikirleri

²¹¹ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi 1876-1909*, Çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Doğan Kitap, 2002), s. 151,153.

²¹² Deringil, *İktidarın Sembolleri*, s.151.

²¹³ Selim Deringil, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Dış İlişkilerinde 'İmaj' Saplantısı," *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri Bildiriler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1992), s. 162.

bertaraf etmek için bir yol izlemiştir.²¹⁴ Selim Deringil'in de vurguladığı üzere Sultan, imaj yönetimi ve hasar kontrolü siyaseti uygulamıştır.²¹⁵

Sultan Abdülhamid Osmanlı hükümeti üzerinde oluşan olumsuz havayı ortadan kaldırmak için basını kullanmıştır. İç basında devlet ve kendisi aleyhinde haberlerin çıkmaması için bir baskı oluşturmuş ve basının muhalif fonksiyonunu devre dışı bırakmıştır.²¹⁶ Ayrıca dış basını da yakından takip etmiştir. Ancak iç basında uyguladığı baskıyı dış basında gerçekleştirememiştir.²¹⁷ Avrupa'da yayınlanan gazete ve dergiler saray tarafından dikkatli bir şekilde takip edilmiştir.²¹⁸ Hatta bu dönemde yabancı basın ile ilişkileri düzenlemek için *Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi* adıyla bir birim kurulmuş ve bu birim için saraydan tahsisat ayrılmıştır. Salih Münir Bey'in teklifi ile kurulan birim, Avrupa'daki gazete ve dergilere abone olarak basında olup biteni yakından takip etmiştir.²¹⁹ Yabancı ülkelerdeki gazeteleri okuması ve tetkik etmesi, ardından haberlerle ilgili rapor vermesi için memurlar tahsis edilmiştir.²²⁰ Bu memurlar vasıtasıyla yabancı basında Osmanlı ve padişah ile ilgili olan haberler kolaylıkla öğrenilmiştir. Saray, bu gazetelerin kendi adına menfi bir haber yapmaması için para yardımıyla

²¹⁴ François Georgeon, *Sultan II. Abdülhamid*, Çev. Ali Berktaş (İstanbul: Homer Kitabevi, 2006), s. 317.

²¹⁵ Deringil, *İktidarın Sembolleri*, s. 153, 158.

²¹⁶ Bu çalışmada Abdülhamid'in iç basın siyasetine değinilmeyerek dış basın konusunda yaptıkları anlatılacaktır. Bu yüzden Osmanlı toprakları dâhilindeki gazetecilik faaliyetlerine burada yer verilmeyecektir. İç basın hakkında ayrıntılı bilgi almak isteyenler için Bkz. Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007); Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Gazeteciliği* (İstanbul: İstanbul Matbuat Cemiyeti, 1931); Server İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1939); Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994).

²¹⁷ Tahsin Paşa, *Sultan II. Abdülhamid; Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990) s. 160.

²¹⁸ Muammer Göçmen, "II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Basın Nasıl Takip Edilirdi," *Tarih ve Toplum* 128 (1994): s. 22.

²¹⁹ Zekeriya Kurşun, "II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 1 (1999): s. 109-110.

²²⁰ Sultan Abdülhamid döneminde gazete takip işiyle ilgilenenlerden biri de Türkçe ve Fransızca bilen Ermeni vatandaşı Nişan Efendi'dir. Nişan, Sultan Abdülhamid'i bilgilendirmek için Avrupa gazetelerini okuyarak devleti ilgilendiren makale ve yazıları tercüme etmiştir. Bkz. Ali Akyıldız, "II. Abdülhamid'in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Bâbîâlî'yle (Hükümet) İlişkileri," *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), s. 175.

bulunmuştur.²²¹ Sultan II. Abdülhamid, Avrupa’da yükselen Jön Türk muhalefeti karşısında farklı stratejiler uygulayarak faaliyetlerini engellemeye çalışmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemindeki modernleşme çabalarının toplumdaki seçkinler arasında ortaya çıkarttığı tartışma ve Jön Türklerin bu tartışma içerisinde aldıkları yer önemlidir. Jön Türklük modernleşme hareketlerinin bir halkası olarak ele alınabilir.²²² Jön Türkler Sultan Abdülaziz dönemindeki muhalifler gibi sadece aydın kesimden gelenlerden oluşmamaktadır. Bir aristokrat zümre olmayıp kırsal kesimin ileri gelenlerinin de katıldığı bir gruptur.²²³ Farklı meslekten ve farklı toplum tabakalarından gelen bu insanların hepsini kapsayan genel bir ideolojiden bahsetmek pek mümkün değildir. Yine de Jön Türklerin ortak noktasının, II. Abdülhamid rejiminden duyulan hoşnutsuzluk ve bu rejimi devirerek yerine meşrutî bir rejim tesis etme arzusu olduğunu söylemek mümkündür.²²⁴

19. yüzyılın son on yılına girildiğinde yurt dışında bulunan Jön Türkler birtakım liderler etrafında toplanmaya başlamışlardır. Bunların başında Ahmet Rıza ve Mizancı Murad gelmektedir.²²⁵ Bu aydınlar, görüş ve düşüncelerini kamuoyuna basın yoluyla duyurmuşlardır. Basın, bu dönemde kullanılan en etkin muhalif yayın kaynağı olmuştur. Paris, Cenevre ve Kahire merkezli yayın yapan Jön Türkler zamanla Londra’da da basın faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca İngiltere 19. yüzyıl sonlarında Fransa’ya göre matbuatın daha serbest olduğu bir ülke olmuş, Fransa’da basına karşı daha fazla sansür ve ağır cezalar uygulanmıştır.²²⁶ Jön Türkler, 1894’den sonra Osmanlı toprakları dışında ortalama beş altı yeni gazete yayınlamışlardır.²²⁷ Bu gazeteler, muhtelif tarihçiler tarafından listeleme suretiyle verilmiş, tam olarak bir sayıda mutabakat

²²¹ İlhan Yerlikaya, “II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Gazete ve Haber Ajanslarının Şantaj ve Yolsuzlukları,” *Toplumsal Tarih* 3 (1994): s. 18.

²²² Hanioglu, *İttihad ve Terakki*, s. 9.

²²³ Kemal Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Elitler ve Din*, Çev. Güneş Ayas (İstanbul: Timaş, 2009), s. 142.

²²⁴ M. Şükrü Hanioglu, “Jön Türkler,” *DİA*, XXIII, s. 587.

²²⁵ Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s. 34.

²²⁶ Tütengil, *Türk Gazeteciliği*, s. 5.

²²⁷ Koloğlu, *Türkiye’de Basın*, s. 50.

sağlanamamıştır.²²⁸ Jön Türklerin Avrupa’da teşkilatlanmaya başladığı ilk yıllarda Selim Faris de Londra’da Abdülhamid karşıtı cephede yerini almaya başlamıştır.

Selim Faris, gazetecilere hem daha özgür bir ortam sağlaması hem de basın faaliyetleri için gerekli alt yapının daha rahat bulunması nedeniyle Londra’ya gitmiştir.²²⁹

4.2. Selim Faris’in *The Decline of British Prestige in the East* Adlı Eseri

Selim Faris’in Londra’daki entelektüel faaliyetlerinin başında *The Decline of British Prestige in the East* adlı kitabı gelmektedir. Kitap bir taraftan Faris’in Arap siyasetine bakışını sergilerken diğer taraftan da Kahire’nin onun üzerindeki etkilerine dair fikir verir. Eserinin yayınlanacağı duyurusu 17 Eylül Cumartesi 1887 tarihinde İngiliz basınında yer almıştır. İlginç bir şekilde kitap henüz basılmadan hakkında olumsuz kanaat belirten haberde eserin başlığının bir alarm etkisi uyandırdığı söylenmiştir. Arap ilim adamı Ahmed Faris’in oğlu Selim Faris’in Mısır milliyetçisi olduğu ve “Mısır Mısırlılarıdır” savı ile İngiliz yönetimini bölgede istemediği söylenmektedir. Yazıda Selim Faris’in İngilizlerden memnun olmadığı gibi Rusya’nın ilerlemesinden de korkmakta olduğu ileri sürülmüştür.²³⁰

Kitabın başlığının altında, “Kostantinopol’deki *el-Cevâib* gazetesinin ve Kahire’deki *el-Kahire el-Hurre* gazetesinin editörü Selim Faris” yazmaktadır. Eseri

²²⁸ Jön Türk basını hakkında birkaç liste bulunmaktadır. Tezin içerisinde itibar edilen listeler için Bkz. Dündar Akünal “Jön Türk Gazeteleri,” *TCTA*, IV, s. 851-856. Aynı yazarın bir başka makalesi için. Bkz. Akünal, “Yeni Osmanlılar’a Jön Türklerin Ülke Dışında Çıkardıkları Gazeteler,” *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*, VIII, s. 1296-1299. Dönemin aydınlarından biri olan Avram Galanti tarafından da bir liste verilmiştir. Bkz. Avram Galanti, *Küçük Türk Tettebuaları* (İstanbul: Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1341); Muammer Göçmen de 152 tane Jön Türk neşriyatı olduğunu söylemekte ve bunları bir liste şeklinde vermektedir. Bkz. Muammer Göçmen “Jön Türk Basını,” *Türkler*, XIV, s. 665-674.

²²⁹ Ayalon, *The Press*, s. 46.

²³⁰ *The Sheffield and Rotherdam Independent*, 17 Eylül Cumartesi 1887; *The Nothern Echo*, 17 Eylül 1887; *South Wales Daily News*, 17 Eylül Cumartesi 1887. Birkaç hafta sonra yayınlanan bir haberde ise Selim Faris’in eserinin çıktığı söylenmiştir. Bkz. *The Black Burn Standard*, 24 Eylül Cumartesi 1887; *The Leeds Mercury*, 1 Ekim Cumartesi 1887. Kitap, yeni çıkmış eserlerin listesi içerisinde yer almıştır. Bkz. *The Morning Post*, 28 Kasım Cumartesi 1887.

basan ise Yahudi bir yayıncı olan Fisher Unwin'dır. Kapağın hemen karşı sayfasında ise Faris'in kısa zaman sonra yayınlanacak olan *Hilafet* (The Khalafat) adlı eserinin reklamı yapılmıştır. Kitap 192 sayfa, altı ana ve bir ekler bölümünden oluşur.

Eserin amacı İngiltere'nin doğudaki üstünlük mücadelesinde Rusya karşısında zayıflamış olduğunu göstermektir. Faris'e göre, Britanya Mısır'da uyguladığı siyasetinde birtakım sorunlar yaşamaktadır. Rusya'nın yükselişinin durdurulması için İngiltere'nin bazı önlemler alması gerektiğini vurgulamış ve Müslüman coğrafyada bilhassa da Mısır'da yaptığı hataları göstermek istemiştir. Kendisini meşru kılmak için eserin giriş kısmında İngiltere'nin menfaatini her zaman öncelediğini, *el-Cevâib* gazetesinde bile Britanya'nın lehine bir yol takip ettiğini söylemektedir. İngiltere'nin Avrupa'daki en liberal devlet olduğunu, ancak son zamanlarda bunun aksi şekilde davrandığını dile getirir. İngiltere için, özgürlük sadece bir iç tüketim malzemesi olmuş, dışarıya ihracatta kullanılmamıştır. Buna binaen İngilizler, kendilerine özgürlük talep edip Mısır'da bunu istememektedirler. İngiltere ve Osmanlı'nın uzun yıllardır dost olduğunu ve Mısır konusunda bir araya gelerek gerekli kararları beraber vermelerinin daha doğru olacağını bildirir.²³¹

Selim Faris kitabın ilerleyen kısımlarında, doğuda inişe geçen İngiltere'nin prestij kaybının Mısır'da uyguladığı yanlış siyasetten kaynaklı olduğunu iddia eder. İngiltere'nin Müslümanların nazarında itibarının düşmesi İskenderiye'yi bombalamasıyla başlamıştır ve İngilizlerin bu ülkeye neden geldiğine anlam veremeyen halk İngilizlerin ülkeyi iyileştirmek için geldik söylemlerine inanmamışlardır. Çünkü düzen ve iyileştirmek topla tüfekle yapılacak bir şey değildir. İngilizler en başta böyle düşünerek hata etmişlerdir.²³² Bu yüzden de İngilizlerin işgali Mısır'ı sadece kaosa sürüklemiş ve bölgede bir karmaşa havası yaratmıştır. Çünkü Britanya hükümeti hem topla tüfekle gelerek bir korku yaratmış, hem de yabancı unsurlarla ülkeyi yönetmek istemiş ancak bunda başarılı olamamıştır.

Selim Faris, bu yabancı unsurların başında Ermenileri zikreder. Ona göre, Mısır'da devlet ve ordu içinde Ermenilerin hızla yükselişi karşısında Müslümanlar güç

²³¹ Faris, *British Prestige*, giriş, s. V.

²³² Faris, *British Prestige*, s. 4.

kaybetmiştir.²³³ Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu'nda millet-i sadıka olarak kabul edilmiş ve Sultan tarafından her zaman desteklenmiş olmalarına rağmen Mısır'daki konumları son derece yanlıştır. İngiltere, Müslümanların çoğunlukta olduğu bir bölgenin yönetimi için Ermeni bir Hıristiyan'ı başa getirerek büyük bir hata yapmıştır. Getirilen Ermeni başbakan da Mısır'da milli unsurları ezmek ve ortadan kaldırmak istemiştir.²³⁴ Selim Faris'in bahsettiği kişi Nubar Paşa'dır. Nubar Paşa'nın kabinesinde görev yapanların çoğunun Mısırlı olmadığı ve hepsinin dışarıdan gelen kişiler olduğunun altını çizen Faris, yerel unsurları barındırmayan böyle bir yönetime karşı çıkmıştır.²³⁵

Selim Faris, Mısırlıların olmadığı bir devlet yapılanmasının yanlış olduğuna ısrarla vurgu yapar. Peki, bahsettiği Mısırlılar kimlerdir? Faris'e göre pek çok insan Mısırlı olma özelliklerini taşımadığı halde devlet nezdinde öyleymiş gibi muamele görmektir. Ona göre Mısır'da bir süre yaşayan her millete Mısırlı denilemez ve dolayısıyla da Ermeni ve Suriyeli bazı unsurların Mısırlı olma ihtimali yoktur. Bu yüzden de Selim Faris Nubar Paşa'nın Mısırlı olarak gösterilmesine itiraz etmiştir.²³⁶ Ona göre Mısırlı, ülkede doğmuş büyümüş olan Müslüman vatandaşlardır.

Selim Faris, ileriye yönelik de öngöründe bulunarak eğer İngilizler bir gün ülkeyi terk etmek isterse, bunu ancak geride kendi insanları tarafından yönetilen bir Mısır bırakarak yapmaları gerektiğini söyler. İngiliz yanlısı olan basında her ne kadar Mısırlıların kendilerini yönetmede aciz oldukları söylene de bu doğru değildir. Ona göre Mısırlılar kendilerini yönetebilecek güçtedirler. İngilizler Mısır'ı Müslümanlara devrettikten sonra ülkede mutlaka bazı karışıklıklar yaşanabilir, ama bu büyük bir olaya dönüşmeden halledilebilir.²³⁷ Mısırlıların içerisinde yönetimde söz sahibi olabilecek donanımlı pek çok insan vardır. Londra'ya gidip Batı medeniyetiyle tanışmış olan eğitilmiş grubun içinde çıkacak yöneticiler olabilir. Bu insanlar hem Mısır vatandaşı oldukları için halkı daha iyi anlayabilir, hem de Batılı bir eğitim aldıkları için gerekli

²³³ Faris, *British Prestige*, s. 5-6.

²³⁴ Faris, *British Prestige*, s. 11-12.

²³⁵ Faris, *British Prestige*, s. 15, 17.

²³⁶ Faris, *British Prestige*, s. 65-66.

²³⁷ Faris, *British Prestige*, s. 41-43.

reformları da gerçekleştirebilirler. Bunun aksine İngilizlerin Kahire’de görev yapan diplomatlarının birinin bile Arapça konuşmaması şaşılacak bir durumdur.²³⁸ Selim Faris bir ülkenin derdini anlamak için aynı dili konuşmanın ve onlarla bir arada yaşamının önemine değinir ve ülkeye gelen yabancıların bölge halkına yukarıdan bakarak gerçekleri göremediklerini söyler.

Selim Faris Kahire’nin o dönemki nüfusunun 350.000 olduğunu, bunlardan da 22.000’inin Avrupalı olduğunu dile getirir. Avrupalılar halkla kaynaşmayıp villalarında rahat bir yaşam sürerler, şehrin zengin ve ferah kesimlerinde hayatlarını sürdürürler. Mısır’a gelen turistler de doğunun bazı egzotik yanlarının cazibesine kapılmakla birlikte özellikle Kahire’nin ferah kesimini görüp edindikleri izlenimlerini aktarmak için Mısır hakkında kitap yazarlar. Halbuki onların gördükleri gerçek Mısır değildir ve bir Mısırlının nasıl yaşadığına tanık olmazlar.²³⁹ Selim Faris, Avrupalıların doğuda yaşayan insanların alışkanlıklarına, kıyafetlerine ve mezheplerine saygı duymaları ve yaşayış farklılığının bilincine vararak hareket etmeleri gerektiğini söyler.²⁴⁰ Nihayetinde Mısırlıların ülkede bir İngiliz kontrolü olmasına karşı olmadıklarını, ancak halkın milli değerlerine saygı duyulmasını istediklerini belirtir. Mısırlılar, “Mısır Mısırlıdır” söyleminin ne olduğunu bilmek isterler. Mısır İngilizler için mi, Fransızlar için mi, yoksa Ruslar için midir; aslında Mısır hepsi için olup Mısırlılar için değildir.²⁴¹

Selim Faris, Mısırlı yerli unsurlara yönetimde hak verilmesinin yanı sıra İngiltere’nin Mısır’daki yönetimde Osmanlı ile bir iş birliği içinde olması gerektiğini iddia eder. Britanya, Mısır’dan ayrılmadan evvel bölgenin yönetiminin Müslümanlara bırakılması için çalışma içerisine girmelidir. İngiltere’nin böyle bir dönemde Osmanlı ile iş birliği birçok problemi ortadan kaldıracaktır. Çünkü hilafetin merkezi İstanbul’dur ve halifelik kurumu vasıtasıyla Osmanlı Müslümanlara etki edebilmektedir.²⁴²

Sonuç olarak İngilizler doğudaki prestijlerini yükseltmek istiyorlarsa Mısırlılara saygı duymalı, Müslümanların zihinlerinde oluşan kötü algıdan kurtulmaya

²³⁸ Faris, *British Prestige*, s. 49-50.

²³⁹ Faris, *British Prestige*, s. 58-60.

²⁴⁰ Faris, *British Prestige*, s. 118.

²⁴¹ Faris, *British Prestige*, s. 66.

²⁴² Faris, *British Prestige*, s. 126-128.

çalışmalıdırlar. Çünkü bütün Müslümanlar Mısır'a odaklanmış, burada olacak olanlar diğer Müslüman ülkeleri de etkileyecektir. Britanya'nın Kahire'de uygulayacağı yeni politika bir kalkış noktası olacaktır. İngiltere'nin burada başarılı olması önemlidir. Selim Faris son olarak İngiltere'nin Müslümanların dostu mu düşmanı mı olduğuna karar vermesi gerektiğini söyleyerek bu konudaki görüşlerini bitirir.²⁴³

Selim Faris'in bu eseri ile ilgili Osmanlı basınında olmasa da Britanya basınında haberler yayınlanmıştır. Dönemin İngiliz gazeteleri ona ve eserine karşı farklı iki tavır sergilemiştir. Kimisi yazarın İngilizlerin dostu olup onlara iyi niyetli uyarılarda bulunduğunu söylerken, kimisi Faris'in Mısır'daki Britanya hâkimiyetine karşı olup bu yüzden böyle bir eser kaleme aldığını zikretmiştir. Eser, bütünüyle incelendiğinde ilk kanaatin daha doğru olup Selim Faris'in Mısır'daki İngiliz hâkimiyetinden bir rahatsızlık duymadığı görülmektedir. Yazarın vurgulamak istediği şey, Rusya'nın Müslüman dünyasında giderek yükselmesine karşın İngilizlerin özellikle Mısır'daki yanlış uygulamalarından dolayı düşüşe geçmesidir.

Eser yayınlandıktan sonra İngiliz basınında yer alan bir haberde Selim Faris'in her şeyden önce İngilizlerin doğu politikasına bir Türk perspektifinden bakıyor olması eleştirilmiştir. Faris'in Arap olmasına rağmen bakış açısının bir Türk'ünki gibi olduğu belirtilmiştir. Arap kökenli Selim Faris uzun yıllar Osmanlı topraklarında yaşadığı için İngiliz basını tarafından Türk olarak nitelendirilmiştir.²⁴⁴

25 Ağustos 1888'de *Homeward Mail* adlı gazetede de eser hakkında olumsuz bir haber yayınlanmıştır. İngiltere'nin doğudaki kolonilerinden haberler sunan bir gazete olarak elbette, Faris'in iddia ettiği üzere İngilizlerin doğudaki prestijinin düştüğünü kabul etmemiştir. Habere göre, Britanya'nın itibarı doğuda düşmek yerine bilakis yükselmiştir. İngiltere artık Haçlı ruhu taşımamaktadır ve İslam'ın düşmanı değildir. Tam tersine onlarla dost olmaya çalışmıştır. Ancak aynısını Müslümanlar yapmamıştır. Müslümanlar hoşgörüsüzdürler ve bunun tipik bir örneği de Selim Faris'dir. Nitekim gazete Selim Faris'in Mısırlı tanımının içerisine Ermenileri ve Kıptileri sokmamasını da eleştirmiştir. Bu halkların ülke için büyük yararlar sağladığını ve Müslümanlardan evvel

²⁴³ Faris, *British Prestige*, s. 129-130.

²⁴⁴ *The Nottinghamshire Guardian*, 8 Ekim Saturday 1887; *The Wrexham Advertiser*, 8 Ekim Cumartesi 1887; *The Berkshire Chronicle*, 8 Ekim Cumartesi 1887.

bile bu bölgede yaşadıklarını dile getirmiştir. Olumsuz kanaatin hâkim olduğu haberlerin genel görüşü, Selim Faris'in Britanya İmparatorluğu'nun Mısır'daki yönetiminden rahatsız olduğudur.²⁴⁵ Faris, böyle düşündüğü için de bazen bir Türk bakış açısıyla bazen de tam bir hoşgörüsüzlükle olayları değerlendirdiği söylenmiştir.²⁴⁶

Selim Faris'in eserini olumlu değerlendiren İngiliz gazeteleri ise Faris'in bir İngiliz dostu olduğunu ve getirdiği eleştirilerin ancak İngiltere'nin yararına olduğunu vurgulamışlardır. Olumlu kanaat ileri süren bu kesime göre İngiltere gerçekten de Mısır'da bencilce hareket edip sadece kendisini düşünmüş ve bunun sonucunda da cezalandırılmıştır. Selim Faris'in öne sürdüğü fikir olan Mısır'ın Ermenilerin ve kâr elde etmek isteyen tahvilcilerin elinde olduğu da İngiliz basınınca doğrulanmıştır. Ayrıca Selim Faris'in eserinde özellikle belirttiği Avrupalıların Mısır'ın gerçek yüzünü görmeyip turistik güzel ve ferah mekânları ziyaret ederek döndüğü fikri de kabul görmüştür.²⁴⁷ İngiliz yerel basınından *Glasgow Herald* gazetesi, Selim Faris'in İngiltere'nin düşmanı olmadığını ve sadece İmparatorluğun Mısır'daki yönetimde yaptığı hatalara dikkat çektiğini söylemiştir. Olumlu kanaatte olan gazetelere göre Selim Faris samimi ve içten bir şekilde bir İngiliz dostu olarak fikirlerini öne sürmüştür.²⁴⁸

4.3. Selim Faris'in *Hürriyet* Gazetesi Öncesindeki Muhalif Faaliyetleri

Selim Faris'in 1890'lardan itibaren Londra'daki bazı muhaliflerle görüşmeleri olmuştur. Ancak Faris'i belirli bir örgütün üyesi olarak nitelendirecek yeterli kanıt bulunmamaktadır. Osmanlı arşiv belgelerinde de isimleri zikredilen örgütlenmelerle doğrudan bir üyelik ilişkisi içinde olduğu malum değildir. Fakat faaliyetlerine bakıldığında Selim Faris'in Sultan Abdülhamid yönetimine muhalif bir oluşum içerisinde olduğu görülmektedir. Jön Türklerin genel kabul ettiği görüşleri Selim

²⁴⁵ *Homeward Mail*, 25 Ağustos 1888.

²⁴⁶ *The Warminster and Westbury Journal*, 8 Ekim Cumartesi 1888; *The Western Morning News*, 19 Kasım Cumartesi 1887; *The Leeds Mercury*, 4 Haziran Pazartesi 1888.

²⁴⁷ *The Graphic*, 7 Ocak 1888.

²⁴⁸ *Glasgow Herald*, 19 Kasım Cumartesi 1887; *The Scotsman* 21 Kasım Pazartesi 1887.

Faris'in benimsediği, ilerleyen yıllarda *Hürriyet* gazetesinde de bu fikirleri serdettiği görülmektedir. Jön Türklerin genel olarak istekleri, istibdadın kaldırılması, meşruti bir yönetimin sağlanması ve anayasanın yürürlüğe girerek meclisin tekrar açılmasıdır.²⁴⁹ Selim Faris'in de bu düşünceler içerisinde olduğu anlaşılmıştır. Nitekim Kanun-ı Esasi'yi bastırarak dağıtması meşrutiyet taraftarı olduğunun en canlı örneğidir.

Selim Faris'in ilk dönem faaliyetleriyle ilgili en geniş bilgiyi veren araştırmacılardan biri Şerif Mardin'dir. Mardin, Ahmet Rıza'nın *Meşveret*'i çıkardığı 1895 yılına kadar İstanbul, Paris ve Londra'da Abdülhamid karşıtı en aşağı dört grup olduğunu söylemektedir. Mardin'e göre bunlardan ilki Selim Faris'in çevresinde toplanan ve bazen İngiliz hükümetiyle oldukça yakın görünen gruptur. Bu yüzden Faris'in erken dönem muhalif gruplar içerisinde önemli bir yere sahip olduğu söylenmelidir. Nitekim Mardin'in de öne sürdüğü üzere Selim Faris ve çevresindekiler Avrupa'da örgütlenmeye başlayan ilk dönem muhalif yapılanmalardan biri olarak kabul edilmektedir.²⁵⁰

Şükrü Hanioglu 1895'e kadar İttihad ve Terakki yapılanmasının nasıl bir gelişim gösterdiğini anlatırken Selim Faris ve onun bağlı olduğu *Osmanlı Islahat Fırkası*'na genişçe yer ayırır. Hanioglu, Fransızca adı *Parti Constitutionnel en Turquie* olan bu örgütün ilk dönem muhalif oluşumlarından biri olduğunu söylemektedir. *Osmanlı Islahat Fırkası* adını daha sonra yayınlanacak *Hürriyet* gazetesinde de görmekteyiz. Örgütün liderinin Selim Faris olduğu söylenmektedir. Bu örgütün amacını iki başlık altında toplamak mümkündür. Birincisi, Arap unsuru arasında başlayan ayrılık hareketlerini bir zemine oturtmak ve ikinci olarak da örgütsüz durumda olan muhalefet hareketini özellikle üst derece memurlar arasında organize etmektir.²⁵¹ Ayrıca Hanioglu Faris'in, bunun dışında bir de *Cemiyet-i Cedide-i Osmaniye* adlı bir örgüt kurduğunu da söylemektedir.²⁵²

²⁴⁹ Jön Türklerin fikri esasları için Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876-1938: Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi 1876-1918* (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001), I, s. 83-107.

²⁵⁰ Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s. 62.

²⁵¹ Hanioglu, *The Young Turks*, s. 41.

²⁵² Hanioglu, *Jön Türklük*, s. 93.

4.3.1. Cemiyet-i Cedide-i Osmaniye Örgütü ile İlişkisi

Osmanlı Devleti'nin hem Londra elçiliği hem de Paris elçiliği Selim Faris'in Avrupa'daki faaliyetlerini yakından takip etmiş ve yaptıklarını İstanbul'a bildirmiştir. İngiltere sefiri Rüstem Paşa Selim Faris'i hafiye memurlarına takip ettirerek edindiği bilgileri saraya aktarmıştır.²⁵³ Faris, 1890'dan sonra muhalif faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Avrupa'da Sultan Abdülhamid'i eleştiren yazılar kaleme almış, ayrıca bazı Batılı gazetelere müstear adla makaleler göndererek Osmanlı Devleti'ni eleştirir birtakım ifadelerde bulunmuştur.

Selim Faris'in bu dönemde izlenmesine neden olan en önemli hadiselerden biri Osmanlı Devleti'ne zarar vereceği düşünülen muzır bir risalenin bastırılıp Osmanlı topraklarına sokulmaya çalışılmasıdır. Osmanlı'nın Londra elçisi Rüstem Paşa, *Cemiyet-i Cedide-i Osmaniye* adlı bir örgütün yayını olduğu söylenen risalenin yazarının kim olduğunu soruşturmuş ve bununla ilgili olarak Selim Faris elçiliğe çağırılmıştır. İfadesi alınan Faris, bahsedilen risaleyi kendisinin yazmadığını ve kimin yazdığını da bilmediğini dile getirmiştir.²⁵⁴ Osmanlı'nın Paris elçiliği de risalenin yazarının kimliğini soruşturmuştur.²⁵⁵ Yapılan tahkikat neticesinde risaleyi yazanın Selim Faris olduğu iddia edilmiştir.²⁵⁶ Suçlunun kim olduğu anlaşıldıktan sonra Selim Faris ve ona yardım edenler hakkında bir irade yayınlanmış ve Osmanlı Devleti İngiltere hükümetine başvurarak suçluların cezalandırılması isteğinde bulunmuştur. Babiâli, Selim Faris'in sadece yazmayıp dağıtımını da yaptığını ve bu yüzden de kendisine yardım eden pek çok şürekâsı (ortakları) olduğunu düşünmüş; ona yardım edenlerin de ağır bir şekilde cezalandırılması istenmiştir. Belgede Selim Faris ve çevresindekiler ile ilgili; "Merkûm Selim Faris ile şürekâsı haklarında emsaline ibret-i

²⁵³ BOA, Y.EE, 51/85, 10 Şubat 1890 (19 Cemaziyelahir 1307); 51/89, 27 Şubat 1890 (7 Receb 1307).

²⁵⁴ BOA, Y.PRK.EŞA, 10/64, 13 Şubat 1890 (22 Cemaziyelahir 1307).

²⁵⁵ BOA, Y.PRK.EŞA, 11 /63, 3 Ağustos 1890 (16 Zilhicce 1307).

²⁵⁶ BOA, HR.TO, 84/15, 02 Ağustos 1890 (15 Zilhicce 1307); BOA, Y.A.HUS, 237/68, 5 Ağustos 1890 (18 Zilhicce 1307); BOA, BEO.AYN, 1259/142, 15 Ağustos 1890 (28 Zilhicce 1307).

müessir olacak surette bir muamele icrası için İngiltere sefaretine nezdinde suret-i münasibede teşebbüste bulunulması” ifadesi yer almıştır.²⁵⁷

Cemiyet-i Cedide-i Osmaniye adı altında yazılan risaleler Osmanlı'nın İngiltere ve Fransa haricindeki diğer elçiliklerine de gönderilmiştir. Bu elçiliklerden biri olan Avusturya sefaretine geçen risaleden Osmanlı Devleti'ni haberdar etmiş, bunun üzerine Babıâli elçilik yetkililerine bulunan her nüshanın ortadan kaldırılması emrini vermiştir.²⁵⁸ Babıâli, Londra'da bulunan Selim Faris hakkında dava açılması için elçiliklere bir emir göndermiştir. Fakat Paris elçiliği, yazarın hem her fırsatta bu risaleyi kaleme aldığını reddetmesi hem de orada bir ikametinin bulunmamasından dolayı hakkında Paris'te dava açılmasının mümkün olamayacağını ifade etmiştir.²⁵⁹ Osmanlı Devleti bunun üzerine Selim Faris'i İstanbul'a çağırmıştır. Sultan Abdülhamid, aleyhinde çalışan Jön Türklerin ülkeye geri gelmesi yönünde bir siyaset takip etmiştir. Nitekim Selim Faris'in de İstanbul'a gelmesi için uğraşmış, ancak başarılı olamamıştır. Faris, Abdülhamid'in isteğine karşın elçilik vasıtasıyla Sultan'a ulaştırılması için 1890 yılında bir mektup kaleme almıştır. Mektupta Faris'in İstanbul'a dönmek için aşağıdaki sebepleri öne sürdüğü görülmektedir.

Zat-ı hazret-i şehriyârinin bir an evvel İstanbul'a gelmekliğim hakkındaki arzu-yı hümayûnlarını bildiriyorsunuz, anın cevabını vereyim. Pek âlâ biliyorsunuz ki, dünyada en büyük emelim İstanbul'a avdet eylemektir. Ancak İstanbul'da zan olunduğu gibi burada pek çabuk işler bitmez, bunu siz de biliyorsunuz. Paris'te iken size anlattığım vech ile Londra'ya gelmek için vaktiyle İstanbul'daki konağımı eşyalarımı matbaamı hemen yarı fiyatına satmış idim. Şimdi de ilişik kalmayacak surette burada gerek kendimin gerek üvey validemin işlerini katiyyen bitirip büsbütün Londra'dan kat-i alaka etmeğe mecburum. İngiltere'den bu suretle tamamen kat-i alaka etmek isteyişim yalnız sizi hoşnut etmek için değildir. Maksadım bilhassa zat-ı hazret-i şehriyâriye emr ü fermân-ı

²⁵⁷ BOA, İ.DH, 1189/93055, 16 Ağustos 1890 (29 Zilhicce 1307).

²⁵⁸ BOA, BEO.AYN, 1259/207, 15 Eylül 1890 (30 Muharrem 1308).

²⁵⁹ BOA, HR.TO, 84/19, 17 Ağustos 1890 (1 Muharrem 1308); BOA, Y.A.HUS, 238/27, 21 Ağustos 1890 (05 Muharrem 1308); BOA, HR.TO, 84/19, 17 Ağustos 1890 (1 Muharrem 1308); BOA, BEO. AYN, 1260/31, 23 Eylül 1890 (8 Safer 1308).

hümâyunlarını sâdikâne ve mutâva‘atkârâne icrâ eylediğimi isbât etmektir.²⁶⁰

4.3.2. İngiliz Basımında Yer Alan Yazıları

Selim Faris, işlerini öne sürerek İstanbul’a gitmediği dönemde Sultan II. Abdülhamid aleyhine bazı Avrupa gazetelerinde makaleler yayınlamıştır. Bu makaleleri müstear bir isimle yazmasına rağmen, İngiltere sefaretini ile Babîâli arasında olan yazışmalardan anlaşıldığı üzere yazarın Selim Faris olduğunu Osmanlı Devleti iddia etmiştir. Paris’te yayınlanan *Siecle* gazetesinde “Bir Büyük Sefirin İntiharı” başlıklı makalenin yazarının Faris olduğu düşünülmüştür.²⁶¹ Bahsedilen Osmanlı elçisi 1883 yılında Viyana sefaretine atanmış olan Sadullah Paşa’dır.²⁶² Nadir isimle yazılan yazıda hem padişah hem de Sadullah Paşa aleyhine bazı ithamlar yer almıştır. Hafiyeler tarafından yakın takibe alınan Selim Faris’in gazeteyi bu makaleyi işaretleyerek bir arkadaşına gönderdiği iddia edilmiştir.²⁶³

Selim Faris’in İngiliz gazetelerinden biri olan *Standard*’a “Mısırlı bir Müslüman” imzasıyla yazı yazdığı belirtilmiştir.²⁶⁴ Nitekim bu haberlerden bir tanesi Mısır, Yemen ve Ermeni meseleleri hakkında Osmanlı sarayındaki bunalıma dair “The Sultan and The Crisis in Turkey” başlıklı makale olup Selim’in bu yazısı Osmanlı’nın Londra’daki elçiliği aracılığıyla İstanbul’daki yetkililere gönderilmiştir. Haberde genel olarak ulemanın ve paşaların Araplar arasında yaşananlardan kaygı duyduğu, Ermenilerden ve Yunanlardan sonra Arapların da ayaklanmasının imparatorluğun

²⁶⁰ BOA, Y.PRK.AZJ, 17/106, 18 Ekim 1890 (04 Rebiulevvel 1308).

²⁶¹ BOA, Y.A.HUS, 243/78, 1 Şubat 1891 (21 Cemaziyelahir 1308); BOA, Y.PRK.EŞA, 12/87, 4 Şubat 1891 (24 Cemaziyelahir 1308).

²⁶² Sadullah Paşa’nın hayatı ve faaliyetleri için Bkz. Ali Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011).

²⁶³ BOA, Y.PRK.EŞA, 12/86; 3 Şubat 1891 (23 Cemaziyelahir 1308); BOA, HR.TO, 65/31, 11 Eylül 1891 (6 Safer 1309).

²⁶⁴ BOA, Y. PRK.EŞA, 12/86, 3 Şubat 1891 (23 Cemaziyelahir 1308); BOA, Y.A.HUS, 251/48, 5 Eylül 1891 (09 Safer 1309).

sonunu getireceği fikri yer almıştır.²⁶⁵ Selim'in bazı gazetelere yazı yazdığı haberini o sıralarda Londra'daki Osmanlı elçiliğinde görevli olan Abdülhak Hamid de saraya bildirmiştir. Hamid, *Standard* gazetesinde yayınlanan bazı yazıların Selim Faris imzalı olduğunu Dersaadet'e haber vermiştir.²⁶⁶ *Standard* gazetesinde yayınlanan bu yazılar saraya ulaştığında durum esefle kınanmış, sultana bağlılığını bildiren birinin nasıl böyle bir şey yaptığı şaşkınlık yaratmıştır.²⁶⁷ Faris'in bu gibi yayınlar yapmasından vazgeçirilmesi için Londra ve Paris elçilikleri harekete geçmiştir.

Osmanlı'nın Avrupa'daki elçileri devletin emirlerini muhaliflere iletmekle görevliydi. Selim Faris'in yazılar yazıp muhalif faaliyetler içerisinde olmasına mebni, Osmanlı'nın Londra elçisi Rüstem Paşa, elçiliğe çağırarak zararlı faaliyetler yapmaması hususunda onu vazgeçirmeye çalışmıştır. Sefir, Faris'in önce yayın yapmayı bırakacağına söz verdiğini ancak yeğeni olan Yusuf Şıdyak'ın mahkûm edilip tutuklanacağını öğrendiğinde ise verdiği karardan vazgeçtiğini söylemiştir. Hatta Selim Faris hurufat satın alıp Devlet-i Aliyye aleyhinde neşriyat yapacağını da söylemiş ve birtakım kişilerden şikâyetçi olduğunu sefire iletmıştır. Sefir Rüstem Paşa, bir gün yayın yapmayacağını söyleyip ertesi gün yapacağını söyleyen Selim için değişken bir mizaca sahip manasına gelen "mülevvenü'l-mizac" ifadesini kullanmıştır.²⁶⁸

4.3.3. Londra'dayken Nüfuzlu Kişilerle Münasebetleri

Selim Faris, Londra'dayken farklı kesimlerden kişilerle ilişki içerisinde olmuştur. Bu kişilerden biri Osman Millingen'di. Millingen ismi 1890 yılında Londra'daki bir oyunun yazarı olarak görülmektedir. "Devlet-i Âliyye'yi Cenâb-ı Hazret-i Padişahî'yi Acımasızca Hicveden" oyunun yazarı Londra sefaretini tarafından araştırılırken bu kişinin Lord Byron'ın doktoru olan Dr. Millingen'in oğlu Frederick Millingen (1836-1901)

²⁶⁵ BOA, HR.SFR. (3), 384/22, 15 Eylül 1891 (10 Safer 1309).

²⁶⁶ Abdülhak Hamid'in farklı zamanlarda Selim Faris'in gazetede yazılarından bahsettiği görülmektedir. BOA, Y. PRK.EŞA, 14/36, 11 Ağustos 1891 (06 Muharrem 1309); BOA, Y.PRK.EŞA, 14/51, 7 Eylül 1891 (02 Safer 1309).

²⁶⁷ BOA, Y.PRK.BSK, 23/73, 20 Eylül 1891 (15 Safer 1309).

²⁶⁸ BOA, Y.PRK.EŞA, 14/74, 18 Ekim 1891 (14 Rebiulevvel 1309).

olduğu ortaya çıkarılmıştır.²⁶⁹ Selim Faris gibi aynı dönemde Londra’da bulunan ve muhalif faaliyetler içerisinde olan Millingen’in da elçilik tarafından takip edilen bir kişi olduğu görülmektedir. Ayrıca belgelerde Osmanlı ülkesinden kovulduğu da belirtilmiştir. O dönemde Selim Faris’in yazdığı düşünülen risalenin soruşturması yapılırken Millingen’in Faris’e yardım ettiğinden şüphelenilmiş, ikilinin görüştüğü iddia edilmiştir.²⁷⁰

Selim Faris’in, ilişkide olduğu bir diğer kişi Şeyh Zafir olmuştur. Şeyh, Faris’in Arap dünyasından görüştüğü önemli şahsiyetlerden bir tanesidir. Sultan Abdülhamid, Arapların ileri gelenlerini yanında tutarak onları Arap dünyasıyla arasında bir elçi gibi kullanmıştır. Buna binaen Şeyh Zafir ile de yakınlık kurmuştur. Şeyh Zafir, Osmanlı Arap coğrafyasıyla önemli bağlantıları olmuş ve Tunus, Medine ve Cezayir’de bulduktan sonra 1870’li yıllardan itibaren İstanbul’da yaşamaya başlamıştır. Sultan’ın şehzadelik yıllarından itibaren ilişki içerisinde olduğu Şeyh Zafir, bu bağlantı sayesinde tarikatının ve kendisinin gücünü arttırmıştır.²⁷¹ Sultanın değer verdiği bir şahıs olan Şeyh Zafir’nin Şidyak ailesi ile yakın olduğu görülmektedir. Nitekim Ahmed Faris’in 1884’de Beyrut’ta gerçekleşen cenaze törenine Sultan Abdülhamid’in, onu devleti temsil etmesi için gönderdiği bilinmektedir.²⁷² Ayrıca, Selim Faris ile Babîâli arasında elçi olmuş ve İstanbul’da iken bazı ihsanlar elde etmesini sağlamıştır.²⁷³ Selim Faris’in Londra’da iken Şeyh Zafir ile yakınlığı devam etmiştir. Hatta Abdülhak Hamid Bey Faris’in yerini kendisine nazaran onun daha iyi bilebileceğini dile getirmiştir.²⁷⁴ Ayrıca

²⁶⁹ Deringil, *İktidarın Sembolleri*, s. 159. Frederick Millingen 1853-64 arası Osmanlı ordusunda hizmet etmiştir. Bu dönemde Osman adını almıştır ancak daha sonra Fuad Paşa ile arası açılmıştır. Bkz. Şerif Mardin *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas* (Syracuse NY.: Syracuse University Press, 2000), s. 112.

²⁷⁰ BOA, Y.PRK.EŞA, 11 /56, 21 Temmuz 1890 (03 Zilhicce 1307); BOA, Y.PRK.EŞA, 11/79, 16 Ağustos 1890 (29 Zilhicce 1307).

²⁷¹ Tufan Buzpınar, “Dersâdet’te Bir Arap Şeyhi: Şeyh Muhammed Zafir ve Sultan Abdülhamid ile İlişkiler,” *Akademik Araştırmalar Dergisi* 47-48 (2010-2011): s. 214-215.

²⁷² Civelek, “Ahmed Faris,” s. 97-98.

²⁷³ BOA, Y.PRK.BSK, 19/48, 7 Ekim 1890 (22 Safer 1308).

²⁷⁴ BOA, Y.EE, 15/62, 20 Eylül 1891 (15 Safer 1309).

Faris de 1890 yılında İstanbul'daki bir alacağının tahsilâtının Şeyh Zafir aracılığı ile yapılabileceğini Babıâli'ye bildirmiştir.²⁷⁵

Selim Faris'in Şeyh Zafir'in yanı sıra başka Araplarla da yakınlıkları olmuştur, bunlardan birisi de Tunus Beyi'dir. Ahmed Faris'in, İstanbul'a gidip *el-Cevâib*'i çıkaracağı 1860'lı yıllarda Selim'in Tunus'ta kaldığından ikinci bölümde bahsedilmişti. Faris'in bu ülkedeki nüfuzlu insanlarla kurduğu bağlantının Londra'da dahi kopmadığı görülmektedir. Tunus'tayken yakın ilişkiler içerisinde olduğu Tunuslu Mustafa Paşa'nın verdiği vekaletle Paris'teki evrak işlerini halletmiştir.²⁷⁶ Nihayetinde Selim Faris, *Hürriyet* gazetesini çıkardığı 1894 yılına kadar bazı faaliyetlerinden ötürü elçiliğe çağrılmış ve ifade vermiştir. Ancak Faris çoğunlukla hakkındaki suçlamaları kabul etmemiştir.²⁷⁷ Faris, Avrupa'daki yaşantısına bu yıllarda devam etmiş, ikametinin Londra olmasına rağmen Paris vesair şehirlerde de bulunmuştur.²⁷⁸

4.4. *Hürriyet* Gazetesi Dönemi Faaliyetleri ve Çevresi

Selim Faris II. Abdülhamid'e karşı risaleler kaleme alıp çeşitli İngiliz gazetelerine yazılar yayınladıktan sonra 1894 yılında muhalif söylemlerini daha da arttırmış ve *Hürriyet* gazetesini çıkarmıştır. Gazete, dönemin Jön Türk basınındaki öncü yayınlardan biri olmuştur. Faris'ten evvel Avrupa'da gazetecilik faaliyetine ilk başlayan muhalif aydın ise Ali Şefkati olmuştur. Şefkati, İstanbul'da kurduğu *İstikbal* gazetesini alarak Cenevre'ye gitmiş ve yayın faaliyetlerine burada devam etmiştir. Onu Paris'e giden Ahmet Rıza izlemiştir. Burada *Meşveret* adında bir gazete çıkarmış, bu yayın Jön Türk neşriyatının en önemlilerden birisi sayılmıştır. Abdülhamid, bu neşriyatın basılmasını engellemek için diplomatik yollar kullanarak Ahmet Rıza'nın Fransa'dan çıkarılmasını

²⁷⁵ BOA, Y.PRK.AZJ, 17/106, 18 Ekim 1890 (04 Rebiulevvel 1308).

²⁷⁶ BOA, HR.TO, 64/26; 27 Şubat 1890 (7 Receb 1307).

²⁷⁷ BOA, HR.TO, 65/103, 29 Temmuz 1892 (4 Muharrem 1310); BOA, Y.PRK.HR, 16/12, 29 Temmuz 1892 (04 Muharrem 1310); BOA, Y.A.HUS, 263/48, 06 Ağustos 1892 (12 Muharrem 1310).

²⁷⁸ Selim Faris'in Paris'ten Londra'ya gidip oradan da İrlanda'ya geçeceği Osmanlı'nın İngiltere sefareti tarafından Dersaadet'e haber verilmiştir. Bkz. BOA, YPRK.EŞA, 16/1, 29 Haziran 1892 (3 Zilhicce 1309).

sağlamıştır. Bu tarihlerde Tunalı Hilmi de Cenevre'ye kaçmış ve *Ezan*'ı çıkarmıştır. Bir diğer Jön Türk aydını olan Mizancı Murad Cenevre'ye giderek *Mizan*'ı yayınlamıştır.²⁷⁹

Ali Şefkati'den sonra devreye Selim Faris'in Londra'da çıkarmış olduğu *Hürriyet* gazetesi girmiştir. Selim'in gazeteyi çıkarmadan önceki süreçte bazı şarklı matbaacılarla görüştüğü tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti Faris'in, yazılarını basacak matbaacı bulamaması için uğraşmış, onlara para yardımında bulunmuştur.²⁸⁰ Hafiye memurlarının yakından takip ettiği Selim Faris'in matbaada bastıracağı şeylerin cüz cüz olmasından dolayı mahkemeye verilemeyeceği belirlenmiştir.²⁸¹ Nüshalar şeklinde basılacak olan yazıların *Hürriyet* gazetesi olduğu anlaşılmıştır.

4.4.1. *Hürriyet Gazetesi*'nin Yayınlanması ve Politikası

Hürriyet, 1 Şubat 1894(25 Receb 1311) tarihinde müstear bir ad olan Civanpir adına çıkarılmış, muharriri ve naşirinin ismi belirtilmemiştir.²⁸² Ancak Civanpir'in Selim Faris olduğu Osmanlı hükümeti tarafından kısa zamanda tespit edilmiştir. Takma adla gazete yayımlandığından dolayı haberleşmek isteyenlere “gazetemiz ile muhabere eylemeyi arzu edip de unvan-ı hususimizi bilmeyen zevatın mektuplarını atideki adrese göndermeleri rica olunur: The Turkish Paper: Hurriet: 10 Tower St., Cambridge Circus, London, W.C.” gazetenin adresi verilmiştir.²⁸³ 11 Şevval 1311 tarihinde 6. sayısı yayınlanan gazete yaklaşık bir sene boyunca yayınlanamamıştır. 9 Ramazan 1312 tarihinde tekrar yayın faaliyetlerine başlayan gazete, 7. sayısından 19. sayısına kadar da taş basma olarak hazırlanmıştır. 12. sayıdan itibaren haftalık olarak görülen gazete, 24 Temmuz 1895 tarihli 20. sayıdan itibaren basımevinde yayınlanmıştır. 1 Ocak 1896 tarihli 41. sayıdan itibaren gazetenin boyutunun büyüüp on beş gün süreyle çıktığı

²⁷⁹ Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi: 1728-1922: 1831-1922: Osmanlı İmparatorluğu* (İstanbul: Yeni Adım Matbaası, y.y.), s. 159-160.

²⁸⁰ BOA, BEO, 342/25596, 9 Ocak 1893 (02 Receb 1311); BOA, HR.SYS, 1829/4, 06 Ocak 1894 (28 Cemaziyelahir 1311); BOA, Y.A.HUS, 288 /3, 8 Ocak 1894 (01 Receb 1311).

²⁸¹ BOA, Y.A. HUS, 288/68, 20 Ocak 1894 (13 Receb 1311).

²⁸² Tütengil, *Türk Gazeteciliği*, s. 75.

²⁸³ *Hürriyet*, nr. 46, 15 Mart 1896 (30 Ramazan 1313).

görülmektedir. Ayrıca *Hürriyet*, Avrupa’da resim ve karikatür yayınlayan ilk Türkçe gazete olma özelliğine de sahip olmuştur.²⁸⁴

1894 Şubat’ından 1895 Mayıs’ına kadar yayınlanamayan *Hürriyet*, Osmanlı Devleti’nin girişimlerinin buna neden olduğunu kabul etmemiştir.²⁸⁵ “*Hürriyet* Gazetesinin Esbâb-ı Tatili” başlıklı yazıda, İngiltere’de matbuat serbestliği olduğundan dolayı sultana hürmeten bir gazetenin kapatılmasının söz konusu olamayacağı vurgulanmıştır. *Hürriyet*’e göre değil Osmanlı sultanı, İngiltere kraliçesi dahi bir gazetenin kapatılmasını isteyemez, ancak onu mahkemeye verebilir. *Hürriyet*, İngiltere’de gazetesinin kapatılmadığını, ancak bazı teknik sorunlar yaşandığını söylemiştir.²⁸⁶

Londra’da basılıp başka bölgelere gönderilen *Hürriyet*, Osmanlı topraklarında yaşanan olayları sütunlarında aktarmıştır. Siyasi haberlerin ağırlıkta olduğu yayında Sultan Abdülhamid’in diğer devletlerle ilişkileri ve görüşmelerine yer verilmiştir. Selim Faris’in Lübnanlı olmasından dolayı Arap dünyasından haberler de gazetede yer almıştır. Ancak gazetede açıkça bir Arap milliyeti propagandası yapıldığı görülmemektedir. Bu dönemde ön plana çıkan haberler artık daha çok imparatorluğun meşrutiyeti askıya alıp meclisi kapatmasıyla ilgilidir. *Hürriyet*, kurtuluşun Kanun-ı Esasi’nin yeniden tesis edilmesiyle mümkün olabileceğinin üzerinde durmuştur. Gazete, Sultan Abdülhamid’in hal’ meselesi hakkında bazı haberlere de yer vererek padişahın görevden alınmasını isteyen taraftan yana olduğunu göstermiştir.²⁸⁷ *Hürriyet* gazetesinin siyasi duruşuna bakıldığında bir Jön Türk çizgisinde olduğu görülmektedir. Ancak muayyen bir örgüt çatısı altında olup olmadığına yeterli bir kanıt da bulunmamaktadır. Nitekim *Hürriyet*’i Abdülhamid’in yönetimini eleştiren meşrutiyet yanlısı muhalif gazetelerden biri olarak kabul etmek mümkündür.

²⁸⁴ Tütengil, *Türk Gazeteciliği*, s. 74-75.

²⁸⁵ Tütengil, *Türk Gazeteciliği*, s. 75.

²⁸⁶ *Hürriyet*, nr. 7, 6 Mart 1895 (9 Ramazan 1312).

²⁸⁷ *Hürriyet*, nr. 17, 2 Temmuz 1895 (9 Muharrem 1313).

4.4.2. *Hürriyet Gazetesi'nin Çevresi ve Muhalif Örgütlerle İlişkileri*

Selim Faris'in, *Hürriyet* gazetesini yayınladığı dönemde bazı örgütlerle adı anılmıştır. Gazete, on ikinci sayısından itibaren *Parti Constitutionnel en Turquie* adında bir örgütün resmi organı olduğunu duyurmuştur.²⁸⁸ Ancak bu örgütün mahiyeti ve destekçileri hakkında ne bu gazetede ne de başka bir yerde bir bilgiye ulaşılmıştır. Muhtemelen bu örgüt bir teşkilatlanmaya gidememiş ve ferdi bir çaba olarak kalmıştır.²⁸⁹ Ayrıca gazetede; “Bu gazete teb’ayı Osmaniye’nin hukuk-ı meşrûa-i esâsiyesini talebdir ve bütün namuslu ve hürriyetperest ehalimizin tercümân-ı efkârıdır” ibaresi yer almıştır. Nitekim *Hürriyet* okuyucularına bütün meşrutiyet taraftarlarını desteklediği yönünde bir etki bırakmayı amaçlamıştır.²⁹⁰

Selim Faris ile aynı dönemde yaşamış olan Alman gazeteci ve yazar Karl Blind, Sultan Abdülhamid’e karşı Avrupa’da örgütlenmeye başlayan muhaliflerle ilgili kaleme aldığı “Young Turkey” makalesinde Selim Faris’ten de bahsetmiştir. Blind, Selim Faris’i İngiltere’de bulunan ilk Liberal Jön Türklerden biri olarak nitelemiştir. Blind’a göre başlangıçta Faris ile Sultan Abdülhamid arasında herhangi bir anlaşmazlık ve düşmanlık yoktu. Ancak sonradan Selim Faris Londra’da muhalif olarak İstanbul’da bulunan *Müslüman VatanseverlerKomitesi* ile bir ilişki içerisinde olmuştur.²⁹¹

Hürriyet gazetesini muhalif bazı örgütlerin yazılarını da yayımlamıştır. Selim Faris’in gazetesinde bu örgütlerden bahsetmesi onlarla ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. *Islahatperverân-ı Osmaniyye ve Hürriyetperverân Fırkası* ile bağlantısı olduğu düşünülen Selim Faris, *Hürriyet* gazetesinde bu örgütlerin yazılarına yer vermiştir.²⁹² Gazete 59. sayısında, “Türkiye’de Hürriyetperverân Fırkası” adlı bir yazı

²⁸⁸ Hanioglu, *Jön Türklük*, s. 95’den aktardığına göre; Civanpir (Selim Faris), “Gazetemizin Esbab-ı Te’sisi,” *Hürriyet* 1, 1 Şubat 1894 (25 Receb 1311), s. 1.

²⁸⁹ Tufan Buzpınar *Osmanlı Meşrutiyet Fırkası* olarak Türkçe’ye tercüme edilebilecek olan bu örgütün Selim Faris’ten başka bir üyesinin olmadığını kuvvetle muhtemel olduğunu belirtmiştir. Bkz. Buzpınar, “Arap Milliyetçiliği,” s. 174.

²⁹⁰ *Hürriyet*, nr. 46, 15 Mart 1896 (30 Ramazan 1313).

²⁹¹ Karl Blind “Young Turkey” *Fornightly Review* 66 (1896): s. 836. (Bu makaleye ulaşmamda bana yardımcı olan Şükrü Hanioglu’na teşekkür ederim.)

²⁹² Hanioglu, *Jön Türklük*, s. 98-99.

yayınlamıştır. Faris, bu fırkanın Müslüman ahaliyi ıslahata teşvik etmek gayesiyle İstanbul duvarlarına birtakım yazılar astıklarını ve Abdülhamid'in hilafetinin tamamıyla meşru' olmadığını söylediklerini gazetede aktarmıştır. *Hürriyet*, yapılan bu eylemlerden sonra fırkada çalıştığı düşünülen yüz elli kadar gencin hükümet tarafından tutuklandığını ve haksız bir şekilde tevkif edildiklerini de bildirmiştir. Ayrıca gazete, yapılan bu haksızlığın karşısında yer aldığını da dile getirmiştir. Tutuklanan kişilerin kimlikleriyle ilgili gazetede bir bilgi yer almamıştır.²⁹³ *Hürriyet*, 64. sayısında ise "İslahatperveran-ı Osmaniyye Fırkasının Beyannamesi" başlıklı bir yazıya yer vererek bu örgütle de bir bağlantısı olduğunu ortaya koymuştur. İstanbul'da faaliyet gösterdiği düşünülen bu örgütün mensuplarının tevkif ve nefy edildiklerini bildirmiştir.²⁹⁴ Selim Faris, gazetesinde örgütün bildirisini yayınlarak Sultan Abdülhamid'in saltanatına muhalif olup meşrutiyet taraftarı olduğunu göstermiştir.

Selim Faris İstanbul'da kimliğini açıklamadığı bazı kişilerle de bağlantı içerisinde olmuştur. Gazetede yer alan haberlerin bazılarında "İstanbul'daki muhbirimizden aldığımız bilgiye göre", "askeriye içerisinde bulunan muhbirimizden aldığımız bilgiye göre" gibi ifadeler kullanılmıştır.²⁹⁵ Ancak *Hürriyet*'te bu kişilerin isimleri verilmemiştir. Gazetenin dağıtımı için de yine ismi verilmeyen kişilerden yardım talep edilmiştir. "*Hürriyet*'ten fazla nüshalar ahz eden zevâtın fazlalarını emniyetli dostlarına itâ ve tevzi' buyurmalarını ve İstanbul ve vilayete göndermelerini ve *Hürriyet*'i sokaklarda bulan zevatın dahi ba'del mutâla'a yırtmayıb yine sokağa atmalarını rica eyeriz."²⁹⁶ Bu şekilde gazetenin daha fazla kimse tarafından okunmasını sağlamak amaçlanmıştır.

Selim Faris *Hürriyet* gazetesini çıkardığı yıllarda kendisine yardım eden mesai arkadaşları vardır. Kimisi gazetenin çeviri işiyle ilgilenirken kimisi İstanbul'daki bağlantıları yapmıştır. Eski dostu Necib Hindiye *el-Cevâib* gazetesinde ve Mısır'daki *el-Kahire el-Hurre* gazetesinde olduğu gibi *Hürriyet* gazetesinde de Faris'in yanında yer

²⁹³ *Hürriyet*, nr. 59, 1 Ekim 1896(23 Rebiulahir 1314).

²⁹⁴ *Hürriyet*, nr. 64, 15 Aralık 1896 (10 Receb 1314).

²⁹⁵ *Hürriyet*, nr. 46, 15 Mart 1896 (30 Ramazan 1313); *Hürriyet*, nr. 53, 30 Haziran 1896 (19 Muharrem 1314); "İstanbul askeri muhbir-i mahsumumuzdan" diyerek bir mektup yayınlanır. *Hürriyet*, nr. 60, 17 Ekim 1896 (10 Cemaziyelevvel 1314).

²⁹⁶ *Hürriyet*, nr. 52, 15 Haziran 1896(4 Muharrem 1314).

almıştır.²⁹⁷ İstanbul’da yakalanıp sürgün edilen Acem İzzet de bu çevreye dahil olmuştur. *Hürriyet* gazetesinin yayın organı olduğu iddia edilen cemiyetin İstanbul sorumlusu olan İzzet Bey’in tutuklanmasına yanında çalışan kâtibin ihbarı neden olmuştur.²⁹⁸ Avukat İzzet Bey’in akıbeti ile ilgili bilgi İttihad ve Terakki gazetesi olan *Osmanlı*’dan gelmektedir. 15 Eylül 1899 tarihli gazetenin 44. sayısında “Avukat Acem İzzet Bey” başlıklı yazıda üç buçuk sene evvel tutuklanıp sonrasında da İstanbul’dan sürülen İzzet Bey’in vefat ettiği haberi verilmiştir. Kendisinin nefy sebebi ise *Hürriyet* gazetesinde yayınlanması için postaya bir layiha vermesi olmuştur.²⁹⁹ *Hürriyet* yapılanmasının İstanbul ayağındaki önemli bir kişi olan Acem İzzet Bey’in sürgün edilmesi Selim Faris’in buradaki faaliyetlerini olumsuz yönde etkilemiştir.³⁰⁰

Hürriyet gazetesi çevresinin bir diğer mensubu da Mısırlı Mustafa Zeki’dir. Mısırlı Zeki, Selim Faris’in *Hürriyet* gazetesi için Arapça yazdığı yazıları, Türkçeye tercüme etme işiyle ilgilenmiştir. *Hürriyet* gazetesi çevresinde olmasından dolayı Mısırlı Zeki elçilik tarafından takibe alınmıştır. Paris’te yaşadığı bilinse de hakkında tahkikat yapılmış ancak tam adresi tespit edilememiştir.³⁰¹ Yapılan soruşturmalarda Selim Faris’in başka bir şahsa Mısırlı Zeki’nin yerini söylediği öğrenilmiş, fakat Selim Faris’in “itimat edilecek karakterde bir kişi” olmadığı gerekçesiyle bu bilgiye

²⁹⁷ Necib Hindiye Mısır’dan Dersaadet’e döndükten sonra taşrada bir görev isterken şu ifadeleri kullanmıştır. “Bu abd-i kemineri Dersaadet’te ve Mısır’da *el-Cevâib* ve *el-Kahire* gazeteleri muharrirlerinden bulunmak hasebiyle saltanat-ı seniyyelerine ifây-ı hıdmet etmiş olduğum cerâid mecmualarına müracaat ve Gazi Muhtar Paşa kullarına istilâm-ı keyfiyet buyurulacağı takdirde tahakkuk edecektir.” BOA, Y.PRK.AZJ, 18/103, 19 Nisan 1891 (10 Ramazan 1308). Ayrıca Hindiye’nin 1899’dan sonraki faaliyetleri daha etkin olduğundan dolayı bu bölümün son kısmında gazeteci detaylıca anlatılmıştır.

²⁹⁸ Hanioğlu, *Jön Türklük*, s. 99. Katibinin Celaleddin olduğu belgelerde geçmektedir. Celaleddin Bey, devletin yıkılması için uğraşan *Hürriyet* taraftarlarını ihbar ettiğini, bunların sadece *Hürriyet* taraftarı olmayıp yönetimin de değişip hürriyet olması için uğraşan bir ekip olduğunu belirterek Ermeni çeteleri ile de iletişime geçtiklerini dile getirmiştir. BOA, BEO 713/ 53427, 9 Aralık 1895 (21 Cemaziyelahir 1313); BOA, BEO 715/53617, 16 Aralık 1895 (28 Cemaziyelahir 1313).

²⁹⁹ *Osmanlı*, nr. 44, 16 Eylül 1899 (10 Cemaziyel Evvel 1317), 3.

³⁰⁰ Şükrü Hanioğlu, arşiv belgelerine dayanarak İzzet Bey ile birlikte tutuklamaların daha sonra genişletildiği ve bu kimselerle ilişkisi olan yaklaşık elli kişinin de yakalanarak sürgüne gönderildiğini söylemektedir. Bkz. Hanioğlu, *Jön Türklük*, s. 99.

³⁰¹ BOA, Y.A.HUS, 326/69, 30 Nisan 1895 (05 Zilkade 1312); BOA, Y.A.HUS, 328 20, 16 Mayıs 1895 (21 Zilkade 1312).

güvenilmemiştir.³⁰² Şükrü Hanioglu'nun tespitlerine göre Mısırlı Zeki Osmanlı yönetiminin artan baskıları neticesinde yakalanmıştır.³⁰³

Gazete çalışanlarından bir diğer isim ise Kazım Bey'dir. Kazım Bey, İstanbul'dan Londra'ya giderek bir süre Selim Faris'in gazetesinde çalışmıştır. Padişahın kız kardeşi Seniha Sultan'ın kocası Mahmud Celaleddin Paşa'nın oğlu olan Kazım Bey'in yapılan tahkikatlar neticesinde padişaha muhalif birtakım faaliyetler içerisinde olduğundan şüphelenilmiştir. Kaldığı otel belirlendikten sonra otel müdürünün ifadesine başvurulmuştur.³⁰⁴ Kazım Bey, Selim Faris'in gazetesi *Hürriyet*'te belirli bir maaş karşılığında bir süre mürettiblik ve çeviri işiyle uğraşmıştır. Faris'i yakın takip eden hafife memurları, her gün yanına uğrayan 40 yaşlarında Türk görünümüne birinin elinde paketlerle dışarı çıkıp Londra'daki muhtelif postanelere bu paketleri bıraktığını tespit etmiştir. Postaneye götürdüğü bu evrakların *Hürriyet* gazetesi olduğu düşünülmüştür.³⁰⁵ Selim Faris'in görüştüğü bu kişinin ise Kazım Bey olduğu tespit edilmiştir. Osmanlı'nın İngiltere elçiliği Kazım Bey'e ulaşarak ona *Hürriyet*'i bırakması teklifinde bulunmuştur. Elçilik yetkilileri kendisinin Londra'daki borçlarının ödeneceğini ve yurda dönmesi için gerekli olan harcırahın verileceğini söylemiştir. Kazım Bey bu teklifi kabul etmiş ve yaklaşık iki yıl boyunca çalıştığı *Hürriyet* gazetesinden ayrılmıştır.³⁰⁶ Sultana yazdığı bir mektubunda bu işi zaten parasız kalıp mecburen yaptığını söylemiştir.³⁰⁷ Kazım Bey'e Osmanlı hükümeti tarafından aylık bir maaş bağlanmıştır. 1897 yılında ise Kazım Bey, Mısır'a gitmek üzere Londra'dan ayrılmıştır.³⁰⁸ Selim Faris, Mısırlı Zeki'nin, Acem İzzet'in ve Kazım Bey'in işten ayrılmasıyla çalışanlarının çoğunu kaybetmiştir. Gazetede çalışan bir diğer kişi olan Halil Halid de Faris'le çalışmayı bırakmıştır.

³⁰² BOA, Y.A.HUS, 328/57, 20 Mayıs 1895 (25 Zilkade 1312).

³⁰³ Hanioglu, *Jön Türklük*, s. 99.

³⁰⁴ Watson Oteli'nin sahibi yapılan tahkikatta Kazım Bey'in kendisini de kandırdığını ve otel borçlarını ödemediğini söylemiştir. BOA, HR.SFR (3), 442/7, 26 Nisan 1895 (1 Zilkade 1312).

³⁰⁵ BOA, Y.A.HUS, 331/96, 08 Temmuz 1895 (15 Muharrem 1313); BOA, Y.MTV, 125/13, 24 Temmuz 1895 (01 Safer 1313).

³⁰⁶ BOA, HR.SFR(3), 459/5, 09 Şubat 1896 (15 Şaban 1313); BOA, Y.A.HUS, 337/103, 13 Ekim 1895 (23 Rebiulahir 1313).

³⁰⁷ BOA, HR.SFR(3), 459/5, 09 Şubat 1896 (15 Şaban 1313).

³⁰⁸ BOA, Y.MTV, 154/24, 06 Nisan 1897 (04 Zilkade 1314).

Osmanlı son devir ilim adamların biri olan Halil Halid, Sultan Abdülhamid döneminde ailesine tahsis edilen toprakların ellerinden alınmasıyla zor duruma düşmüştür. Bundan dolayı İstanbul'da sürdürdüğü yaşantısına İngiltere'de devam etmiştir. *The Times* gazetesinde çalışan bir İngiliz muhabirin aracılığı ile 1894 yılında Londra'ya kaçmıştır. Halil Halid, evvela İngilizce öğrenmiş ve bazı İngiliz gazetelerinde yazılar yazmıştır.³⁰⁹ Öğrenimini sürdürürken bir yandan da Selim Faris'in *Hürriyet* gazetesinde çalışmaya başlamıştır. Halil Halid, gazetede işini "Hürriyet gazetesiyile münasebetim, yalnız başlıca makâlat ve bendleri mümkün olduğu kadar Türkçeye benzetmek, yani tashih-i şive etmek ve gazetelerden kesilen parçaları tercüme etmektir" şeklinde özetlemiştir.³¹⁰

Şerif Mardin, Halil Halid'in Abdülhamid'in bir ajanı olduğunu söylemektedir. Ancak elde bu iddia ile ilgili yeterli delil bulunmamaktadır.³¹¹ Halil Halid'e Kazım Bey ile birlikte bu görevi terk etmesi koşuluyla belirli para ve rütbelere teklif edilmiştir. Halid, bu teklifi kabul etmiş ve bir daha saray aleyhinde bulunmayacağına dair söz vermiştir.³¹² Halil Halid, 1897 yılında Londra Şehbender Vekilliğine getirilmiştir.³¹³

4.4.3. *Hürriyet* Gazetesi'ne Karşı Osmanlı Devleti'nin Tutumu

Dönemin Paris sefiri olan Münir Bey, Jön Türklerin çıkardıkları gazeteleri yakından takip etmiş, her türlü yayını saraya bildirmiştir. Sefirliği sırasında zararlı gördüğü yayınların basılmasını ve dağıtılmasını önlemeye çalışmıştır.³¹⁴ Her daim muhalifleri

³⁰⁹ Mustafa Uzun, "Halil Halid Bey," *DİA*, XV, s. 313-314.

³¹⁰ Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele* (İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1959), s. 220.

³¹¹ Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s. 37, Şerif Mardin bu kanaate Asaf Tugay'ın yayınladığı bir jurnalden yola çıkarak ulaşmıştır. Bkz. Asaf Tugay, *İbret: Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler* (İstanbul: y.y, 1961), s. 26.

³¹² BOA, HR.SFR (3), 468/7, 31 Mart 1897 (27 Şevval 1314).

³¹³ BOA, HR.SFR (3), 470/49, 27 Haziran 1897 (26 Muharrem 1315); BOA, HR.SFR (3), 482/30, 21 Kasım 1899 (17 Receb 1317).

³¹⁴ Osman Nuri, *Abdülhamid ve Devr-i Saltanatı; Hayat-ı Hususiye ve Siyasiye* (İstanbul: Kütübhan-e İslam ve Askerî, 1327), s. 585-586.

yakından takip etmiş, ne tür faaliyetlerde olduklarını rapor ederek sultana bildirmiştir.³¹⁵ Ayrıca Jön Türklerle görüşmeler yaparak memlekete döneceklere memuriyet, tahsile devam edeceklerine maaş vadetmiş, muhalefette inat ve ısrar gösterenlere ise Osmanlı vatandaşlığından ihraç tehdidinde bulunmuştur.³¹⁶

Bu dönemde Abdülhamid'in Jön Türk yayınlarını durdurma politikasının Selim Faris üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Faris'in gazetesinin kapatılması için Osmanlı Devleti yoğun çalışmalar içerisine girmiştir. Osmanlı hükümeti tarafından gazetenin basımını yapacak olan matbaacıyla anlaşma, hurufat satışını yasaklama, Halil Halid gibi Faris'le çalışan kişileri ayrılmaya ikna etme çabaları ve *Hürriyet*'in yurda girişini engelleme gibi pek çok yol denenmiştir.

Hürriyet gazetesi yayınlanmaya başladığı andan itibaren yakın takibe alınmıştır. İlk yapılan tahkikatta gazetenin Faris hesabına İngiltere'de bir yerde basıldığı anlaşılmış, ancak hangi şehir olduğu tam olarak tespit edilememiştir.³¹⁷ Osmanlı hükümet yetkilileri İngiltere'deki elçilik vasıtasıyla gazetenin yayınının durdurulmasına çalışmıştır. Gazeteyi basabilecek olan matbaalarla görüşme yapan elçilik, para karşılığında onları bu işten vazgeçirmiştir.³¹⁸ Bir başka önlem olarak da hurufatta kısıtlamalara gidilmiştir. Selim Faris Londra'da iken Osmanlı topraklarından hurufat satın alamamıştır. Hatta hurufat satışının Osmanlı hükümetince yasaklanmasıyla ilgili bir haber *Hürriyet*'te yer almıştır. *Hürriyet*, Beyrut'tan Arapça harfler sipariş ettiğinden, Dersaadet'ten Türkçe harf almanın ise izne tabi ve yasak olduğundan, bu yüzden de pek çok hurufatçının işyerlerini kapatmak zorunda kaldıklarından bahsetmiştir.³¹⁹ *Hürriyet*'in yayın faaliyetlerinin durdurulması için başvuru olan bir başka yöntem ise

³¹⁵ Doğan Gürpınar, *Ottoman Imperial Diplomacy a Political, Social and Cultural History* (London: I.B.Tauris, 2014), s. 153.

³¹⁶ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler* (İstanbul: Tan Matbaası, 1945), s. 53-54.

³¹⁷ BOA, Y.A.HUS. 292/14, 12 Mart 1894 (05 Ramazan 1311).

³¹⁸ Sefaret iki matbaa ile anlaşıp bu matbaaların Selim Faris'in eserini basmalarını engellemiştir. BOA, Y.A.HUS, 296/60, 10 Mart 1894 (05 Zilkade 1311); Matbaacılarla görüşmeler devam eder. BOA, BEO 406/30382, 21 Mayıs 1894 (16 Zilkade 1311); BOA, HR.SYS, 1829/18, 22 Mayıs 1894 (17 Zilkade 1311); BOA, Y.A.HUS. 294/32, 18 Nisan 1894 (12 Şevval 1311); Selim Faris'in *Hürriyet*'i çıkarmaya çalıştığı, matbaacıların bertaraf edilmesine rağmen bu işi devam ettirebileceği beyanıyla Dersaadet'teki İngiliz postahanesinin dağıtımını yapmayacağını söz vermesi ve İngiltere'ye bu konuda gösterdikleri nazik hassasiyetten dolayı teşekkür edilmesi. BOA, İ.HUS, 24/54, 20 Mayıs 1894 (15 Zilkade 1311).

³¹⁹ *Hürriyet*, nr. 18, 29 Haziran 1895 (6 Muharrem 1313).

bürokratik olmuş, Osmanlı elçilik yetkilileri İngiliz yetkililerle görüşüp gazetenin kapatılmasını istemişlerdir. Ancak İngiltere’de bulunan matbuat serbestliği yüzünden gazetenin kapatılması mümkün olmamıştır.³²⁰

Hürriyet’in basımının önüne geçemeyen Osmanlı hükümeti, gazetenin ülke topraklarına girmemesi için önlemler almıştır.³²¹ Ancak yurdun farklı yerlerinde *Hürriyet* gazetesinin nüshaları bulunmuştur. Bu yerlerden biri de Adana vilayeti olmuş, burada ele geçirilen sayılar Dersaadet’e gönderilmiştir.³²² *Hürriyet*, bilhassa kontrolü yapılamayan yabancı postaneler vasıtasıyla ülkeye giriş yaptığı için dağıtımının önüne geçilememiştir. Gazeteyi, Selim’i destekleyen Abdülhamid karşıtı yüksek rütbeli memurlar alıp okumuşlardır.³²³ Selim Faris gazetesinin sayılarından fazlaca alıp askeri ve mülki yüksek rütbeli memurlara dağıtan zatlara da teşekkürlerini sunmuştur.³²⁴

Bu gazetenin postanelerce kabul ve tevzi’ edilmemesi için Osmanlı hükümeti yoğun bir diplomasi trafiği başlatmıştır. İngiltere ile görüşmeler yapılmış, İstanbul’daki İngiltere sefiri bile devreye sokulmuştur. Hatta bizzat sefir gidip bu hususta İngiliz postanesiyle görüşmüştür.³²⁵ Ancak yabancı postaneler Osmanlı Devleti’nin Avrupalı Devletlere tanıdığı olduğu kapitülasyonlardan yararlanarak İstanbul başta olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde açılmışlardır. Osmanlı devlet görevlileri postaneye giren ve çıkan kişileri, postaneye gönderilen ve postaneden gönderilen evrakları denetleme

³²⁰ *Hürriyet*, nr. 7, 6 Mart 1895 (9 Ramazan 1312). Osmanlı’nın İngiltere elçisi Rüstem Paşa Babiâli ile sürekli yazışarak *Hürriyet* gazetesi hakkında bilgi vermiştir. Gazetenin çıkış tarihi ve Civanpir takma adıyla basıldığı gibi bilgileri aktarmıştır. İslam Araştırmaları Merkezi’nde bulunan Ziyad Ebuzziya Evrakı’nda Rüstem Paşa ile Babiâli arasında 7 Mart- 5 Mayıs 1894 tarihlerinde yazışmalar gerçekleşmiş olduğu görülmektedir. Bu evrakın içerisinde Madrid Sefareti’nden gelen bir telgraf da bulunmaktadır. Sefaret, *Hürriyet* gazetesinin bir nüshasının kendilerine ulaştığını Babiâli’ye haber vermektedir. Bkz. ZE, 41/983.

³²¹ *Hürriyet* gazetesinin “men’-i idhali” hususunda çokça belge bulunmaktadır. BOA, BEO 359/26914, 14 Nisan (08 Şevval 1311); BOA, BEO, 578/43323, 25 Nisan 1895 (29 Şevval 1312); BOA, BEO 586/43883, 14 Mart 1895 (17 Ramazan 1312); BOA, BEO, 698/52307, 29 Ekim 1895 (10 Cemaziyelevvel 1313); BOA, DH.MKT. 213/49, 4 Mayıs 1894 (28 Şevval 1311); BOA, HR.SYS. 1829/9, 10 Mart 1894 (3 Ramazan 1311); BOA, İ.HUS, 43/36, 29 Ekim 1895 (10 Cemaziyelevvel 1313); BOA, MF.MKT. 293/4, 14 Kasım 1895 (26 Cemaziyelevvel 1313); DH.MDK, 30/122, 11 Kasım 1896 (5 Cemaziyelahir 1314).

³²² BOA, MF.VRK, 14/8, 21 Nisan 1894 (15 Şevval 1311).

³²³ Hanioglu, “The Young Turks,” s. 32-33.

³²⁴ *Hürriyet*, nr. 53, 30 Haziran 1896 (19 Muharrem 1314), 1.

³²⁵ BOA, Y.A.HUS, 294/32, 18 Nisan 1894 (12 Şevval 1311).

hakkına sahip değildir.³²⁶ *Hürriyet* gazetesi de bu durumdan yararlanarak dağıtılmaya devam etmiştir. Gazetenin İstanbul'a girmesinin bir başka yolu daha vardır. Bu da *Hürriyet*'in yasaklı olmayan gazetelerin içerisine sarılarak ülkeye sokulmasıdır. Bu gazetelerden biri *The Times*'tır, *Hürriyet* gazetesinin *The Times* gazetesinin içerisine sarılarak Osmanlı topraklarına giriş yaptığı anlaşılınca, bu gazetenin de ülkeye girişi yasaklanmıştır.³²⁷

Hürriyet gazetesi Osmanlı toprakları haricinde dünyanın farklı yerlerine de İngiliz postanesiyle gönderilmiştir. Osmanlı'nın buralarda bulunan elçilikleri vasıtasıyla gazetenin nerelere kadar ulaştığı görülmektedir. Madrid'den Tiflis'e, Cezayir'den Marsilya'ya kadar muhtelif pek çok bölgede *Hürriyet* gazetesinin nüshalarına rastlanmıştır. Buralarda bulunan Osmanlı yetkililerinin eline geçen nüshalar Osmanlı Hariciye Nazırlığı'na gönderilmiştir.³²⁸ Osmanlı hükümetinin gerek gazetenin çalışanları üzerinde uyguladığı yoğun baskı gerekse dışarıdan dağıtılmaması için uyguladığı faaliyetler nedeniyle Selim Faris, *Hürriyet* gazetesini basmayı sürdürmeyeceğini anlayarak anlaşma yoluna gitmiş ve 1897 yılında *Hürriyet* gazetesinin yayın faaliyetlerini sonlandırmıştır.³²⁹

Bu gazetenin yanında bu dönem henüz sadece dört sayısı yayınlanan *Hamidiye* gazetesinin de faaliyetlerini durdurmuştur.³³⁰ Kaynaklarda Faris'in *Hamidiye* gazetesinden nadiren bahsedilmektedir. Nitekim elde mevcut bir nüshası da bulunmamaktadır. Ancak hem bazı Jön Türk neşriyatı listelerinde adı geçmekte hem de

³²⁶ Yavuz Selim Karakışla, "Ecnebi Postahanelerinden Gelen Evrâk-ı Muzırâ (1899)," *Toplumsal Tarih* 94 (2001): s. 48.

³²⁷ Hanioglu, *The Young Turks*, s. 42; BOA, BEO, 775/58054, 5 Mayıs 1896 (22 Zilkade 1313); *TheTimes*'ın ülkeye sokulmaması için bir irade yayınlanması ve bu iradeye nazaran gerekli işlemlerin yapılması için Babiâli'nin Matbuat dairesine bildirmesi hakkında Bkz. BOA, DH.MDK, 28/82, 10 Mayıs 1896 (27 Zilkade 1313).

³²⁸ Madrid Sefareti'ne gelen *Hürriyet* nüshasının takdimi, BOA, BEO, 381/28573, 5 Nisan 1894 (29 Ramazan 1311); Y.A.HUS, 292/161, 5 Nisan 1894 (29 Ramazan 1311). Cezair-i Bahr-i Sefid Valiliğine *Hürriyet*'in gönderilmesi, BOA, DH.SFR, 164/96, 9 Mart 1894 (2 Ramazan 1311), Tiflis Baş Şeherbenderliği'ne gönderilen gazetenin takdimi, BOA, Y.A.HUS, 294/50, 21 Nisan 1894 (15 Şevval 1311); Y.A.HUS, 323/82, 27 Mart 1895 (09 Şevval 1312).

³²⁹ Hanioglu, *The Young Turks*, s. 43.

³³⁰ Arşivde *Hamidiye* risalesi ile ilgili yer alan bir kayıтта, Londra sefirinin Selim Faris ile görüştükten sonra onu "Hamidiye" isimli risaleyi basıp neşretmemeye ikna ettiği bilgisi yer almaktadır. BOA, Y.PRK.EŞA, 27/86, 30 Temmuz 1897 (08 Rebiulevvel 1315).

İngiltere'deki Türk gazeteciliğini yazan Cavit Orhan Tütengil tarafından bu yayından bahsedilmektedir. 1 Haziran 1896 tarihli *Hürriyet* gazetesindeki ilanda *Hamidiye* gazetesinin reklamı yapılmış ve bir mizah yayını olduğu belirtilmiştir. Muharriri ve naşiri yine Civanpir olarak gözükmektedir. Bu gazetenin ilk sayısı beş bin olarak bastırılmış, ancak hiçbir nüshası bulunamadığı için içeriği hakkında bilgi kaynaklarda yer almamıştır.³³¹

Osmanlı hükümeti, Selim Faris'e her iki yayının faaliyetlerini durdurması karşılığında 1897 yılında Beyrut su yolu imtiyazını kırk yıl müddetle vermiştir. Yabancı yetkilileri bile şaşırtan bir teklifle gazetesini kapatan Faris'in, su imtiyazını bu işi uzun yıllardır yapan İngiliz *The Beyrouth Waterworks Company Limited* şirketinin işletmesine bırakmıştır.³³² Nitekim Osmanlı hükümeti, Beyrut'un suyunu temin eden bu kumpanya ile Selim'in anlaşması için kendisine altı ay mühlet vermiş, bu süre zarfında şartlarda anlaşılıp bir sonuca varılması beklenmiştir.³³³ Faris bir mektubunda bu hususla ilgili şunları söylemiştir:

Malum-ı şahâneleridir ki bu su imtiyazı bir İngiliz kumpanyası elinde olup imtiyazı müddetlerinin hitamına daha on üç sene vardır ve imtiyazın tevdiden temdîdini zaten mezkûr şirket istid'a etmiş ve nafi'â nezâreti celîlesinden ve meclis-i vükelâca zımmi kabul olunmuştur. Binâen-aleyh müşkilât ve i'tirâzât-ı cedîdeye meydan verilmemek için İngiliz kumpanyasının arz ettiği şurût ve teklifâtı vekilim dahi aynen ve tamamen kabul edecektir. Mamâfih teveccühât-ı mülûkâneleri hak-ı nâcizânemde bir devam olmazsa envâ'-ı müşkilâtın hudûs edeceği tabî'dir. Benâberin mu'âmele-i resmiyenin bir an evvel bitmesi ve devâirede sürünüb kalmaması için icâb edenlere emr ü fermân buyrulmasını istirhâm ederim.

Selim Faris su imtiyazını elde ettikten sonra II. Abdülhamid'e ithafen bir mektup kaleme alarak sultana karşı şükranlarını dile getirmiştir. Mektupta, sultandan gelen

³³¹ Tütengil, *Türk Gazeteciliği*, s. 83-84.

³³² V. Necla Geyikdağı, *Foreign Investment in the Ottoman Empire: International Trade and Relations 1854-1914* (London: I.B. Tauris Publishers, 2011), s. 113.

³³³ BOA, HR.SFR (3), 722/26, 30 Nisan 1898 (8 Zilhicce 1315); BOA, İ.TNF, 7/19, 18 Mayıs 1898 (26 Zilhicce 1315).

Beyrut su yolu imtiyazının eline ulaştığını, bu on yıl içerisinde büyük sıkıntılar çektiğini, lazım gelen muamelatı gerçekleştirmek için Paris'e gittiğini ve efendisinin hizmetinde her zaman çalışacağını söylemiştir. Mektup aşağıdaki gibidir:

Padişahım;

Abd-i memlûkları hakkında lütfen ve telgrafen ibrâz buyrulan teveccühât-ı hilafet-penâhileri bu kere sefir Kostaki Paşa kulları vasıtasıyla acizlerine tebşîr buyruldu. Bendelerine ihsân buyrulan Beyrut su imtiyâzı temdîdi teveccühât-ı şâhânelerine hakk-ı nacizânemde teceddüdüne delil kat'î olduğundan ne derece mesrûr ve minnetdâr olduğumu tamamen arz ve ta'rifden âcizim. Yalnız şu kadarını arza cür'et ederim ki on seneden beri çektiğim mihnet ve meşakkatleri unutturmuştur. İrade-i mülûkânelerine tevfikten imtiyâz-ı mezkûr hakkında lâzım gelen mu'âmelâtın icrâsı için Paris'e gidiyorum. Efendimizin âtîfet-i şâhânelerinden hâsıl olan memnûniyet ve teşekkürât-ı bendegânemi âsâr-ı fi'liyye ile isbât etmek farîza-i zimmet ve muktezây-ı ubûdiyyetimdir. Binâenaleyh şu kadar arz edebilirim ki, mâzîyi ta'mîr ve taslîh için efendimize kemâl sadâkatle ve tekâmül kuvvetimle ifâ-yı hüsn-i hıdmete çalışacağım ve min gayri haddin hâiz olduğum iktidâr-ı kalemiyyem ve siyâsiyyem ve âlem-i matbû'âtta kesb ettiğim nüfûzum dilhâh-ı seniyyelerine tevfikten isti'mâl olunacaktır ve o zaman siyasî mühim hıdmetlerim zât-ı hazret-i mülûkânelerini iknâ' edecektir ki abd-ı mümlûkları sâir bendegân-ı şâhâneleriyle kıyâs kabul etmez derecede sâdık ve muktedir bir kulunuzdur ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir.³³⁴

Osmanlı hükümeti, Selim Faris'ten *Hürriyet* gazetesini neşrederken kullandığı hurufatı teslim etmesini istemiştir. Bunun üzerine verdiği sözü tutmasının en bariz göstergesi olarak elindeki malzemeyi yetkililere teslim etmiştir. Bundan sonra "ifâ-yı hüsn-i hıdmet"e çalışmaktan başka hiçbir şey ile uğraşmayacağını da söylemiştir.³³⁵ 1897 senesinden sonra Selim Faris'in aktif olarak muhalif faaliyetler içerisinde olduğu görülmemektedir.

³³⁴ BOA, Y.PRK.EŞA, 27/99, 19 Ağustos 1897 (20 Rebiulevvel 1315).

³³⁵ BOA, Y.PRK.EŞA, 27/101, 21 Ağustos 1897 (22 Rebiulevvel 1315); BOA, Y.PRK.EŞA, 28/8; 19 Ağustos 1897 (20 Rebiulahir 1315).

4.5. Londra'daki Son Dönem Faaliyetleri

Selim Faris'in, 1897 yılından sonra Osmanlı'nın Londra elçiliğince takibine devam edilmiş, zaman zaman muhalif faaliyetlere devam ettiği ile ilgili şüpheler oluşmuş ve bu yüzden elçiliğe çağrılarak ifadesine başvurulmuştur. Ancak Faris'e açık bir suçlamada bulunulmamıştır. Her fırsatta Devlet-i Aliyye'ye ve Sultan Abdülhamid'e bağlılığının devam ettiğini söyleyen Faris, bu dönemde muhalif faaliyetler içerisinde aktif olarak bulunmamıştır. Ancak Necib Hindiy'e'nin çıkardığı *Hilafet* gazetesine bir destek verdiği için şüphelenilmiştir.

4.5.1. Selim Faris'in Necib Hindiy'e ve *Hilafet* Gazetesiyle Bağlantısı

Sultan Abdülhamid, yeniden Selim Faris'i 1898 senesinde İstanbul'a gelmesi için davet etmiştir. Selim, bu davet karşısında önce bir müddet düşünse de sonrasında bu teklifi geri çevirmiştir.³³⁶ İstanbul'a gidememe nedeni olarak İtalya'ya gönderdiği ailesinin ağır hasta olarak Londra'ya dönmesini göstermiştir. Onları yalnız bırakamayacağından dolayı gelişini ertelediğini söylemiştir. Ayrıca kendisinin de sağlık durumunun iyi olmadığını ve hava değişimi için Fransa'ya gitmeye mecbur olduğunu söyleyerek Dersaadet'e gelemeyeceğini dile getirmiştir.³³⁷ Nitekim Selim Faris'in Londra yıllarında İstanbul'a sadece babasının vefatı dolayısıyla gittiği bilinmektedir.³³⁸

Selim Faris'in, 1898 yılında İstanbul'da el-Cevâib matbaasındaki muhtelif levhaları talep etmesi, gazeteyi yeniden Avrupa'da çıkaracağı şeklinde yorumlanmıştır. Ancak Selim, bu iddiaları yalanlayarak hakkında iftira atanlar olduğunu söylemiştir. Gazete çıkarmak ve muhalif faaliyetler içerisinde olmak gibi bir niyeti olmadığını her

³³⁶ BOA, HR.SFR (3),722/36,1 Ekim 1898 (15 Cemaziyelevvel 1316).

³³⁷ BOA, HR.SFR (3), 722/31, 16 Mayıs 1898 (24 Zilhicce 1315).

³³⁸ *South Wales Daily News*, 24 Şubat Cumartesi 1887.

fırsatta Osmanlı'nın Londra elçiliğine giderek bildirmiştir.³³⁹ Osmanlı hükümeti de Faris'in bu açıklamalarını olumlu karşılamıştır. Nitekim Beyrut su yolu imtiyazı bu süreçte devam etmiştir.³⁴⁰

Hürriyet gazetesinin kapatılmasından sonra yaklaşık iki sene İngiltere'de Türkçe bir gazete yayınlanmamıştır. 5 Kasım 1899'da Türk ve Arap Vatanperver Cemiyeti'nin bir organı olarak *Hilafet* adında bir gazete çıkarılmıştır.³⁴¹ On beş günde bir defa yayınlanacak olan bu gazete Arapça ve Türkçe olarak yayınlarını sürdürmüştür. Gazete, dil olarak Sultan Abdülhamid'e karşı *Hürriyet*'ten daha sert bir siyaset takip etmiştir.³⁴² *Hilafet*, Sultan Abdülhamid'in tahta çıktığı günü kara gün olarak ilan etmiştir.³⁴³ Gazetenin sütunlarında muharririn kimliği ile ilgili herhangi bir isme rastlanmamaktadır.³⁴⁴ Yapılan tahkikatta gazeteyi Necib Hindiye'nin çıkardığı iddia edilmiştir. Selim Faris'in ise *Hilafet* gazetesini çıkarmada destek verdiği düşünülmüştür. Dönemin Abdülhamid karşıtı aydınlarından Ahmet Bedevi Kuran bu kanaatte olmuş, kendisini Jön Türk gibi gösteren Selim Faris'in Londra'da *Hilafet* gazetesini çıkardığını dile getirmiştir.³⁴⁵ Nitekim Jön Türklerin yönetici kesimi de bu kanaatte olmuşlardır. Arap ayrılıkçı bir izlenim veren *Hilafet* gazetesinin çıkmasında rolü olduğunu düşündükleri Selim Faris'i eleştirmişlerdir.³⁴⁶

Selim Faris'in *el-Cevâib* gazetesinden itibaren yanında olup daha sonra *Hilafet* gazetesini çıkaran Necib Hindiye, Osmanlı vatandaşı Suriyeli Katolik bir Keldani'dir.

³³⁹ Selim Faris'in tekrar gazete neşredebileceği haberleri üzerine tahkikat yapılması emri; BOA, HR.SFR (3), 722/33, 11 Ağustos 1898 (23 Rebiulevvel 1316). Selim Faris'in yeniden gazete çıkaracağına dair olan haberleri yalanlaması; BOA, HR.SFR(3), 722/35, 21 Eylül 1898 (5 Cemaziyelevvel 1316); İki hafta evvel Londra'dan Paris'e gitmesiyle hakkında olumsuz haberlerin yayılması, ancak bunların hepsinin iftira olup padişaha bağlılığının devam ettiğini söylediği mektubu; BOA, Y.PRK.EŞA, 31/8, 24 Ağustos 1898 (06 Rebiulahir 1316).

³⁴⁰ BOA, HR.SFR (3), 478/15, 3 Mart 1899 (20 Şevval 1316).

³⁴¹ Tütengil, *Türk Gazeteciliği*, s. 84.

³⁴² *Hilafet*, nr. 1, 5 Kasım 1899 (1 Receb 1317).

³⁴³ *Hilafet*, nr. 28, 31 Ağustos 1900 (6 Cemaziyelevvel 1318).

³⁴⁴ Hakkı Tarık Us ve Atatürk Kitaplığı'nda 15 Nisan 1903 tarihli 89. sayı gazetenin son sayısı olarak görülmekle birlikte, Tütengil, 20 Ağustos 1903 tarihli 92. sayısını da gördüğünü söylemektedir. Bkz. Tütengil, *Türk Gazeteciliği*, s. 84-85.

³⁴⁵ Kuran, *İnkılap Hareketleri*, s. 162-163.

³⁴⁶ Hanioğlu, *The Young Turks*, s. 44.

Uzun yıllar İstanbul'un Ortaköy semtinde oturmuş olan Hindiye, Beyoğlu'nda Sakız Ağacı'ndaki Halebli kilisesine mensub olmuştur.³⁴⁷ İstanbul'da ve Kahire'de bulunan kardeşlerinden dolayı bu şehirlerle bağına hiçbir zaman koparmamıştır.³⁴⁸ Hindiye, Kahire'deki gazetenin editörlüğünü yaptıktan sonra bir müddet kalmak için İstanbul'a gelmiş ve bu süre zarfında taşrada bir münasip görev almak için mülazemet beklemiştir. Beklediği süre zarfında da bir hayli sıkıntı çekmiştir.³⁴⁹ Ardından Hindiye'nin Avrupa'ya geçerek Abdülhamid'e muhalif olduğu görülmektedir.

Necib Hindiye, muhalif faaliyetler içerisinde olduğu için Osmanlı hükümeti tarafından yargılanmış ve vatana ihanetten idam cezasına çarptırılmıştır.³⁵⁰ Ancak Hindiye Osmanlı ülkesinde bulunmadığı için bu ceza gerçekleşmemiştir. Yargılandığı dava neticesinde anarşist olduğuna hükmedilen Hindiye'nin mallarına el konulmuştur. 1900'lü yıllarda Sayda kasabasında iki erkek kardeşi ile sahip olduğu bin beş yüz liralık kıymeti olan arsası "erbab-ı fesad"dan addolunmasıyla müsadere edilmiştir.³⁵¹ Devlet tarafından anarşist ve hain olarak görülen Necib Hindiye'nin bu şekilde itham edilmesine en büyük sebep yayınladığı *Hilafet* gazetesi olmuştur.

Hilafet gazetesi Osmanlı hükümeti tarafından yakın takibe alınmış, zararlı bir neşriyat olduğuna hükmedilerek ülkeye girişi yasaklanan yayınlardan bir tanesi olmuştur. Hakkında çokça "Memalik-i Şahane'ye men'-i idhali" hususunda irade ve hüküm bulunan gazetenin nerede ve kimler tarafından basıldığı da araştırılmıştır.³⁵² Yapılan araştırmalar neticesinde gazeteyi çıkaranın Necib Hindiye ve kendisine yardım

³⁴⁷ Belgede, Necib Hindiye'nin uzun yıllar mensubu olduğu Halebli kilisesindeki rahipten hakkında bilgi alınabileceği yer almaktadır. BOA, HR.SFR (3), 500/8, 4 Ağustos 1900 (7 Rebiulahir 1318); BOA, HR.SYS, 1763/11, 9 Eylül 1900 (14 Cemaziyelevvel 1318).

³⁴⁸ BOA, HR.SYS, 1763/11, 9 Eylül 1900 (14 Cemaziyelevvel 1318).

³⁴⁹ BOA, Y.PRK.AZJ, 18/103, 20 Ramazan 1308 (29 Nisan 1891).

³⁵⁰ Necib Hindiye'nin 3 Şevval 1318 (24 Kasım 1900) tarihinde idama mahkûm edilmiş olduğundan dolayı mallarına el konulmuştur. BOA, DH.TMIK.S, 33/7, 9 Şubat 1901 (19 Şevval 1318).

³⁵¹ BOA, DH.TMIK.S, 33/7, 9 Şubat 1901 (19 Şevval 1318).

³⁵² BOA, BEO, 1387/103996, 18 Ekim 1899 (12 Cemaziyelahir 1317); BOA, DH.MKT, 2257/26, 6 Ekim 1899 (9 Cemaziyelahir 1317); BOA, DH.MKT, 2258/82, 19 Ekim 1899 (13 Cemaziyelahir 1317); BOA, DH.MKT, 2265/138, 5 Kasım 1899 (1 Receb 1317); BOA, BEO, 1875/140582, 22 Haziran 1902 (15 Rebiulevvel 1320); BOA, DH.MKT, 516/69, 3 Haziran 1902 (25 Safer 1320); BOA, İ.HUS, 97/36, 2 Haziran 1902 (24 Safer 1320).

edenin ise Mısır'da matbaa sahibi olan kardeşleri olduğu iddia edilmiştir.³⁵³ *Hilafet*'in önce Londra'da çıkartılıp dağıtıldığı düşünülmüş, fakat 1901 yılında yapılan tahkikatta yayının İngiliz matbaasında basılmadığı anlaşılmıştır.³⁵⁴ Mısır'da basılıp Londra'da dağıtılması için Necib Hindiye'ye gönderildiği anlaşılan *Hilafet* gazetesinin Kahire'den çıkışı engellenmeye çalışılmıştır. Ancak matbaa basım işlerinde Mısır'da böyle bir yaptırım uygulanamayacağı anlaşıldıktan sonra Hindiye'yi Londra'da mahkemeye verme fikri ortaya çıkmıştır. Fakat bu uğraşlardan da bir sonuç alınamamıştır.³⁵⁵ *Hilafet*'in Londra'dan yayılmaması için de faaliyetlere girişilmiş, Osmanlı hükümeti İngiliz dış işlerine bu konuda müracaatta bulunmuştur.³⁵⁶

Londra sefiri Andropulos Paşa *Hilafet* gazetesinin yayınlanmasında Selim Faris'in dahil olduğu şayiasının, gazetenin Londra'da dağıtımını yapan Necib Hindiye'nin vaktiyle Faris'in gazetesi *Hürriyet*'te yazı yazmasından kaynaklandığını iddia etmiştir. Ayrıca gazetenin zaten Kahire'de basıldığını, Selim'in iki buçuk aydan beri de İngiltere'de bulunmadığını, buradan giderken sefarete gelip padişaha bağlılığını bildirdiğini belirtmiştir.³⁵⁷ Osmanlı devlet yetkilileri Selim Faris ile *Hilafet* gazetesi arasında bir bağlantı olduğundan kuşkulunmuş olsalar da Faris Abdülhamid'e bağlılığını henüz belirttiği için böyle bir şey yapacağına da ihtimal vermemişlerdir. Ancak Faris'in yıllardır birlikte çalıştığı Hindiye'ye maddi olarak bir yardımda bulunma ihtimali yüksektir. Kendisinin arka planda kalarak muhalif faaliyetleri desteklemeye devam etmiş olması ihtimal dahilindedir.

³⁵³ BOA, Y.PRK.MK, 9/43, 27 Kasım 1899 (23 Receb 1317); BOA, Y.PRK.EŞA, 37/65, 11 Mart 1901 (20 Zilkade 1318); BOA, Y.A.HUS, 432/6, 8 Temmuz 1902 (1 Rebiulahir 1320).

³⁵⁴ BOA, Y.PRK.EŞA, 37/65, 11 Mart 1901 (20 Zilkade 1318); BOA, Y.MTV, 231/111, 25 Haziran 1902 (18 Rebielevvel 1320).

³⁵⁵ Gazetenin basımı Londra'da yapılmadığı için İngiltere'de Necib Hindiye'yi mahkemeye vermenin mümkün olmadığı söylenmektedir. BOA, BEO, 1858/139287, 12 Haziran 1902 (5 Rebiulevvel 1320); BOA, Y.MTV, 231/111, 25 Haziran 1902 (18 Rebiulevvel 1320).

³⁵⁶ Caesar E. Farah, "The Young Turks and the Arab Press," *Frontiers of Ottoman Studies* 1, Ed. Colin İmber ve Keiko Kiyotaki (London: İ.B. Turis, 2005), s. 220.

³⁵⁷ BOA, HR.SFR (3), 723/6, 14 Temmuz 1900 (16 Rebiulevvel 1318).

4.5.2. Selim Faris'in Jön Türklük Hareketindeki Yeri

Selim Faris, Abdülhamid'in saltanatı yıllarında Avrupa'da bulunan muhaliflerle yakın ilişki içerisinde olmuştur. Bunlardan biri Türk-Suriye Komitesi'dir.³⁵⁸ 1895 yılında bir dönem Osmanlı meclisinde vekillik yapmış Halil Ganem'in de bulunduğu bir grup Arap muhalif Sultan Abdülhamid'e açık bir mektup yazmışlardır. Bu mektubun altında *Hürriyet* gazetesinin yöneticisi sıfatıyla Selim Faris'in ismi de yer almıştır. "Serbest Osmanlı Basını Tarafından Zât-ı Şahane ve Abdülhamid Han-ı Sâniye Arzedilen Muhtıra" başlıklı bildiriye Sultan Abdülhamid'den Kanun-ı Esasi'yi yeniden tesis etmesi ve Osmanlı parlamentosunu açması talep edilmiştir.³⁵⁹ Bildirinin altındaki imzaların sahiplerinin hepsinin Arap olması örgütlü ve ayrılıkçı bir hareket içerisinde olup olmadıkları sorusunu akla getirmiştir. Ancak bu dönem, Arap milliyetçiliğinin açıkça konuşulduğu bir dönem olmadığından dolayı Selim Faris'in bir Arap milliyetçisi olduğu söyleyemez.

Halil Ganem'in önderliğinde bir grup Arap muhalif 1895 yılında *Türkiya el-Fetat* adında bir dergi neşretmeye başlamışlardır. Bu yayının dağıtılması işinde Selim Faris'in de olduğu Osmanlı hükümeti tarafından tespit edilmiştir.³⁶⁰ *Türkiya el-Fetat* gazetesinin altı bin nüshası İngiliz memurları ve bunlar tarafından görevlendirilen bazı kişiler vasıtasıyla Suriye, Halep ve Arabistan'a ulaştırılmak üzere Fransa yoluyla Mısır'a gönderilmiş, bu dağıtım işinde Faris ve arkadaşlarının da parmağı olduğu iddia edilmiştir.³⁶¹ Bu gazete sakıncalı bulunduğu için ülkeye girişi yasaklanmış ve bu hususta matbuat dairesi bilgilendirilmiştir.³⁶²

Selim Faris Avrupa'da bulunan muhalif aydınlarla iyi ilişkiler içerisinde olmaya çalışmıştır. Faris, *Hürriyet* gazetesini çıkardığı yıllarda Jön Türklere karşı dostane bir

³⁵⁸ Hanioglu, *Jön Türklük*, s. 101.

³⁵⁹ Hanioglu bu bildiriye Paris Büyükelçiliği arşivinden ulaştığını söylemektedir. Bkz. Hanioglu, *Jön Türklük*, s. 166-168

³⁶⁰ Hanioglu, *Jön Türklük*, s. 106, 108.

³⁶¹ BOA, Y.A.HUS, 343/11, 01 Ocak 1896 (15 Receb 1313).

³⁶² BOA, DH.MDK 27/77, 7 Ocak 1896 (21 Receb 1313); BOA, MF.MKT, 303/31, 25 Mart 1896 (10 Şevval 1313).

siyaset takip etmiştir. Önemli muhalif liderlerin haberlerini her zaman olumlu ve destekler mahiyette ifadelerle vermiştir. Hatta Mizancı Murad'ın 1897 yılında Celaleddin Paşa ile yaptığı anlaşma neticesinde *Mizan*'ı kapatıp İstanbul'a gittiği haberini verirken bile eleştirilerinde temkinli davranmıştır. "Murad Bey ve Rüfekası" başlığı altında okuyucuların Murad Bey'in sultanın teklifini kabul edip İstanbul'a gidip gitmediğini yoğun bir şekilde sormalarından ötürü bunu gazetelerde okuduğunu ve en son kendisine ulaşan bir mektupla bu haberi doğrulayan bir bilgi aldığını söylemekle yetinmiş ve konu hakkında hiç yorum yapmamıştır.³⁶³ Ahmet Rıza'nın *Meşveret* gazetesini çıkarmasının gayet olumlu olduğunu da *Hürriyet* gazetesinde belirtmiştir.³⁶⁴ Dışarıdan bakıldığında Avrupa'daki Jön Türklerle iyi geçindiği görülmektedir. Ancak durum Jön Türkler nezdinde öyle olmamıştır. Özellikle Jön Türklerin anlatılarına bakılacak olursa Faris ve bazı Jön Türkler arasında bir rekabet ve anlaşmazlıklar sıkça yaşanmıştır.

Jön Türk hareketinin en önemli liderlerinden biri olan Mizancı Murad, İstanbul'a döndükten sonra *Mücahede-i Milliye* adında bir eser kaleme almıştır. Bu eserinde Selim Faris ve onun çıkarmış olduğu *Hürriyet* gazetesine yer vermiştir. Murad Bey, İstanbul'dayken *Hürriyet* gazetesinin Londra'da çıkıp oraya ulaştığını söylemiştir. Murad Bey'e göre istibdad altında ezilmiş bir memlekette ilk muhalif sadanın daha mülayim olması gerekirken gazetenin dili oldukça sert olmuştur. Ayrıca *Hürriyet* daha iyi bir etki bırakacakken Selim Faris'in tabiatından dolayı kötü bir tesir bırakmıştır. Çünkü Mizancı'ya göre Selim için din, vatan, hamiyet, namus hep "menfaat-i şahsiyyesinden" ibarettir. Nitekim sarayda da okunduğunu gören Murad Bey, burada da büyük bir etki yaratacağına inanmamıştır, zira ona göre Selim Faris'e Osmanlı'da kimsenin ehemmiyeti yoktur.³⁶⁵

Mizancı Murad Sultan Abdülhamid'le anlaşmaya varıp yurda döndükten sonra Ahmet Rıza ile Selim Faris'in kendisinin arkasından olumsuz bir propaganda sürdürdüğünü işitmiş ve bunun üzerine eserinde "Selim Faris ve Ahmet Rıza Bey" diye

³⁶³ *Hürriyet*, nr. 80, 15 Ağustos 1897 (15 Rebiulevevel 1315).

³⁶⁴ *Hürriyet*, nr. 49, 30 Nisan 1896 (17 Zilkade 1313).

³⁶⁵ Mehmed Murad (Mizan Muharriri), *Mücahede-i Milliyye; Gurbet ve Avdet Devirleri* (Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1324), s. 28-31.

bir bölüm açarak haklarında ağır ithamlarda bulunmuştur. Selim Faris'in zamanında hükümetten şantaj yoluyla para kopardığını, kendisine kimsenin ehemmiyet verip yanaşmadığını gördüğünde çılgına döndüğünü; sağa sola sataşmak için bahane aradığını söylemiştir. Faris'in kendisi hakkında olumsuz neşriyat yapmasını anlayabildiğini ancak Ahmet Rıza'nın böyle bir işe kalkışmasına şaşırıldığını dile getirmiştir.³⁶⁶ Mizancı Murad'ın bu ifadelerinin arkasında büyük bir kızgınlık olduğu muhakkaktır. İstanbul'a gelmesiyle birlikte hakkında Abdülhamid'den para alıp muhaliflikten vazgeçtiğine dair eleştiriler yapılmış, Murad Bey bu ithamları reddetmiştir. Ancak Selim Faris *Hürriyet* gazetesinde Mizancı hakkında açıkça bir eleştiride bulunmamıştır.

Jön Türklerin bir dönem en önemli lideri olan Ahmet Rıza da Selim Faris hakkında olumlu bir kanaate sahip olamamış, *Hürriyet* gazetesinin Osmanlı toplumunun temsilcisi olmadığını söylemiştir.³⁶⁷ Rıza Bey, *Meşveret* gazetesinde kaleme aldığı "Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Avrupa Matbuatı" başlıklı yazıda; "Bizden evvel İsviçre'de *Hilal*, Londra'da *Hürriyet*, Paris'te *Keşfü'n-Nikab* çıkıyordu. Lakin bunlardan hiçbiri Türk gazetesi ve bir Osmanlı cemiyetinin tercüman-ı lisanı, vasıtay-ı neşriyatı gibi telakki edilememiştir." yorumunda bulunarak Arapların çıkardıkları bu yayınları Jön Türk neşriyatı olarak saymamıştır.³⁶⁸ *Hürriyet*'ten sonra Necib Hindiye'nin çıkarıp Selim Faris'in de destek verdiği düşünülen *Hilafet* gazetesi için de benzer yorumlar yapılmıştır. İttihad ve Terakki gazetesinin resmi yayın organı olan *Osmanlı* gazetesinde, *Hilafet* gazetesinin Jön Türk cemiyetinin bir organı olmadığı ve düşüncelerinden örgütün sorumlu bulunmadığı belirtilmiştir.³⁶⁹ Ayrıca İshak Sükûti gibi örgütün içerisindeki bazı aydınlar da Selim Faris hakkında ağır ithamlarda bulunmuşlardır.³⁷⁰ Faris'in bu ithamlar karşısında ne söylediği bilinmemektedir. Ancak Selim Faris'in Ahmet Rıza ve Mizancı Murat gibi belirli bir örgüt içerisinde bir liderliği olmasa da muhalif olduğu dönemde Jön Türk gibi hareket etmiştir. Faaliyetleri ve siyasi duruşu itibarıyla Jön Türklerden farklı gözükmemektedir.

³⁶⁶ Mehmed Murad, *Mücahede-i Milliyye*, s. 333-335.

³⁶⁷ Hanioglu, *The Young Turks*, s. 44.

³⁶⁸ *Meşveret*, nr. 20, 30 Eylül 1896 (22 Rebiulahir 1314).

³⁶⁹ *Osmanlı*, nr. 55, 1 Mart 1900 (29 Şevval 1317); nr: 56, 15 Mart 1900 (14 Zilkade 1317).

³⁷⁰ İshak Sükûti özel bir mektubunda; "Bu Arap köpeği ne yaptığını bile bilmiyor." diyerek Selim Faris'e ağır hakarete bulunmuştur. Bkz. Hanioglu, "The Young Turks and The Arabs," s. 33.

Şükrü Hanioglu, Selim Faris'in Beyrut su yolu imtiyazını aldıktan bir süre sonra yeniden Paris'e giderek muhalif faaliyetler girdiğini, ancak bir başarı elde edemediğini söylemiştir. Bir dönem Haydarpaşazade Arif'e para yardımında bulunup *Muhbir*'i tekrar diriltmeye çalıştığını da belirtmiştir.³⁷¹ Ancak aynı döneme denk gelen 1900 senesinde Selim'e, harp ma'lûllerine yardım ettiği gerekçe gösterilerek nişan verilmiştir.³⁷²

Ayrıca bu dönemde Selim Faris ile Halil Halid arasında da bazı anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Halid, Selim Faris hakkında çeşitli suçlamalarda bulunmuştur. 1900 yılında yazdığı "Londra Sefaret-i Seniyye Rezaili" başlıklı raporda hem İngiltere'deki Osmanlı elçisini hem Şebender Emin'i ve Selim Faris'i eleştirmiştir. Raporda "Der Hakk-ı Abd-i Aciz ve Tarif-i Selim Faris" başlığı altında Selim Faris'e ağır ithamlarda bulunmuştur.³⁷³ Halil Halid, Londra'da acemi olduğu ve sıkıntılar çektiği bir dönemde Selim Faris'in gazetesinde çalıştığını ve onun padişah'tan para koparmak için bu işi yaptığını söylemiştir. Mecbur kaldığından dolayı *Hürriyet* gazetesinde çalıştığını ancak yazıların altına imza atmamaya yazdıklarından mesul tutulmak istemediğini dile getirmiştir. Ayrıca Halid, Faris'in Sultan Abdülhamid'den para koparmaya çalışırken kimi zaman İngiltere ile ilgili doğru olmayan jurnalleri Yıldız'a gönderdiğini söylemiştir. Ona göre Faris, Yıldız'da bulunan Suriyelilerin aracılığı ile on sekiz bin liralık su imtiyazını Sultan Abdülhamid'den almayı başarmıştır. Halil Halid, bu raporu yazdığı yıllar olan 1900'lerde Faris'in elçilik ile çok yakın olduğunu ve sürekli onları ziyarete gittiğini de söylemiştir.³⁷⁴

³⁷¹ Şükrü Hanioglu Selim Faris'in Londra'da yeniden gazete çıkarma girişimleri olduğunu, Halil Halid'in Faris'le birlikte *Hürriyet*'i yeniden çıkarıp saraya göndererek para koparmaya çalıştığını söyler. Bkz. Hanioglu, *The Young Turks*, s. 43; Ancak kayıtlarda görüldüğü üzere bu dönemde Halil Halid ile Selim Faris'in araları oldukça bozuktur, hatta birbirlerini mahkemeye verecek kadar düşman gözükmektedirler. Ayrıca Halil Halid bu dönemde muhalif faaliyetler içerisinde olmaya devam eder, İngiliz gazetelerine Jön Türkleri övücü yazılar yazar. Bkz. BOA, HR.MTV, 710/69, 21 Mart 1901 (30 Zilkade 1318).

³⁷² BOA, HR.SFR (3), 486/3, 01 Ocak 1900 (28 Şaban 1317); BOA, HR.SFR (3), 493/1, 08 Ocak 1900 (27 Şaban 1317). Selim Faris bir mektubunda nişan için Sultan Abdülhamid'e şükranlarını sunarken bahsedilen madalyona hala sahip olmadığını bildirmektedir. BOA, HR.SFR (3), 486/16, 05 Şubat 1900 (4 Şevval 1317).

³⁷³ İbrahim Şirin ve Musa Kılıç. "Halil Halid Efendi ve Osmanlı Londra Sefarlerine Dair Bir Layiha," *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 18 (2005): s. 404-408.

³⁷⁴ Şirin ve Kılıç, "Halil Halid," s. 405-406.

Selim Faris, bu suçlamalar nedeniyle Halil Halid'i İngiltere'de mahkemeye vereceğini açıklamıştır. Osmanlı'nın İngiltere elçiliğine giderek şikayetini dile getirmiştir. Elçilik yetkilileri Halil Bey'in son zamanlardaki davranışlarından rahatsızlık duyduklarını söylemiş ve bu konuda bir şeyler yapılacağına dair Selim Faris'e teminat vermişlerdir.³⁷⁵ Ancak Faris'in şikâyet edeceğini öğrenen Halil Halid bir mektup yazarak Selim Faris'in kendisini mahkemeye vermesini istemiştir. Halid Bey, İngiltere'nin Faris'in gerçek yüzünü görmesi için mahkemenin bir fırsat olduğunu, Selim Faris'in İngiltere'nin siyasi ve askeri konularıyla alakalı bir takım yalan bilgileri Devlet-i Aliyye'ye yetiştirdiğini ve bu konuda yazdığı layihaların bazılarının elinde olup bunu kanıtlayabileceğini söylemiştir.³⁷⁶ Ancak Halil Halid, Selim Faris'i eleştirdiği yazısında Osmanlı'nın Londra sefirine de bazı suçlamalarda bulunmuştur. Bu yüzden Halid'in Londra elçiliğindeki görevine son verilmiştir.³⁷⁷ Halil Halid'in, daha sonra çalışmalarına Cambridge Üniversitesi'nde devam ettiği görülmektedir.³⁷⁸

Selim Faris vefat yıllarına kadar Beyrut su imtiyazı hakkını elinde bulundurmuştur. Ancak 1904 senesinde anlaşmanın bazı maddelerinde değişikliğe gidilmiştir.³⁷⁹ Nihayetinde Faris, Osmanlı hükümetine göre o dönemde bir muhalif olarak kabul edilmemiştir.³⁸⁰ Osmanlı Devleti kendisinden bir şüphe duyup bir yandan faaliyetlerini yakından takip etse de bir yandan da yeniden muhalif olmaması için ihsanlarda bulunmaya devam etmiştir. Selim Faris'in 1904-1908 seneleri arasındaki faaliyetleri hakkında kaynaklarda bir bilgi yer almamaktadır. 1908 yılının başlarında San Remo'da da vefat etmiştir.

³⁷⁵ BOA, HR.SFR.3, 504/1, 03 Ocak 1901 (12 Ramazan 1318).

³⁷⁶ BOA, Y.PRK.EŞA, 35/6, 02 Mart 1900 (08 Zilkade 1317).

³⁷⁷ Öztürk, "Halil Halid," s. 30-31.

³⁷⁸ Halil Halid'in İngilizce kaleme aldığı bir otobiyografisi mevcuttur. Bkz. Halil Halid, *The Autobiography of a Turk* (London: Adam and Charles Black, 1903). Ayrıca kendisi hakkında bir de yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Bkz. Kurtuluş Öztürk, "Cambridge'de Bir Türk Eğitimci Halil Halid Bey: 1869-1931," (Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2005).

³⁷⁹ BOA, HR.SFR (3), 541/79, 19 Haziran 1904 (5 Rebiulahir 1322); BOA, HR.SFR (3), 548/27, 03 Ekim 1904 (23 Receb 1322).

³⁸⁰ BOA, HR.SFR (3), 541/79, 19 Haziran 1904 (5 Rebiulahir 1322); BOA, HR.SFR (3), 548/27, 03 Ekim 1904 (23 Receb 1322).

SONUÇ

Selim Faris'in İstanbul, Kahire ve Londra eksenindeki yaşantısına bakıldığında onun yeni fikirler üreten bir düşünür olmasa da hayatının çoğunu yayın dünyasında geçirmiş bir 19. yüzyıl aydını olduğu görülmektedir. Faris literatürde daha çok Londra'daki muhalif faaliyetleri ile yer almıştır. 1890'lardan itibaren Avrupa'da, Osmanlı Devleti'nin yönetim merkezinden uzak olmasına binaen eleştirilerini daha rahat bir şekilde yapmış olsa da muhalif faaliyetleri daha önce başlamıştır. Şerif Mardin ve Şükrü Hanioglu'nun belirttiklerine göre Faris'in muhalif kimliği 1890'lardan sonra açıkça ortaya çıkar. Ancak faaliyetleri detaylı bir şekilde incelendiğinde daha İstanbul'da bulunduğu yıllarda II. Abdülhamid'in siyasetine muhalif olmaya başladığı görülmektedir. Kahire'de bulunduğu yıllarda ise muhalif kimliğini daha fazla ön plana çıkarmış ve buradan gönderilen raporlardan dolayı II. Abdülhamid Faris'in İstanbul'a dönmesinin gerekli olduğunu düşünmüştür.

Selim Faris gazete ve matbaa dünyasına babası Ahmed Faris aracılığıyla girmiştir. Ahmed Faris Arapçanın yeniden canlanması ve kültürel olarak eserlerin yayınlanmasında öncülük etmiş ve İstanbul'da Arapça matbaa ve gazeteyi ilk kuran aydın olarak ilim dünyasında tanınmıştır. Faris ilk deneyimlerini babasının yanında edinmiş ve 1870'ten itibaren *el-Cevâib* gazetesinin müdürü olmuştur. Gazetecilik yıllarında Osmanlı ve İngiltere gibi büyük devletlerden yardım almış ve gazetesinde bu devletlerin menfaatine yazılar da yayınlamıştır.

Selim Faris'in gazetecilik yaşantısında hayatını tehlikeye sokmamak kaydıyla muhalefete meylectiği görülmektedir. Dersaadet'te yayın faaliyetlerini sürdüren diğer gazeteciler gibi Faris de 1870-1880 yılları arasında Osmanlı hükümetiyle ters düşecek yazılar yayınlamaktan kaçınmıştır. Ancak zaman zaman muhalif yönünü de gizleyememiştir. Hatta bir seferinde karakola bile çağrılan Faris bu gibi durumlarda İngiliz vatandaşı olduğunu öne sürerek ceza almaktan ve hapis yatmaktan kurtulmuştur. Faris yaklaşık 14 yıl boyunca İstanbul'da gazetecilik faaliyetlerini sürdürmüştür.

Faris'in İmparatorluğun önemli yayın merkezlerinden biri olan Kahire'ye gitmeye karar vermesi bir tesadüf değildir. Bölge 19. yüzyılın son dönemlerinde

İngilizlerin işgali neticesinde Osmanlı karşıtlarının toplanma yeri olmuştur. Kahire'ye gitmeden evvel İngiliz hükümet yetkilileriyle görüşmelerinden anlaşılacağı üzere burada da bir gazete çıkarmak istemiştir. Onlara İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda yayın yapacağını belirtmiştir. Böylelikle Faris gazeteyi bir gelir elde etme yolu olarak kullanmıştır. Aynı zamanda Dersaadet'ten uzakta olmanın verdiği rahatlıkla muhalif yanını da göstermeye başlamıştır. Kahire'de neler yaptığı hakkında bilgiler çok sınırlı olduğundan dolayı burada bulunan diğer muhalif gruplarla ilişkileri bilinmemektedir. Ancak Faris'in faaliyetleri II. Abdülhamid'e rapor edilmiş ve bunun neticesinde İstanbul'a geri çağırılmıştır. Burada Sultan Abdülhamid'in muhalifleri merkezde tutma siyaseti açıkça görülmektedir. Ancak Faris İstanbul'a dönmeyi kabul etmeyerek Kahire'den Londra'ya gitmiştir.

Londra'daki yıllarında Faris açıkça meşrutiyet taraftarı biri olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. 1890'dan itibaren II. Abdülhamid'i eleştiren risaleler kaleme almış ve bu yazılarını Osmanlı topraklarına sokmaya çalışmıştır. 1894'te yayınladığı *Hürriyet* gazetesi ile İstanbul'da bulunan muhaliflerle irtibat kurmayı amaçlamıştır. Ancak Faris'in Londra'da gazeteyi nasıl finanse ettiği ve kimlerden maddi destek aldığı bilinmemektedir. Avrupa'da II. Abdülhamid karşıtı faaliyet gösteren Jön Türkler ile bazı anlaşmazlıklar yaşamıştır. İngiliz devlet yetkilileriyle görüştüğüne dair bazı iddialar bulunsa da elimizde bu hususla ilgili yeterli bir bilgi bulunmamaktadır.

Londra'daki diğer önemli bir husus ise Selim Faris'in Necib Hindiye ve *Hilafet* gazetesi ile olan bağlantısıdır. Hindiye'nin gazeteyi çıkarmasında Faris'in bir payının olduğu dönemin aydınları tarafından iddia edilmiştir. Faris, Hindiye'nin sahibi olduğu muhalif bir gazete içerisinde geri planda kalmış ve böylelikle Osmanlı Devleti'nden aldığı su imtiyazı hakkını kaybetmeden eski faaliyetlerini devam ettirebilme olanağına sahip olmuştur. Ancak Selim Faris'in *Hilafet* gazetesi ve çevresindekilerle kesin bir diyalog içerisinde olduğunu tespit etmek bu araştırmada mümkün olmamıştır.

Selim Faris İngiltere'de Sultan Abdülhamid'e karşı en sert muhalefeti yaptığı zamanlarda dahi Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki temsilcisi olan elçilik ile bağı koparmamış ve sık sık onları ziyaret etmiştir. Faris, dönemin bürokrasi ve diplomasi dilini iyi kullanmıştır. Onunla tanışan Batılı gazeteciler Faris'in Arap kökenli olmasına rağmen İngiliz vatandaşı gibi görüldüğünü ve o şekilde yaşadığını söylemişlerdir. İyi

derecede İngilizce bilen Selim Faris, hem çevresindeki saygın insanlarla bağımlı sıkı tutmuş, hem de Osmanlı ve İngiliz devlet yetkilileriyle yakın ilişkiler içerisinde olmuştur. Kurduğu bu siyasi ve sosyal çevre sayesinde rahat bir hayat sürdüğü söylenebilir.

Nihayetinde Faris, tek bir fikrî çizgi üzerinde olmasa da hayatının çoğunu bir gazeteci olarak geçirmiştir. Faris ve çevresindekiler 1890'dan sonra Avrupa'da örgütlenmeye başlayan ilk dönem muhalif yapılanmalardan biri olarak kabul edilmektedir. Gerek *Hürriyet* gazetesine gerekse yayınlamış olduğu bildiriye bakıldığında Kanun-ı Esasi'nin tesis edilmesini isteyen bir meşrutiyet taraftarı olduğu görülmektedir. Söz konusu fikirleri itibariyle 1890'larda Avrupa'daki Jön Türklere fikri olarak yakındır. Ancak, bu yıllarda Jön Türklüğün tarifinin çok geniş olduğu ve kesin bir fikrî sınırdan bahsetmenin de mümkün olmadığını vurgulamak gerekir. Jön Türklüğün meşrutiyetin yeniden ilanı hususunda birleşen bir muhalif yapı olduğu söylenebilir. Mizancı Murad ve Ahmet Rıza gibi Jön Türk liderleri Selim Faris'i bir düşünce adamı olarak kabul etmeseler de yayınladığı risaleler ve *Hürriyet* gazetesinde ileri sürdüğü fikirler bağlamında Faris, özellikle 1890-97 yılları arasında, bu dönemin Jön Türklük muhalefeti çerçevesinde değerlendirilmelidir.

BİBLİYOGRAFYA

1. Arşiv Kaynakları ve Gazeteler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*

1. Sadaret (A.).

-Sadaret, Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD).

2. Bâbîâli Evrak Odası (BEO).

-Bâbîâli Evrak Odası, Ayniyat Defterleri (BEO.AYN).

3. Dahiliye Nezareti (DH).

-Dahiliye Nezareti, Mektûbi Kalemi (DH.MKT).

-Dahiliye Nezareti, Matbuat-ı Dahiliye Kalemi (DH.MDK).

4. Hariciye Nezareti (HR).

-Hariciye Nezareti, Mütenevvia (HR. MTV).

-Hariciye Nezareti, Siyasi (HR. SYS).

-Hariciye Nezareti, Londra Sefareti Belgeleri (HR.SFR.(3)).

-Hariciye Nezareti, Tercüme Odası (HR.TO).

5. İradeler (İ).

-İrade, Dahiliye Nezareti (İ.DH).

-İrade, Eyalet-i Mümtaze Mısır (İ.MTZ.(05)).

-İrade, Eyalet-i Mümtaze Mısır Taltifatı (İ.MTZ.(05).TAL).

-İrade, Ticaret ve Nafia (İ.TNF).

6. Maarif Nezareti (MF).

- Maarif Nezareti, Mektubî Kalemi (MF.MKT).

-Maarif Nezareti, Evrak Odası (MF.VRK).

7. Mabeyn-i Hümayun Evrakı (MB).

8. Yıldız Tasnifi (Y).

- Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS).

- Yıldız Esas Evrakı (Y.EE).

- Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV).

* Kullanılan belgeler metinde gösterilmiştir.

- Yıldız Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ).
- Yıldız Baş Kitabeta Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BşK).
- Yıldız Elçilik, şebenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EşA).
- Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR).
- Yıldız, Mufettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı (Y.PRK.MK).

9. Ziyad Ebuzziya (ZE)

- Ziyad Ebuzziya Evrakı (ZE).

Gazeteler*

Abardeen Press and Journal
The Berkshire Chronicle
The Black Burn Standard
el-Cevâib
The Courier
The Evening Telegraph
Glasgow Herald
The Graphic
Grenock Telegraph and Clyde Shipping Gazette
Hemel Hempstead Gazette
Hilafet
Homeward Mail
Hürriyet
el-Kahire
el-Kahire el-Hurre
The Leeds Times
The Leeds Mercury
The Leighton Buzzard Observer
The Morning Post
Meşveret
The Nothern Echo

* Kullanılan belgeler metinde gösterilmiştir.

The Nottinghamshire Guardian
Osmanlı
Pall Mall Gazette
The Scotsman
Sheffield and Rotherham Independent
South Wales Daily News
St. James's Gazette
Tasvir-i Efkâr
The Times
The Warminster and Westdury Journal
Western Daily Press
The Western Morning News
The Wrexham Advertiser

2. Kaynak Eserler ve İncelemeler

Abduh, İbrahim. *Alamü's-Sıhâfeti'l-Arabiyye*. Kahire: Matbaatü't-Tevekkül, 1944.

Akarlı, Engin. "Abdulhamid II's Attempts to Integrate Arabs Into the Ottoman System." *Palestine in the Late Ottoman Period: Political, Social and Economic Transformation*. Ed. David Kushner. Jerusalem: Yad Izhak Ben-Zvi, 1986, s. 74-89.

Akdoğan, Veysel. "Sudan Mehdisi'nin İsyanına Dair Bazı Osmanlı Vesikaları (1881-1885)." Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü. 1993.

Akünel, Dünder. "Jön Türk Gazeteleri." *TCTA*, IV, s. 851-856.

_____. "Yeni Osmanlılar'a Jön Türklerin Ülke Dışında Çıkardıkları Gazeteler." *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*, VIII, s. 1296-1299.

Akyıldız, Ali. "II. Abdülhamid'in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Babıâli'yle (Hükümet) İlişkileri." *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 165-189.

_____ *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

Alberi, Sabuncuzade Louis. *Yıldız Sarayında Bir Papaz 1350/1931*. Haz. Mehmet Kuzu. İstanbul: Selis Kitaplar, 2007.

Asaf, Yusuf. *Kitabu Tarihu Amm*. Kahire: el-Kahire el-Hurre, 1887.

Ayalon, Ami. *The Press in the Arab Middle East*. New York: Oxford University Press, 1995.

_____ “The Syrian Educated Elite and Literary Nahda.” *Ottoman Reform and Muslim Regeneration: Studies in Honour of Butrus Abu-Manneh*. Ed. Itzhak Weismann ve Fruma Zachs. London: I.B.Tauris, 2005, s. 127-148.

Banoğlu, Niyazi Ahmet. *Basın Tarihimizin Kara ve Ak Günleri*. İstanbul: Sıralar Matbaası, 1960.

Bilgenoğlu, Ali. *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*. Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2007.

Blind, Karl. “Young Turkey” *Fornightly Review* 66 (1896): s. 830-843.

Blunt, Wilfrid Scawen. *The Future of Islam*. Lahor: Sind Sagor Academy, 1975.

_____ *İslamın Geleceği*. Çev. M. Fatih Karakaya. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

Buzpınar, Ş. Tufan. “Arap Milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'nde Gelişim Süreci.” *Osmanlı Ansiklopedisi: Siyaset*, II, s. 168-178.

_____ “Arap Milliyetçiliği'nin Osmanlı Devleti'nde Gelişimi.” *Yeni Türkiye* 82 (2016): s. 730-742.

_____ “Dersaadet'te Bir Arap Şeyhi: Şeyh Muhammed Zafir ve Sultan Abdülhamid ile İlişkiler.” *Akademik Araştırmalar Dergisi* 47-48 (2010-2011): s. 213-223.

_____ “The Hijaz, Abdulhamid II And Amir Hussein’s Secret Dealings with British, 1877-80.” *Middle Eastern Studies* 31 (1995): s. 99-123.

_____ “II. Abdülhamid, İslam ve Araplar.” *Hilafet ve Saltanat*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2016, s. 17-38.

_____ “Osmanlı Suriye’inde Türk Aleyhtarı İlanlar ve Bunlara Karşı Tepkiler.” *İSAM* 2 (1998): s. 73-89.

_____ “Suriyelilerin Meşrutiyet Algılamaları Üzerine Notlar.” *Yüzüncü Yılında İkinci Meşrutiyet Milletlerarası Kongre Tebliğleri*. Ed. Halit Eren. İstanbul: IRCICA, 2012, s. 69-77.

_____ “The Question of Caliphate Under the Last Ottoman Sultans.” *Ottoman Reform and Muslim Regeneration; Studies in Honour of Butrus Abu-Manneh*. Ed. Itzhak Weismann and Fruma Zachs. London: I.B.Tauris, 2005, s. 17-36.

_____ “The Use of Constitutionalism As a Means of Opposition to Abdulhamid II’s Rejime: Constitutionalism Among The Syrians.” *Civil Academy: Journal of Social Scienses* 8/1 (2010): s. 1-10.

Civelek, Yakup. “Ahmed Faris eş-Şıdyak: Edebi Şahsiyeti ve *el-Cevâib* Gazetesi.” Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1997.

_____ “Osmanlı Dönemindeki Arap Gazetelerinin Osmanlı Devleti’ne Karşı Tutumları.” *XV. Türk Tarih Kongresi; Kongreye Sunulan Bildiriler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010, IV/I, s. 1203-1238.

Cleveland, William. *Modern Ortadoğu Tarihi*. Çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.

Çetin, Atilla. “Faris eş-Şıdyak.” *DİA*. XII, s. 168-170.

_____ “Cevâib.” *DİA*. VII, s. 435-436.

_____ “el-Cevâib Gazetesi ve Yayını.” *İ.Ü.E.F Tarih Dergisi* 3:(1984) s. 475-484.

Daly, M.W. (Ed.). *The Cambridge History of Egypt: Modern Egypt, From 1517 to the End of the Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, I-II.

Dawn, Ernest C. "From Ottomanism to Arabism: The Origin of an Ideology." *The Modern Middle East: A Reader*. Ed. Albert Hourani, Philip Khoury ve Mary C. Wilson. London: I.B. Tauris, 1993, s. 375-395.

_____ *Osmanlıcılıktan Arapçılığa*. Çev. Bahattin Aydın ve Taşkın Temiz. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998.

Demirel, Fatmagül. *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2007.

Deringil, Selim. "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Dış İlişkilerinde 'İmaj' Saplantısı." *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri Bildiriler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1992, s. 149-162.

_____ *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi 1876-1909*. Çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Doğan Kitap, 2002.

_____ "The Ottoman Response to the Egyptian Crisis of 1881-82" *Middle Eastern Studies* 24 (1988): s. 3-24.

Dacey, Edward. *The Story of the Khedivate*. London: Rivingtons, 1902.

Doughty, Charles M. *Travels in Arabia Deserta*. Cambridge: Cambridge University Press, 1888.

Ekinci, Necdet. "Türk Basım Tarihinden Kesitler." *Türkler*. XIV, s. 675-680.

Emil, Birol. *Jön Türklere Dair Vesikalar: Edebiyatçı Jön Türklerin Mektupları: (Ali Kemal ve Süleyman Nazif'den Mizancı Murad Bey'e)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1982, I.

Enginün, İnci. *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1994.

Erarslan, Cezmi. *II. Abdülhamid ve İslam Birliği: Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti: 1856-1908*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1992.

Erünsal, İsmail. "İstanbul Sahafları." *Osmanlı İstanbulu: Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu I*. Ed. Feridun M. Emecen ve Emrah Safa Gürkan. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2013, s. 397-406.

Farah, Caesar E. "The Young Turks and the Arab Press." *Frontiers of Ottoman Studies I*, Ed. Colin İmber ve Keiko Kiyotaki. London: İ.B. Turis, 2005, s. 217-240.

Faris, Ahmed. *es-Sak ales's Sak fi ma Hüve'l Fâryak: Eyyam ve's-şuhur ve A'vam fi Acemi'l-Arab ve'l A'cam*. Paris: Benjamin Duprat, Libraire de'l Institut, de la Bibliotheque Nationale, 1887.

Faris, Selim. *The Decline of British Prestige in the East*. London: T. Fisher Unwin, 1887.

_____ *İbdau Ma Kane fi Suver Selâtîn-i Âli Osman*. İstanbul: el-Cevâib Matbaası, t.y.

_____ Selim. *Kenzü'r-Ragaib fi Müntehâbâti'l-Cevâib*. İstanbul: Matbaatü'l-Cevâib, 1288.

Fındıkoğlu, Fahri. "İkinci "Hürriyet" e Dair." *Yıllık 1* (1960): s. 44-48.

Galanti, Avram. *Küçük Türk Tettebuaları*. İstanbul: Kâğıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, 1341.

Georgeon, François. *Sultan II. Abdülhamid*. Çev. Ali Berkday. İstanbul: Homer Kitabevi, 2006.

Gerçek, Selim Nüzhet. *Türk Gazeteciliği 1831-1931*. İstanbul: İstanbul Matbuat Cemiyeti, 1931.

Geyikdağı, V. Necla. *Foreign Investment in the Ottoman Empire: International Trade and Relations 1854-1914*. London: I.B. Tauris Publishers, 2011.

Gibb, Sir Hamilton Alexander. *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*. Çev. Kadir Durak. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.

Göçmen, Muammer. “Jön Türk Basını.” *Türkler*, XIV, s. 665-674.

_____ “II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Basın Nasıl Takip Edilirdi.” *Tarih ve Toplum* 128 (1994): s. 18-24.

Gürpınar, Doğan. *Ottoman Imperial Diplomacy a Political, Social and Cultural History*. London: I.B. Tauris, 2014.

Habermas, Jürgen. *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*. Çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s. 59, 84.

Halid, Halil. *The Autobiography of a Turk*. London: Adam and Charles Black, 1903.

_____ *Bir Türkün Ruznamesi*. Çev. Refik Bürüngüz. İstanbul: Klasik Yayınları, 2008.

Hammad, Hamed b. Abdullah. *Matbaatü'l-Cevâib: Neş'etuha Târîhuha Matbuatuha*. Riyad: Dârü'l-Faysal li's-Sekâfe, 2002.

Hanioglu, M. Şükrü. *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük: (1889-1902)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

_____ “Jön Türkler.” *DİA*. XXIII, s. 584-587.

_____ *The Young Turks in Opposition*. New York: Oxford University, 1995.

_____ “The Young Turks and the Arabs Before the Revolution of 1908.” *The Origins of Arab Nationalism*. Ed. Rashid Halidi, Lisa Anderson, Muhammed Muslih ve Reva S. Simon. New York: Columbia University, 1991, s. 31-49.

Hartmann, İdad Martin, Philip Khuri Hitti, Henri Masse, Bernard Lewis ve Charles Pellat. *el-Ceride ve es-Sahafe inde'l-Müslimin*. Çev. İbrahim Hurşid, Abdülhamid Yunus ve Hasan Osman. Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Lübni, Mektebetü'l-Medrese, 1984.

Holt, P. M. *A Modern History of the Sudan: From The Funj Sultanete to The Present Day*. London: Weindenfeld and Nicolson, 1961.

Hourani, Albert. *Arabic Thought in The Liberal Age*. London: Cambridge Library, 1983.

Huri, İdad Yusuf Kazma. *Müdevvenetü's-Sahafeti'l-Arabiyye: Mısır*. Beyrut: Mahedü'l-İnmai'l-Arabi, 1985, I.

İskit, Server. *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*. İstanbul: Ülkü Matbaası, 1939.

_____. *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*. İstanbul: Devlet Basımevi, 1939.

Jankowski, James. "Egypt and Early Arab Nationalism." *The Origins Arab Nationalism*, Ed. Rashid Khalidi, Muhammed Muslih ve Lisa Anderson. New York: Columbia University, 1991, s. 243-265.

Karakışla, Yavuz Selim. "Ecnebi Postahanelerinden Gelen Evrâk-ı Muzırira (1899)." *Toplumsal Tarih* 94 (2001): s. 48-50.

Karam, A.G. "Faris al-Shidyak," *EI* (Eng), II, s. 800-802.

Karpat, Kemal. "Introduction to Political and Social Thought in the Arab Countries of the Middle East." *Political and Social Thought in the Contemporary Middle East*, Ed. Kemal Karpat. London: Pall Mall Press, 1968, s. 21-32.

_____. *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*. Çev. Güneş Ayas. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.

_____. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Millet ve Milliyetçilik." *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*. Çev. Recep Boztemur. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

Kayalı, Hasan. *Jön Türkler ve Araplar (1908-1918)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

- Kırlı, Cengiz. *Sultan ve Kamuoyu Osmanlı Modernleşme Sürecinde "Havadis Journalleri" (1840- 1844)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Kızıltoprak, Süleyman. *Mısır'da İngiliz İşgali; Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- Koloğlu, Orhan. "Osmanlı'daki Türkçe Dışı Basın." *Kebikeç 2* (1995): s. 127-137.
- _____ *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- _____ *Osmanlı'da Kamuoyu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi, 2010.
- _____ *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2015.
- Köprülü, Osman F. "Keçecizade Fuad Paşa." *DİA*. XIII, s. 202-205.
- Kuran, Ahmet Bedevi. *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*. İstanbul: Tan Matbaası, 1945.
- _____ *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*. İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1959.
- Kurşun, Zekeriya. "II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri." *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 1* (1999): s. 105-118.
- Lewis, Bernard. *The Arabs in History*. London: Hutchinson University Library, 1962.
- Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Matvi, Muhammed el-Hadi. *Ahmed Faris Şidyak*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1989, I-II.
- Murad Mehmed. (Mizan Muharriri). *Mücadele-i Milliyye; Gurbet ve Avdet Devirleri*. Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1324.

_____ *Mücadele-i Milliye Gurbet ve Avdet Devirleri*. Haz. Sabahattin Çağın ve Faruk Gezgin. İstanbul: Nehir Yayınları, 1994.

Mürüvve, Edib. *es-Sahafetü'l-Arabiyye Neşetüha ve Tatavvuruhâ*. Beyrut: Daru Mektebeti'l-Hayat, 1961.

Nalcioğlu, Belkis Ulusoy. *Osmanlı'da Muhalif Basının Doğuşu 1828-1878*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2013.

Nuri, Osman. *Abdülhamid ve Devr-i Saltanatı; Hayat-ı Hususiye ve Siyasiye*. İstanbul: Kütübhaneye-i İslam ve Askerî, 1327.

Oral, Fuat Süreyya. *Türk Basın Tarihi: 1728-1922: 1831-1922: Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Yeni Adım Matbaası, t.y.

Özcan, Azmi. "İngiltere'de Hilafet Tartışmaları," *İslam Araştırmaları Dergisi* 2 (1998): s. 49-71.

Özdiş, Hamdi. *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877), Diyojen ve Çaylak Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Libra Yayıncılık, 2010.

Öztürk, Kurtuluş. "Cambridge Bir Türk Eğitimci Halil Halid Bey: 1869-1931." Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi. 2005.

Paşa, Tahsin. *Sultan II. Abdülhamid; Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990.

Rafii, Abdurrahman. *es-Sevretü'l-Urabiyye ve'l İhtilalü'l-İngilizî*. Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1949.

Rifai, Şemseddin. *Tarihü's-Sahafeti's-Suriyye: es-Sahafeti's-Suriyye fi'l-Ahdi'l-Osmanî*. Kahire: Dârü'l-Maârif, 1969, I.

Sâfi, İhsan. *Altın Suyuna Batırılmış Bir Hayat; Abdülhak Hamid Tarhan*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006.

Salih, İmad. *Ahmed Faris eş-Şidyak: Asaruhu ve Asruhu*. Beyrut: Dârü'n-Nehar, 1980.

es-Seyyid, Eymen Fuad. "Mehdiler." *DİA*. XXVIII, s. 380-382.

Shukla, Ram Lakhan. *Britain, India and the Turkish Empire 1853-1882*. New Delhi: People's Publishing House, 1973.

Şirin, İbrahim ve Musa Kılıç. "Halil Halid Efendi ve Osmanlı Londra Sefaretine Dair Bir Layiha." *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 18 (2005): s. 395-411.

Tarrazi, Filib di. *Tarihü's-Sıhafeti'l-Arabiyye*. Beyrut: Matbaatü'l-Edebiyye, 1913, I-IV.

Tignor, Robert L. *Modernization and British Colonial Rule in Egypt, 1882-1914*. New Jersey: Princeton University Press, 1966.

Tolak, Kübra. "Abdülatif Subhi Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1818-1886)." Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2015.

Topdemir, Hüseyin Gazi ve İbrahim Edhem Polat. "Türk Matbaacılığının Gelişiminde Bir Sayfa; Cevâib Matbaası." *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 14 (2004): s. 79-102.

Tugay, Asaf. *İbret: Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*. İstanbul: y.y, 1961.

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876-1938: Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet Dönemi 1876-1918*. İstanbul: Bilgi Yayınları, 2001, I.

Tütengil, Cavit Orhan. *Yeni Osmanlılar'dan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği (1867-1967)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1969.

Uçarol, Rifat. *Gazi Ahmet Muhtar Paşa 1839-1919; Askeri ve Siyasi Hayatı*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1989.

Uzun, Mustafa. "Halil Halid Bey." *DİA*, XV, s. 313-316.

Ülker, Mustafa Birol. "Gazeteci ve Matbaacı Selim Faris Şidyak'ın Terekesi." *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan*. Haz. Hatice Aynur, Bilgin Aydın ve Mustafa Birol Ülker. İstanbul: Ülke Yayınları, 2014, II, s. 1133-1153.

Yaseme, F. A. K. "The Ottoman Empire, The Sudan and the Red Sea Coast 1883-1889," *Studies on Ottoman Diplomatic History*, Ed. Sinan Kunalp. İstanbul: İsis Yayıncılık, 1987, V, s. 87-102.

Yazıcı, Nesimi. "İbret," *DİA*. XXI, s. 368-370.

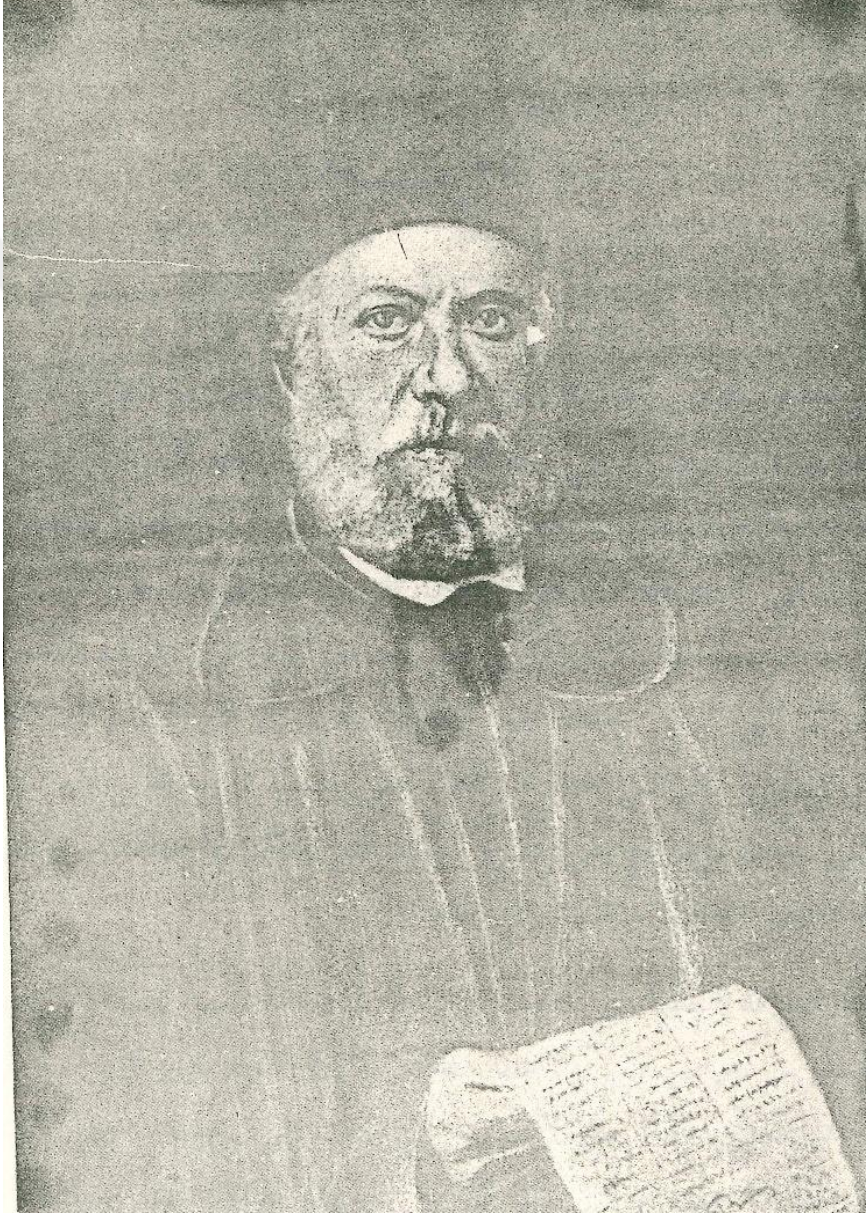
_____ "Takvîm-i Vekâyi." *DİA*. XXXIX, s. 490-492.

Yerlikaya, İlhan. "II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Gazete ve Haber Ajanslarının Şantaj ve Yolsuzlukları." *Toplumsal Tarih* 3 (1994): s. 17-19.

Zeyyat, Ahmed Hasan. *Tarihû'l-Edebi'l Arabî*. Kahire: Darû'l-Nahdati'l Mısır, t.y.

EKLER

1

Selim Faris'in yaşamını şekillendirmede önemli bir paya sahip olan babası Ahmed Faris Şidyak (v.1887). (Matvi, *Ahmed Faris Şidyak* (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1989).

Selim Faris'in İngiliz General Reginald Legge ile evlenen kızı Rosalinda Faris.
(v.1936)(<http://www.lafayette.org.uk/leg4995.html>)

السنة العاشرة والمشرون

الطبعة الثانية

١٠٥٤

عن الجواب

في الاسئلة العلية عن سنة واحدة ١٠٠ قرش فضة
وعن سنة اثنى عشر ٥٥ قرشا فسدرك
فانها في الفلاح خاصة الاجرة سنة ٦ اشهر
في سائر الممالك المخرودة ٢٥ ٠ ٠ ٠
في التدبيرة للمصر ٢٥ ٠ ٠ ٠
في سائر حكومات الممالك ٣٠ ٠ ٠ ٠
اورباولجراروتوتوشه ٣٠ ٠ ٠ ٠
في بنى وكلكته وسجده ١٢ روية
في سائر جهات سورية ببال عن منها من الولاة

مكتبات الجواب

جميع للكاتب التي ترسل اليها يفتي ان تكون خالصة
الاجرة باسم « سليم اخندي فارس » مدير الجواب وعمل
ادارتها امام ابي العال نزه ٧ و ٨
« وكلاء الجواب في الخارج »
اسماء وكلاء الجواب تذكر في آخر صحيفة الجواب عند
وجود عمل ويمكن الحصول على الجواب في الأماكن التي
ليس بها وكلاء يرسل حواله الى مديرها او يرسل
مواقع اليوسفة من اي نوع كانت على قدرمذمة الاشتراك
عن كل نسخة من الجواب ذات اربع صفحات قرش واحد
وقدت عن صفحات ٦٠ بارة

الوافاق ٢٥ اكتوبر الانجبي في تشرين الاول في سنة ١٨٨١

الاسئلة العلية في يوم الثلاثاء ٢ ذي الحجة سنة ١٢٩٨

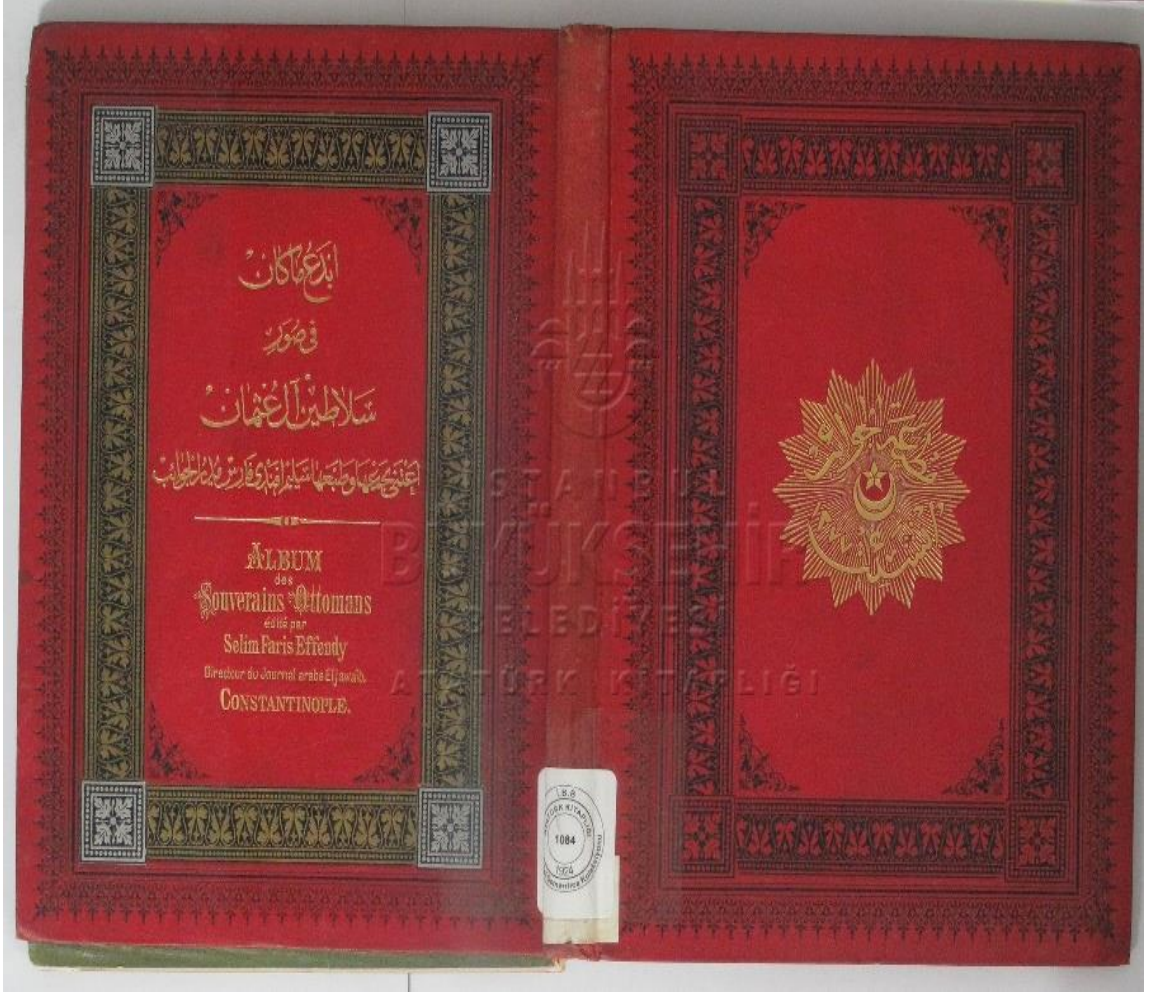
كان وجبا بالغيب وهي عادة التوضيح فاقون الانبياء قبل
الانطلاق على حاتمها كيف لا وفيها ما يولوا ان يعيدوا للمؤدية
العالية السامانية مع انها لم تبن الا على حسن التصدد والاختصاص
التيه من مارف المرسل الى طرف الرزق اليه وشاهدته للفرقات
ووتر من مصر الى جرنالته لتدبيره بتاريخ ١٢ من شهر
اكتوبر وهذه ترجمتها ان على انطاش باشا رئيس الوفد
السلطاني عند مشاهدته الفسار لدمرية الذي اصطفوا
لمائة قال لهم ان ما فاضوه الخرافة عن الحركات العسكرية لم
يكن موافقا لقوانين العسكرية وانه مضمون عليه ٤٢ سنة
وهو في الخدمة العسكرية يوم يرف في هذه السنة كطبا عسكريا
تأثروا اراذلهم ان قال ان التدبير وكل السلطان في
مصر وان السامانية له امر واجبا وقد ذكر الجيش وغيره
من جرنالات تدبر هذه الرواية لتتلاقح من كتبهم بغير فعل
بازد بعد هذا دليل على ان المأمورية التي ارسلنا سيدنا ومولانا
السلطان العظيم الى مصر امتنحت على زيادة ارتباط الملائقة
السياسية وغير السياسية مع مصر وان تأويل الجرنالات
الاجنبية خبيثة مقصود الحضرة العلية السلطانية من
على حل هذا الاضداد والقائمة الساماني بين الحليفة الاضطر
وشبهه خديو مصر القوم وتخصيه ذلك مضطرة المسالك
الاسلامية وتقرير امر المسلمين وهذه المراجيع التي اشاعها
بعض الجرنالات الاجنبية عن احوال مصر وعلقها الودادية
مع دار الخلافة العلية الاسلامية قد اشاعت عليها منذ ثمانية
اشهر عند نزل ورسالة تونس التي حين فحمت دولة فرنسا
يبيل الحسام مع تونس فكانت ادارة للفرقات حاقلي تنفذ
بالاخبار وتشيها اليها من رويات جميع من الاسئلة ومدارها
تخوف مشير تونس وتغيره من حي دار الخلافة لتيسر لدولة
فرنسا ان يتبع بلاده كما وقع بعد ذلك ودونك تجرديا من تلك
التفراوات قد قدم ابي العال على ان يرسل عسكريا
الى تونس لاستباح اعمال الباني « قد عزم السلطان على
عزل باي تونس وارسال خير الدين باشا واليا بدلا منه
وعبر ذلك من التذليل المقتضية المنية على تشويش الازمان
وترويح البهتان وما عُمر هل باي تونس قد ابلغ هذه
المراجيع وهذهها او لا وانما تدري ان رئيس الولاة كتب
اليه رفقيا حذره فيه من هذه الروايات والسكده ان عرله
لم يظفر بال الدولة العلية قط وحسبك به مصداقا على ما قلنا
وهو ان كثيرا من رويات الجرنالات الاجنبية متى على غاية
تفريق الممالك الاسلامية والآن اخذت اراجيف مثل التي
اشاعتها عن تونس فقلت ان افكار مولانا وسلطاننا العظيم
توجهت لارسال حليم باشا الى مصر وهو كتب ويهتان فان
مقاصد مولانا حفظه الله منية على شعبة الخديو والمصريين
عزما على شيعه اهل الاهواء تتسكنه ظروف الاحوال وفي
روايات « البصير » غريبة ايضا ولكن لم تقع لدينا موقع
الاستغراب لان هذه الجريدة خالفة للمستقل والآن انشئت
في فرنسا لاجل دواج سياسيا كما اسئلة في الجواب الماضية

كل من يطلب من ادارة الجواب الاشتراك بدون ان يرسل
التيمة فلا يمكن تجاوبه ولا ايماءا له
قططلية في ٢ ذي الحجة سنة ١٢٩٨
الروايات التي تشبهها بعض الجرنالات الاجنبية بما يتعلق بالمؤدية
العالية التي ارسلها الحضرة العلية السامانية الى مصر
والنصود التي يصدورها اهل العليات في هذا الامر قد
احسنتها هذه المرة الى ان لا تشك عن كل طرف من اخبار
مصر الحالية مع عدم خروجها عن المراد العلي عجز جرنالات
الاسئلة من الخوض في اخبار مصر اذ ينبغي ان تكونها عن
ذلك بغير التمسك بل يصدقوا الروايات التي تشيعها الجرنالات
الاجنبية عن احوال مصر وعلقها مع الدولة العلية ولا سيما
ان « الخروسه » و « البصير » وغيرهما من الجرنالات العربية
ذكروا هذه المسألة لتتلاقح من تلك الروايات بدون تزويجها وسان
ذلك تقرير المسلمين عن خلافة الحال وجهم على الاعتقاد بل
الاعتقاد بذلك فيكثير السامانية مع مصلحتهم منق الامال
ومعلوم ان هذا الامر يكثر خوارهم وينص عليهم فان
جريدة « الخروسه » ذهبت هذه المرة « الى ان قدم المأمورية
الاشمارة العلية الى مصر وقد نصت لجمع الدول الاجنبية
موقع الاشتراك لان ارساليها كان من دون مطالعهم بل ومن
دون مشاوره الوزارة العثمانية « ان ان قالت « ان مسالة مصر
مسالة داخلية بمعنى لا دالة لسلب العال فيها وهذا يؤيد
يلوضح بيان ان الوفد لا يتألف وزيرها الهام في شيء ما يريد
ولا يأتي بما لا يكون موافقا لرايه وارادة الخديوي « ثم قالت
« وعلى كل حال فلا بد لعضة هذه اللجنة من احد امرين اما
ان ينفروا في ذوات الجهادية ووجوهها فيقروها « ويتووا
راهم واما ان يبقوا في البيت عن اسباب الحركات العسكرية
الجهادية التي حدثت المرة الاولى « ثم اخذت في الاستهزاء
برواية الجيش او بالاستهزاء به حيث قالت « اما رأي جريدة
التي هي خبيثة عن كبر الدول العظيمة من تدخل الحضرة
السامانية في امره ولذلك قلت ان الدولة العثمانية سائق
مصعب كثيرة في الخرافات لان المانية (كما) الاجنبية لها
في مصر الملك الاول « ولا ينبغي ما في هذه الروايات من التهاوت
والجاذفة لان قول « الخروسه » ان الحضرة العلية السلطانية
لم تستشر وزيرها لاصل له البتة قال مولانا وسلطاننا العظيم
معهم في هذا الامر كما هي عاقبه في خلافة الحال ومطالعهم
ومذلة الرأي يتبعهم الدليل على ذلك ان الفترات الرسمية التي
جلبها على قضايها باشا رئيس المأمورية المذكورة كانت من رئيس
الولاة « ها الى الخديو العظيم اما قول « الخروسه » ان مسالة
مصر مسالة داخلية معن وان ابي العال على رواية التي هي
يصداف عن اثنى في المراجيع فالجواب ان رواية التي هي كانت
تحتل الاستهزاء بها لو كانت المأمورية المذكورة التي جعلت مقاصد
سنية في حق مصر معاذ الله والوقع عكس ما تصوروه اهل
الزنج من اصحاب الجرنالات الاجنبية كما روى هذه الجرنالات

Y.PRK.TKM 4/38 2 v r k

Y.PRK.TKM.00004.00038.001

el-Cevâib'in Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir sayıısı. (BOA, Y.PRK.TKM 4/38)

el-Cevâib matbaasında basılan Sultanların Albümleri.
 (Selim Fâris, *İbdau Ma kane fi Suver Selâtîn-i Âli Osman*. İstanbul: el-Cevâib Matbaası, t.y.)

THE DECLINE
OF
BRITISH PRESTIGE
IN THE EAST

BY

SELIM FARIS

*Editor of the late Arabic "El-Jawâiz" of Constantinople; and Editor of the
Arabic "El-Kahira El-Iserra" of Cairo*

MOLAVIE CHERAGH ALI'S
(Nawab Azam Yar Jung Bahadur.)
LIBRARY
Bought in 1915 for the State Library.

London
T. FISHER UNWIN
26 PATERNOSTER SQUARE

1887

[All rights of translation reserved]

Selim Faris'in 1887 yılında İngiltere'nin doğu politikası hakkında kaleme aldığı eseri. (Selim Faris, *The Decline of British Prestige in the East* (London: Fisher Unwin, 1887).

THE SULTAN AND THE CRISIS IN TURKEY.

TO THE EDITOR OF THE STANDARD.

Sir,—Having just arrived from Constantinople, where I have been staying for a few months, and where I have many friends at the Palace and at the Porte, and, being myself an Egyptian and a Mohammedan, I have been able to have important and confidential conversations with my friends at Stamboul. May I, therefore, be permitted to give in *The Standard* some items regarding the late change of the Turkish Ministry and the Egyptian and Dardanelles Questions?

The late revolt in Yemen caused great anxiety to the Sultan, more especially as the Turkish troops—who, by the bye, were sent penniless—were defeated many times, and the Arabs cut the wires and stopped all communications between the Turkish officials and the Porte. The Sultan knew, therefore, nothing of what happened in Arabia for many weeks, and this suspense caused his nervous and trembling system to be greatly affected, for he was aware that the loss of Arabia would create among the Sultan (Gheriala) at Stamboul immense sensation, and bring about his immediate fall. The Sultan was also receiving anonymous letters from different parts of his Empire regarding the affairs of Egypt, and when complaining to some of his Ministers was told that these communications were fabricated at Yildiz, and sent to the provinces to be addressed to his Majesty in order to make him distrust his Ministers. It was also explained to his Majesty that the state of Arabia was caused by the corruption of the officials who were nominated by the Palace, and that if such a situation continued it would lead to serious trouble, and the only remedy was to let the Porte rule the country; but the Sultan was deeply offended by such remarks, and ordered the Minister to leave. I consulted many high Ulemas (learned men) and Sofias, as well as high officers of the Army, who all said that the condition of Arabia is serious. It is all right when the Armenians and Greeks rise, but when the Arabs revolt it is the end of the Empire. But these persons also told me, "We are aware that it is the Sultan himself who is causing this difficulty through his officials at Yildiz, who are creating a reign of terror in all the Empire." A Pacha told me that the disasters of the late war with Russia were caused by the Sultan, who grasped all the branches of his Government, and when he was advised to let the Ministers govern the country he exiled seventy-three officials, including the best men of Turkey, Mihiat Pacha. Sir Henry Elliot, the ex-Ambassador at Constantinople, cleverly explained all this in the "Nineteenth Century" (February, 1888). I will only quote here the very last lines of his article:—

"The Sultan eagerly seized the opportunity of getting rid of the only man whose presence would make it difficult for him to recall the reforms; and every one knows how Mihiat Pacha was sent to perish in exile, and how Akhal Hamid was enabled to recover despotic power, unchecked by Parliamentary or other control; how the hopes of improved government vanished into thin air; and how the prospects of Turkey are now more gloomy than at any other previous time in her history."

That is what an ex-British Ambassador three years ago said about Turkey; but to-day disorder in the Turkish capital has reached a crisis, and anarchy is reigning in the whole Empire, which caused the Armenian grievances, the insurrection at Crete, the revolt of the Albanians, and, finally, the rise of the Arabs of Yemen and Hedjaz. The Tunisian and Egyptian Questions sprang also from the intrigues and corruptness of Yildiz.

I will now explain what the Palace of Yildiz is composed of; there are actually about seven Parties, but all united into two Parties, which are at loggerheads with each other. The first is called the "Party of reason," the second the "corrupted Party." The former are few in number; nevertheless they support and uphold the Porte, and advised the Sultan on several occasions to allow the Ministers to act independently of the control of Yildiz. They even drew

his Majesty's attention to the fact that the actual state of affairs will bring serious trouble to the country, and cause, sooner or later, a foreign intervention. I have been requested not to give their names; all I can say is that they are honest persons, devoted to the welfare of their country, and are of the school of "Mithat," "Kherredine," "Safes," and "Kharabat." The second Party is much stronger, and it comes, and wherever it comes from. Their number is increasing day by day, at the Palace, at the Porte, and in the provinces. They have spies all over the Empire, to whom they give orders how and when to write to the Sultan, and thus overpower their master in any way they choose. A high official at the Porte told me that these corrupted persons are sucking the blood of a whole nation, and accelerating the fall of the Empire and the deposition of the Sultan.

The consequence of this anarchy is that all functions are bought from the Palace, and no Ministers of the Porte dare to interfere in the functions nominally by Yildiz. The Budget has been kept secret from the nation and from Europe during ten years. A Minister assures me that the income of the late Budget was 17,500,000 liras, and the expenses 20,000,000 liras, and that the Palace alone took no less than 2,000,000 liras, that the income of the Sultan from the immense land property he was able to grasp is 400,000 liras a year, and the salary of the Army in the provinces is from twelve to twenty-eight months in arrear; all the men of war were rotting in the arsenal, and that not a single ship could go to sea.

As long as Sultan Hamid was playing with the internal affairs of the country the peril was not great; but today he is playing with questions which do not belong to him alone, but to the Signatories of the Treaty of Berlin. It is no more a secret to-day, as we all know it in Egypt, that the so-called "National Party" in Cairo was created by the Sultan himself, who had letters written to Arab to revolt against the Khedive, and thus hoped to make Egypt a province like Roussia. In order to feed the always hungry and corrupted courage of his Majesty at Yildiz, the Khedive seized many of these letters, and Arabi himself delivered many cables to Lord Dufferin, and they exist to-day at the Foreign Office. It is this same Yildiz which is creating to-day anarchy at Tripoli in Barbary, and which will cause some Power, probably, to step forward and stop an anarchy reigning in the Mediterranean, for the twelve thousand Turkish troops who are in the province, and have not received their small salaries for nine months are living upon the blood of the Arab. It will be this same Yildiz will create events and accelerate the independence of Yemen and Hedjaz. As for the Dardanelles arrangements, which your able Correspondent at Constantinople was the first to report, they are true, and if the Sultan had been prudent he would have postponed till another time the change of the Ministry.

To give you an idea to what degree the Sultan fears his life, it is sufficient to say that he has been told by some of his envoys that, in the event of local occurrences which would bring about his fall and deposition, Russia alone would protect him, as she was only a few hours from Yildiz, whilst the British Fleet was so far as Malta, and, therefore, his Majesty would find a better refuge in the Black Sea. The high dignitary who gave me this wonderful news added, "You are aware that the Sultan has imprisoned himself at Yildiz since thirteen years; so what is the meaning of ordering a fast steamer to run twenty miles an hour, at the expense of sixty thousand pounds from the Civil List? The reason is that in case that event takes place the Sultan would take refuge in his steamer, and in a few hours be in the Black Sea, with the immense fortune and treasure he has accumulated. But we are aware of these facts."

England should be prepared for all emergencies, in case events will need its Fleets in the Bosphorus. A high dignitary told me it is simply nonsense to think that the Sultan would ever order a shot to be fired on any English man of war passing the Dardanelles, for he is aware that the English Navy fears no guns and no threats, and if a shot is fired at them they will answer it, not at the Dardanelles, but on Yildiz itself.

As for the dismissed Ministers, and more especially Kiamil Pacha, they were, when I left Stamboul, "at home in quarantine." The excuse for dismissing the Grand Visier was that he was plotting against the Tunes and the independence of Arabia under British influence. Kiamil Pacha is a man of seventy, of great capacity and ability. He is more Arab than Turk, belonging to the School of Egypt, and made his studies in England with the Egyptian Missions. He is a native of Cyprus, and is much esteemed in Cairo.

We must now wait and see if the Sultan will dismiss his ex-Grand Visier in the same way as he dismissed Mihiat, and, in that event, if the Powers interested in the peace of Europe will tolerate the Sultan's continuing to act in such a way as to endanger the peace of Europe, Turkey owes its existence to Europe, for had it not been for the Treaty of Berlin the Russian Cross would to-day have been planted at St.

Sofia, and the independence of Islam destroyed. The Sultan, therefore, in playing with his fate as he chooses, interpreting them as he likes, is causing a menace to the peace of Europe, which the Powers are so much interested to preserve. It is all very well for some papers to try to ignore the importance of the actual understanding between the Sultan and the Russians, and the fall of the Caliph, with a disgrace unknown in civilized States, but those who know Yildiz and the caprice of the Sultan are aware of the surprises which Abdül Hamid is capable of effecting any day, precipitating events in the East which the interest of Europe should prevent. We Egyptians, as good Mohammedans, wish to see the Ottoman Empire as strong as ever, and the happiness and progress of the Turks are our greatest desire. But if the Sultan wishes to commit political suicide, we shall tell him not to drag with him his Mohammedan subjects, and we, the Egyptians, will be the first to defend our interests. If the Sultan wishes to call the Russians to Stamboul, and plant the Cross on St. Sofia, we can retaliate, and place the whole of Yemen-Nejdi and the Hedjaz under the rule of Egypt, as it was in the reign of Mohammed Ali, by allowing the Emirs of those countries their independence, but placing them under the Protectorate of Tewfik Pacha. Never were the interests of the Egyptians and those of England more identical than they are to-day, and the Arabs of Arabia will find us Egyptians better rulers than the Turks. Arabia will be opened to all commercial and industrial development and enterprise. The Red Sea is English, and England must see that the anarchy in Arabia does not affect her commercial interests, and more especially the tranquility of Egypt.

Now that the Egyptian Question is coming again on the tapis, it is hoped that Lord Salisbury will no longer hide from the Sultan the anarchy of his Empire. It is not only in Egypt that order must be maintained, but also in Arabia; and if the English troops were to evacuate Egypt Heaven knows how many more Mahdis and how many more Ambis the Sultan would create. Egypt left by itself will be invaded by order of Yildiz by the Arabs of Hedjaz. The Sultan must be told also that he is bringing about the necessity for a European fleet in the Bosphorus. But the deeper the affairs of Turkey are settled in that way, the better will it be for Turkey and for the peace of Europe.

Thanking you in advance for the hospitality you have accorded this long letter,

I am, Sir, your obedient servant,
AN EGYPTIAN AND MOHAMMEDAN.
September 11.

Selim Faris'in 12 Eylül 1891 tarihinde *Standard* gazetesinde "Müslüman Bir Mısırlı" imzası ile yayınlanan yazısı. (BOA, HR.SFR 3, 384/22, 15 Eylül 1891).

نه مهکي نظم بده بندگان امضای خربت * چاپخانه انارکي قائم مقامیستکه آذربایجان - شمش

چهارشنبه في ۱۵ ربيع الآخر ۱۳۱۵ - ۱۵ ايلول افريحي ۱۸۹۷

دردلجي منه - نومرو ۸۲

"HURRIET"
 (LA LIBERTE)
 Organe du Parti Constitutionnel en Turquie.
 Paraissant à Londres le 1er et le 15me de chaque mois.
 Rédacteur: DJIWANPIKE.

محرومی و انارشوی جوانپیر
 4-10 Tower Street, Cambridge Circus,
 London, W.C.

HURRIET
 4- Année N°. 82.

اوڻ ٻئي ڪونڊه تيز ڏنڊه لوڏروڊه طبع اولڻوڻ
MERCREDI 15 SEPTEMBRE 1897

آڙوڙياده ٽرڪه مطوعات

دردم سندن برو طبع و نشر ايتمڪه
 بولنديزم "عربستان" دن بيشه آڙوڙياده الوم
 توڪه چريده قائم مقام. خربتڪ موقع انتشاره
 وضعندن برفاج آي سڪره علي حوڪي بلك
 لوڏروڊه ڪوٺ "اسماعيل" و "خيال" چريده
 لريسي چيڀارديسده الحق برفاج آي دوام ايده
 بيلدي زيرا مير مومي اليه غسته ليري ڪڏاوسي
 اڄيون ڪوريلن لومه ميني پارسه ڪيڊوب ميٽڊ
 اولڊي غلندن ششاهه اوله سترق آلتني
 ناهنده بولندي عايله ارغمان دار بنا ايدي.
 مرحوم مومي اليه سنن اعطاله متصف وارناب
 غلندن ايدي. بو ائناهه پارسه مصر متصن
 احمد رضا بلك ادارمسي تصنده "مستورس"
 چيشفه باشلدي. آڏن ايڪي آي سڪره مراد
 بلك آڙوڙياده ڪلدي. مقصدني ٽرڪياده اصل
 حاصف ايتديومك ايدي بولني آئي آي غروبده
 حصول ڪورهه چيڪي تعهد ايتديوري لکن مومي
 اليه طن ايتديڪندن زياده صعوبت ڪورديڪي
 چيشفه آڙوڙيائي ٽرڪ ايتديڪ مصره ڪيڊوب
 اوراده "ميران" اي نشر ايتمڪه باشلدي.
 بسيللي مصرڪ حراوم هرامني دوسترده بر
 طاقم تصرف عيجه وانكار غريبه غاصل
 ايمش اولديونرڪه ميزانك بر بند مخصوصده
 موربه اڙوسيله استمالبول ڪيڊوب لڪمپل
 بيلديزي مستعملاني معو ايتمڪ تصورنده
 بولنديغي بيان ايدي لکن بو اڙونڪ قوماندلا
 لي ڪيم اوله جغتو وسوقلرته ڪيم اسر ويره
 چيڪي سولمڪي اونوندي. نهايت مراد بلك
 ميزانك مصرده نشري خيال ايتديڪي قدر
 قولاي اولديغي آڪلدي. بر طرفن مصرڪ
 هراولي ڏيگر طرفن هر ڏزلو جاموسلرڪ انواع
 تشبيحاتي منظومه" عصياني آلت اومست
 ايدي ويڙ ڪره سڪورلي انتظامي عيجه
 ايتمڪه الطبع ڪندي پڏني ڏسي آلت اومست
 اولدي ومنصر حكومتي غلندي عارچنده بر محل
 ايديوم سمالڪ عثمانيه عارچنده بر محل
 انتصاب ايتسي صورت نازڪدهه ريشمزه

توصيه ايدي. اعتراف ايتديونرڪه مراد بلك
 ميزاني استمالبولدن اتق بيف ميل اڙواڊه
 بولان مصرده چيڀارمسي نيوك بر چسارم
 ايدي. مشاراليه مصري ٽرڪ ايديون لڪرار
 پارسه ڪلدي بر صروده استمالبول غزلقري شعور
 رينه خلا طاري اولديغي اعلان ايتديڪ اچيڏين.
 آچيجه استراوه بولنديلر زيرا ريشمزه پارسه
 ڪورديڪم وقت مومي اليه ڪمال صفت و
 عايتده وانق مصر اقلبيمڪ ٽاڻيولدن بڙاڙ
 ضعيفشمش بولنق. وڙفاج آي استراعتن
 سڪره ميزاني پارسه چيڀارسي استديسده
 پارسه "مستورس" لمح اولديغي چيشفه بڙاڙ
 سڪلته اوغراڊي لکن مراد بلك مجددين فرقه
 سنه منسوب اولولرڪ بعضلري ڪندي طرفنه
 جلب ايتمڪه "ميران" طبع ونشوه ٽرڪ
 اولدي پارسه ٽرڪه ايڪي غزلهنڪ نشري
 فضل ڪورلديڪندن رضا بلك ڏسي حسن رضا.
 سياه ٽرڪه مشورتي تعجيل ايديون فرانسجه
 چيڀاردي فقط باب عالي ميزانك عدم انتشار
 زلني فرانسه حڪومندن طلب ايديون تعجيل
 ايتديوي بنا. عليه مراد بلك جنوويه ڪيڊوب
 غزلهسي اوراده چيڀاردي ايسده بر فاج آي
 سڪره "ڏيگر مهم مشغولين ناهي چريدهنڪ
 اداره سندن ڪلديڪني" ميزانده اعلان ايدي
 اشيو اشعاري مطبوعاتن بتون بتون واڙ
 ڪيڊيڪيه وياغود مطبوعاتن بتون بتون واڙ
 ايتديڪنه بر اشعار ايديڪه هر ايڪي سي بر
 تصنده منجر اولور. آڏن مراد بلك پارسه ڪلدي
 ومصرده آڙوڙياده اجرامسه موق اولدمديغي
 ٽرڪيا اصلاخاني موقع اجراه ڪورومڪ اوڙره بر
 فاج حفته سڪره استمالبول عودم ايدي. -
 ڪيچ سنه مصرده "قانون اصاصي" چريدهسي
 نشر اولنغه باشلدي. محرومي شيخ علي زاده
 حواجه معي الدين امدي ايدي لکن بو غزله
 آلت آي قدر دوام ايده بيلدي. قانون اصاصي
 مصرينڪ منڪور اسمي نام حقيشمسي پوقسه
 نام مستعارني ايديون بيلديور ايسده ڪده مومي
 اليه بلك ماخر بر مهر و غزله موٽلڪنده مراد
 لڪن زياده مسعد ايدي. - "حقيقت"

عرواليه جنووهه ڏيگر بر چريده دها چيڀندي
 لکن بوهه برفاج آي دوام ايدي. بر مفيد غزله
 بلك محرومي ڏسي طرسموسي زاده صفيه
 امدي ايدي. - ڪڏلڪ جنووهه "ڪردي"
 عروالي ڏيگر بر غزله دها نشر اولندي بو
 عرواليه منير ومصري طوقلي زاده حلفي
 بلك ايدي. مومي اليه بلك ماخر بر ڪني اولور.
 مضطك مواد دائر اون بشان زياده رسائل
 تاليف طبع ايتديومسندر لکن بو غزله ڏسي بر
 فاج آي زياده انتشار ايده ماسملر. - پارسه
 غالب بلك واسطه سيله "انهلي چاوش" نامنده
 مصر و اڪلههالي ڏيگر بر غزله چيڀنديسده بوهه
 اتق بر فاج آي دوام ايده بيلدي استمال
 بولنده باب عاليمڪ طلبه فرانسه حڪومتي
 تعجيل ايدي. في الواح آڙوڙياده ومصرده
 نشر اولان ٽرڪه غزلهنڪ ڪافه سيله الوم
 بايندي اولدي ايسده تعجيل نشر يات ايتديون
 طولي مصر و انارشوريني تشبيح ومواعظه ايتمڪ
 ڪوچلر. بو محرومزلدن هر بري ڪمال طلوع ايده
 چالشلر لکن همس وغيرتلي قدر اولندي
 بو ڏانرڪ آڙوڙياده نصل بشادقري اڪر حڪايه
 ايدهنڪ چلت اوله عقل واتصاف صاصي اولان
 هيچ بر ڪيمه بولنري تعن وتقيجه چسارم
 ايدهمزل. اشو قدريني ڏيهه بولورڪه بو ڏانرلر
 بعضلري بيشه ڪوري اڪمڪه وايصهه يق
 آفته محتاج اولديغري حالده غزلهنڪ
 اجرم ليجيمني تدارڪ مهوريتنده ايديلر.
 اڪر بر ڪيمه آڙوڙي و امريشاده. عشق ومناغم
 ملتني مدامه اڄيون برفاج لسانده نشر اولان
 اومني غزلهنڪ مصارفي ملحدانلرنيڪ معا.
 ٽرڪ غزلهنڪ تسويه ايديونڪي وبالده سڏور
 مستملاً آڙوب اوقويالردن بيله بڙاڙه الهمدقري
 دوشينيورسه بو ڏاننري ٽرڪ مسلك ايتديون
 ناهي هيچ بر مصنف ويغرض ڪيمه موعظه
 ايدهمزل. بو محرومزلدن بعضلري ضمني به قدر
 بشادقرايه ڏڪل ويديانلرنيڪ سارونيله اتق
 بعض مصر پرتلرنيڪ معاونه ٽڏيلري
 ساهسده ايدي.

Selim Faris'in Londra'da Civanpır takma adla çıkardığı *Hürriyet* gazetesinin son sayısı. (*Hürriyet*, nr. 82, 15 Rebiulahir 1315).

مقام حلیل صرافطی

معرضه هارکیریه -

خبره تحلیل بولجین حالده : هیا نظر عرف علی اولاره تکرار فاره برادیده ایغندال غزه سیک یوز اولوریدی بوزورق کرسک القاهرة غزه

شفا رفقه اولاره اریب لیبیه امیه اندی هندی دیم اندی فارس حقهه آتیا بیهه تفصیلاته و بریدی کمر اولدین و تفصیلات موخوره ناک مطفا

حقوقه طوقه برصورت یازدی حقه صحتک سانه فاره سی دلاسته اندی خیرم القاهرة غزه سیک امیه کسایتیکی صورتک مقام حماه السلام

نصور ایسته بی ایضا هات اتیه ناک غزه اتجا اولور سو بولور کجه نه صدره موقع اتیا ده اگه سد و الف ا تیر لری معلوم علی حقهه

خوبنا هدری اولاره الزمانه غزه سیک صاحب اتیاری در سعادته و طرد و عکسانه هرافانه نام کسه موصل الیه سلیم اندی در سعادته اگه بوزار

هیفا رفقه اولدین فکرة القاهرة ناک اولاره نه بر اولدین امیه هندی بی بولور قاندره ده القاهرة غزه سیک اتیاری نام سعاد اولاره

مرقوم امیه هندی اتجا اولدین سلیم فارس اندی اولاره نه خارج بیغله و القاهرة غزه سی مشترکا کنی نام لری هیفا لره اولاره هیفا افغانه

اتجا و لغا الزمانه هر وقتله بر ایکی القاهرة غزه سی هیفا رفقه با لول شرایلی سلیم اندی در سعادته عورت اندک بر بانه امیه اندی

هندی غزه حضور محکمه دعویه قیام تجر و دیگر طرفنده اولاره ده مرحوم عکسانه هرافانه ایگه ایفغانه و شترک اولاره سی طایف اولدین سلیم فارس

اولاره سده کی اولی القاهرة غزه سی اولاره نه هیفا و سلیم افقه فارس هنوز استاجوره بولدین صره ده بالطمح ایکی القاهرة غزه سیک یعنی سلیم افغانه

رخصه امیه استادا امیه هندی هیفا رفقه و سلیم افقه فارس قیام اولدی زمانه سلیم اندی ایگه ایفغانه غزه سی نام سعاد اولاره الله بر نامه

در خصلت اسرا اولدین نه حکومت نه مطهر سیک قیامه قیام اولدی سحر و بجزوه طبعی نطقده و قان اولدر دولته عیونده اریک حله غزه سی اولدین

دیوس و نظیر نا بقیق بولج اولدین نه عکسانه هرافانه نه نظیرک اولدین شاکاری بولدین و دولته عیونده اریک حله غزه سی بوزورک امیه

غزه سی نظیرک ایگه هیفین عکسانه هرافانه نه بولورده بوزورک ایکی القاهرة غزه سی نشه اتجا المیراج بوزورک امیه

ملاطه امیه حک الله بر وسیله نالاسه بی امیه اندی هندی بولورده بوزورک ایکی القاهرة غزه سی نطقده تور بایسته

حکومت مجلیم کفیه ایگه امیه هندی ناک حفظه نظر اولوب امیه اندی هندی ناک سلیک هدر تهر امیه ماسه عکسانه هرافانه

سلیک هافر نه سلطنت سیک و سابع اسلام ناک حفظه نظر اولوب امیه اندی هندی ناک سلیک هدر تهر امیه ماسه عکسانه هرافانه

اعفانده قاندره قول شترک تجر اولی رهفته شه ایشاقیده اولاره سعادته بوجھ صحتک اولو عات اولاره سحر تجر بلدی و کله بر

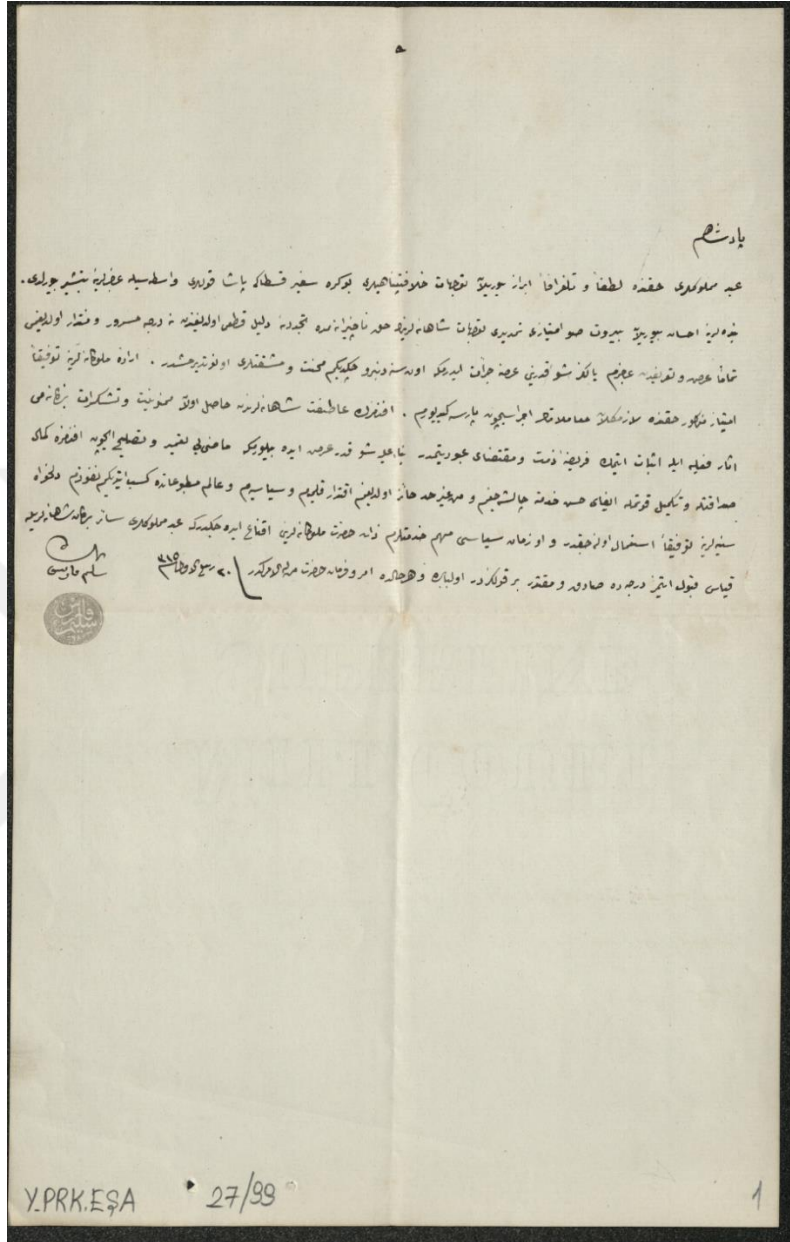
سلیم فارس اندیک اولور لیس لادم ده اولدین نه القاهرة غزه سیک کف لسانه ایس و دولته عیونده بولاره عکسانه هرافانه طویلیه

هدم تایلج اولی تقاضا امیه حکم ایغندال صاحب اتیاری اظهار و نه اتیاری سطر اولاره علیه حقه هرا تیر لری بولج اولاره

اولباده اولدین نه حقه ناک اولورده [کما یبع الاصل] و [کما کلونه اولدین]

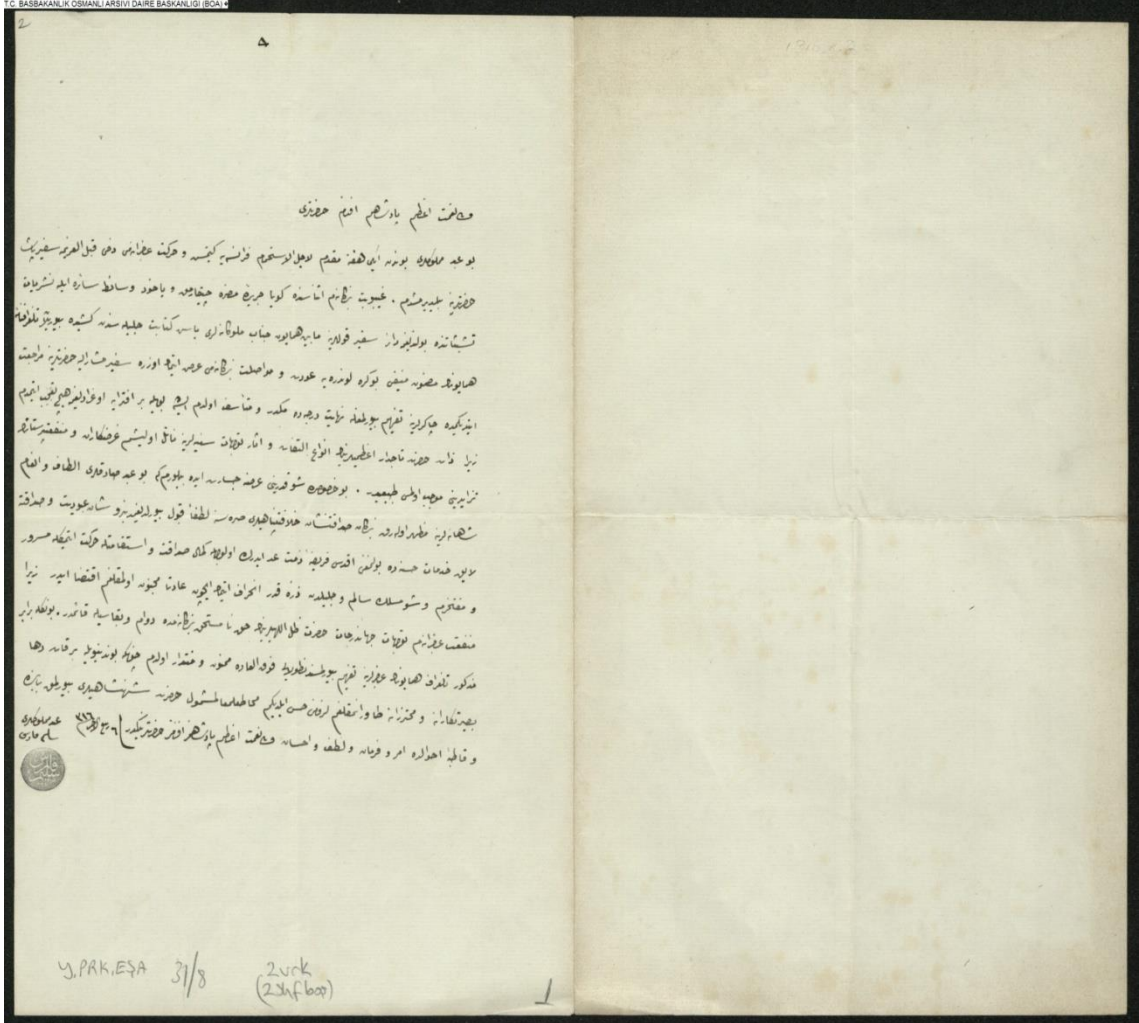
قهده

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Selim Faris ve *el-Kahire* gazetesi hakkındaki mektubu. (BOA, DH. MDK, 2/46, 3 Rebiulahir 1304).

Y.PRK.EŞA.00027.00099.001

Selim Faris'in Beyrut su imtiyazını aldıktan sonra padişaha gönderdiği teşekkür mektubu. (BOA, Y.PRK.EŞA 27/99, 20 Rebiulevvel 1315).

Selim Faris'in hakkında yeniden gazete yayınlacağına dair çıkan haberleri kesin bir dille yalanladığı mektubu. (BOA, Y.PRK.EŞA, 31/8, 6 Rebiulahir 1316).

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Emine		ŞAHİN
Doğum Yeri ve Yılı	İstanbul,		1985
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		Arapça
ve Düzeyi	İyi		İyi
	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1999	2003	Akyazı İmam Hatip Lisesi
Lisans	2011	2015	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Yüksek Lisans	2015	2018	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doktora			
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1. Üniversite	2017		Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:	“Tanzimat’tan II. Meşruiyet’e Osmanlı’da Mizah Basımı” Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 7/2 (2017).		
Diğer:			
İletişim (e-posta):	Seagull.emine@gmail.com		
Tarih			12.01.2018
İmza Adı Soyadı			Emine ŞAHİN

